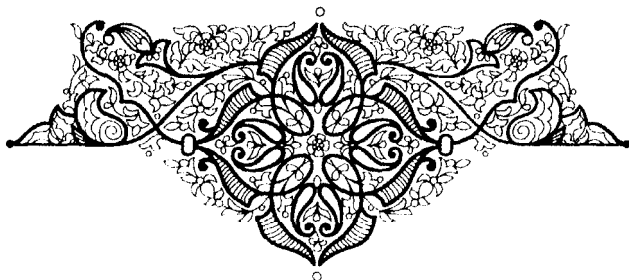

CEYHUN BAYRAMLI
VÜQAR ZİFƏROĞLU

**Azərbaycan
hökmdarları:
Səfəvilər**

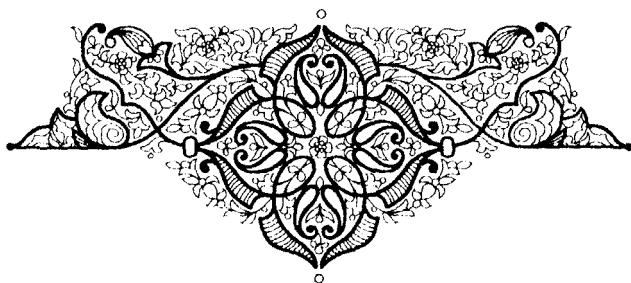

BAKI – 2015

JEYHUN BAYRAMLI
VUGAR ZIFAROGHLU

The Azerbaijani kings: Safavids

BAKU – 2015

Rəyçilər: Zəbii BAYRAMLI
Tarix elmləri doktoru, professor
Xeyirbəy QASIMOV
Tarix elmləri doktoru
Dilavər ÖZİMLİ
Tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Redaktor: Elməddin BEHBUD
Texniki redaktor: Cəvəni AĞAYEV
Korrektor: Elçin NOVRUZOV

Ceyhun Bayramlı, Vüqar Zifəroğlu. Azərbaycan hökmdarları: Səfəvilər. Bakı, 2015.
240 s.ah.

Kitabda Azərbaycan Səfəvi hökmdarları barədə qısa avtobiografik məlumatlar yer almışdır. Müəlliflər hökmdarlar barədə məlumat verməklə yanaşı, onlarla bağlı olan maraqlı fotoşəkilləri də təqdim edirlər. Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulub.

Bu kitab Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının
məliyyə yardımı ilə «Oğuz» Müstəqil Araşdırmaçılar Qrupu tərəfindən nəşr
edilmişdir.

ISBN 978-9952-8176-9-7

© Ceyhun Bayramlı, V.Zifəroğlu. Bakı, 2015

MÜNDƏRİCAT | 2015

Azərbaycan Səfəvi-Qızılbaş dövləti barədə ümumi məlumat.....	7
Azərbaycan Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin yaranması	7
Azərbaycan Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin dağılması	10
I Şah İsmayıl Səfəvi – dövlətin qurucusu	15
Şah İsmayıl Səfəvinin doğumundan əvvəlki həyatı	15
I Şah Təhmasib	43
Şah Təhmasibin doğumundan əvvəlki həyatı	43
II Şah İsmayıl	85
Şah İsmayılın doğumundan əvvəlki həyatı	85
Şah Məhəmməd Xudabəndə.....	105
Şah Məhəmməd Xudabəndənin doğumundan əvvəlki həyatı	105
I Şah Abbas.....	141
Şah İsmayılın ölümündən əvvəlki həyatı	141
I Şah Səfi	163
Şah İsmayılın ölümündən əvvəlki həyatı	163
II Şah Abbas	177
Şah İsmayılın ölümündən əvvəlki həyatı	177
Süleyman Şah Səfəvi	189
Şah İsmayılın ölümündən əvvəlki həyatı	189
Şah Sultan Hüseyn	205
Şah İsmayılın ölümündən əvvəlki həyatı	205
Şah II Təhmasib	219
Şah İsmayılın ölümündən əvvəlki həyatı	219

Azərbaycan Səfəvi-Qızılbaş dövləti barədə ümumi məlumat

Osası 1501-ci ildə qoyulmuş, indiki quzey Azərbaycan, İran, İraq, Əfqanıstan, Türkmənistan, qərbi Pakistan, Özbəkistan ərazilərini əhatə etmiş və 1736-cı ilə kimi mövcud olmuş tarixi Azərbaycan dövləti. Dövlətin adı müxtəlif mənbələrdə "Dövləti-Səfəviyyə", "Dövləti-Qızılbaşın", "Səfəvi-Qızılbaş dövləti" kimi qeyd olunmuşdur. Avropa mənbələrində adı "Qızılbaş-Midiya imperiyası" kimi də çəkilmişdir. Ərazisi müxtəlif dövrlərdə 2 milyon kv.km, 2 milyon 800 min kv.km, 3 milyon kv.km olmuşdur.

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin ilk paytaxtı Təbriz şəhəridir. Dövlətin qurucusu Şah İsmayıl Səfəvi 1501-ci ilin oktyabrında özünü Təbrizdə şah elan etmişdir. 1548-

1555-ci illərdə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin hökmdarı Şah I Təhmasibin göstərişi ilə Qəzvin şəhəri dövlətin paytaxtı elan olunmuşdur. 1598-ci ildə isə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin hökmdarı Şah I Abbasın əmri ilə paytaxt İsfahana köçürülmüşdür. Səfəvi-Qızılbaş dövləti 1736-cı ildə süquta uğramış, tarix səhnəsindəki yerini Nadir şah Əfşarın qurucusu olduğu Əfşarlar dövlətinə vermişdir.

Dövlətin hakim sülaləsi Ərdəbil təkyəsinin şeyxi, sufi-dərviş ordeninin rəhbəri Şeyx Səfiəddin İshaq Ərdəbilinin ismi ilə Səfəvi xanədanı kimi adlandırılmışdır. Səfəvi tarixçiləri Şeyx Səfiəddin İshaq peyğəmbər əhli-beytinin yeddinci imanı Museyi-Kazim (ə)-in 21-ci nəslindən hesab edirlər. Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin idarə olunmasında hegemon rol türk soylu Qızılbaş tayfalarına məxsus idi. Həmin tayfalar tarixdə Şamlu, Rumlu, Ustacallu, Təkəli, Zülqədər (Dulqədir), Varsaq, Əfşar, Qacar, Qaramanlı, Qaradağlı, Bayat, Baharlı, Ərəşli, Alpaut, Qazaxlu, Mosullu, Bəydi, Çapanlu adlarıyla tanınmışdır. Qızılbaş türkman tayfa birliyinə daxil olan digər kiçik boylar isə Bozox, Cavanşir, Çakırlı, Çavuşlu, Çəpni, Kəngərli, Otuzikili, Xınıslu, Xələc, Bayburdlu, Bozcalu, Köbikli, Əkrəmlü, Həmidli, Şadılı (Sədlü), Xəzara, Xorasanlu, Bayramlı, Talış və digər boylardır.

Səfəvi-Qızılbaş dövlətində sarayın rəsmi dili türkcə olmuşdur. Dövlətin fərmanlarında, qonşu dövlətlərlə rəsmi yazışmalarda orta əsr Oğuz türkcəsi imlasından istifadə olunmuşdur. Dövlətin rəsmi təqvim hicri-qəməri təqviminə və 12 heyvanlı qədim türk təqviminə əsaslanmışdır.

Səfəvi Xanədanının gerbi

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin rəsmi ideologiyası olan Qızılbaşlıq əqidəsinin nəzəri əsaslarını əks etdirən dini-fəlsəfi əsərlər, sufi ədəbiyyatının əksər nümunələri, buyruq, rəsala və təzkirələr də Oğuz türkcəsi imlasındadır.

Səfəvi-Qızılbaş dövlətində dünyəvi və dini hakimiyyət Şaha məxsus idi. Qızılbaşlıq dövlətin rəsmi ideologiyası, cəfərilik isə rəsmi fiqhi məzhəb idi. Qızılbaş ordusunun komandanı əmir-əl-üməra, xüsusi mühafizə dəstələrinin rəhbəri isə qorçubaşı adlanırdı. Dövlət aparatına vəzirlər nəzarət edirdi. Dövlətin inzibati ərazi bölgüsü bəylərbəyliklər adlanırdı. Bəylərbəyilər Qızılbaş əmirləri içərisindən seçilirdi. Hərbi səfərlər zamanı Qızılbaş ordusu bəylərbəyilərin dəstələrindən təşkil olunurdu.

Səfəvi-Qızılbaş dövlətində mülkiyyətin əsas forması divanı və xassə torpaqları olmuşdur. Aparılan mərkəzləşdir-

Qızılbaşların Ərdəbil ordeni

mə siyasəti nəticəsində dövlət torpağı sayılan divani torpaqların hesabına tiyul adlı şərti torpaq mülkiyyəti ortaya çıxmışdır. Dövlətin ərazilərində mülk və vəqf torpaqları toxunulmaz hesab olunurdu.

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin hökmdarları və onların hakimiyyətdə olduqları dövrlər aşağıdakılardır:

I Şah İsmayıl Səfəvi – dövlətin qurucusu (1501-1524)

I Şah Təhmasib – 1524-1576-cı illər

II Şah İsmayıl – 1576-1577-ci illər

Şah Məhəmməd Xudabəndə - 1578-1587-ci illər

I Şah Abbas – 1587-1629-cu illər

I Şah Səfi – 1629-1642-ci illər

II Şah Abbas – 1642-1666-cı illər

Süleyman Şah – 1666-1694-cü illər

Şah Sultan Hüseyn – 1694-1722-ci illər

Şah II Təhmasib.– 1722-1732-ci illər

Şah III Abbas – 1732-1736-cı illər (formal olaraq)

General information about the Azerbaijani Safavid-Qyzylbash State

The historical Azerbaijani state which was founded in 1501, surrounded the nowadays northern Azerbaijan, Iran, Irak, Afghanistan, Turkmenistan, western Pakistan, Uzbekistan, and existed until 1736. The name of the state was remarked as "Dovlat-e Safaviyyah", "Dovlat-e Qyzylbashan" and "The Safavid-Qyzylbash State" in various historical sources. It was mentioned as "The Qyzylbash-Mydian Empire" in the European sources, as well. Its territory was 2.000.000 sq.km, 2.800.000 sq.km and 3.000.000 sq.km in different periods.

The first capital of the Safavid-Qyzylbash state was Tabriz. The founder of the state Shah Ismail Safavi declared himself Shah in Tabriz in October, 1501.

In 1548-1555 years, according to the king of the Safavid-Qyzylbash state Shah Tahmasp I's order, the city of Qazvin was declared the capital of the state. In 1598, by the order of Shah Abbas I, the Safavid king of that time, the capital was replaced to Isfahan. In 1736, The Safavid-Qyzylbash state was collapsed and gave its place in history to the Afsharids state, founded by Nadir Shah Afshar.

The ruling dynasty of the state (the Safavid Dynasty) was named after Sheikh Safi-ad-din Ishaq Ardabili, the Sheikh of the Ardabil Sect, the leader of the Sufi-Derviche movement. The Safavid historians consider him to come from the 21st generation of the 7th imam Musa al-Kazim of the prophet's family. The hegemonic role in the management of the Safavid-Qyzylbash state belonged to the Qyzylbash tribe unions of Turkic origin. The remarked tribe unions were known as Shamlu, Rumlu, Ustajlu, Takalu, Zulqadar (Dulkadir), Varsak, Afs-har, Gadjar, Qaramanlu, Qaradaghlı, Bayat, Baharlu, Arashlu, Alpaut, Qazaxlu, Mosullu, Baydili, Chapanlu in the history. The other small tribes taking part in the formation of the Qyzylbash turkoman tribe union were Bozok, Djavanshir, Chakirli, Chavushlu, Chapni, Kangarli, Otuzikili, Khinislı, Khaladj, Bayburtlu, Bozdjalu, Kobikli, Akramlu, Hamidlu, Shadili (Sadlu), Khazara, Khorasanlu, Bayramlu, Talish and etc.

The official language of the Safavid palace was the Turkish. The language used in the state decrees and edicts, as well as, in the official correspondence with other states was the spelling of the Oghuz Turkish of the Middle Ages. The official calendars of the state were the Muslim Hijri calendar and the ancient Turkish 12-animal calendar. The religious-philosophical works putting into words the theoretical basis of the Qyzylbash idea, the official ideology of the Safavid-Qyzylbash state, as well as, the major examples of the Sufi poetry, the religious orders, the risalas (explanations), the tazkiras (informative works) were written in the spelling of the Oghuz Turkish language, too.

The secular and religious power in the Safavid-Qyzylbash state belonged to Shah. The Qyzylbash idea was the official ideology and Isfarijism was the official juridical-religious faith of the state. The general commander of the Qyzylbash army was called Amir-al-umara, the chief of the special guardian troops – qorchubashi. The state administration was controlled by viziers. The regional state administrative divisions were called Beylerbeylik. The beylerbeys were chosen amongst the Qyzylbash amirs. The Qyzylbash army was organised due to the troops of the beylerbeys during the military campaigns.

The main forms of the property in the Safavid-Qyzylbash state were the divani (state) lands and hassa

(king's) lands. As a result of the decentralization policy, a new form of the land property called Tiylul was created due to the state lands. The private and Vaqf (religious) property were untouchable in the territories of the state.

The kings of the Safavid-Qyzylbash state and their periods of power are the followings:

Shah Ismail I – the founder of the state (1501-1524)

Shah Tahmasib (Tahmasp) I – 1524-1576

Shah Ismail II – 1576-1577

Shah Muhammad Khodabanda – 1578-1587

Shah Abbas I – 1587-1629

Shah Safi I – 1629-1642

Shah Abbas II – 1642-1666

Suleyman Shah Safavi – 1666-1694

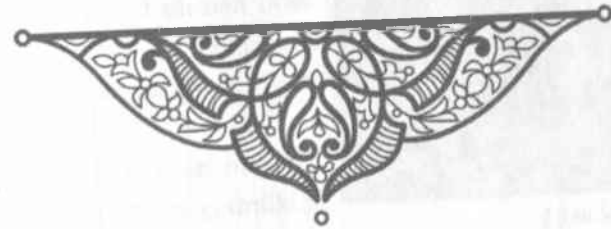
Shah Sultan Hussein – 1694-1722

Shah Tahmasib (Tahmasp) II – 1722-1732

Shah Abbas III – 1732-1736 (formally)

I ŞAH İSMAYİL SƏFƏVİ (XƏTƏİ) 1501-1524

Azərbaycan Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin qurucusu və banisi, Səfəvi təriqətinin şeyxi (17.07.1487-23.05.1524). Tarixi mənbə və ədəbiyyatlarda "Əbülmüzfər", "Xaqan", "Sahibqıran" yaxud "Sahibquran", "Sahibi-zaman", "Xətai" ləqəb və təxəllüsləri ilə tanınır. Şahlıq dövrü 1501-1524-cü illəri əhatə edir.

Şah İsmayıl Şeyx Heydər oğlu Səfəvi 17 iyul 1487-ci ildə güney Azərbaycanın Ərdəbil şəhərində anadan olmuşdur. Atası Şeyx Heydər Şeyx Cüneyd oğlu Ərdəbil təkyəsinin və Qızılbaşlıq təriqətinin şeyxi, anası Aləmşah Bəgüm isə tarix elmində adı Ağqoyunlu kimi qeyd olunan dövlətin qurucusu və hökmdarı Həsən Bayandurlunun qızı idi.

Həyatının ilk illəri olduqca böyük sıxıntılar və çətinliklər içində keçmişdir. Atası Şeyx Heydər Şahdağın ətəklərində Şirvanşahın qüvvələrini məğlub etdikdən sonra Ağqoyunlu hökmdarının göndərdiyi daha böyük ordu ilə 1488-ci il iyulun 9-da Beşbarmaq dağının arxasında baş vermiş savaşda öldürülmüş, bundan sonra Ağqoyun-

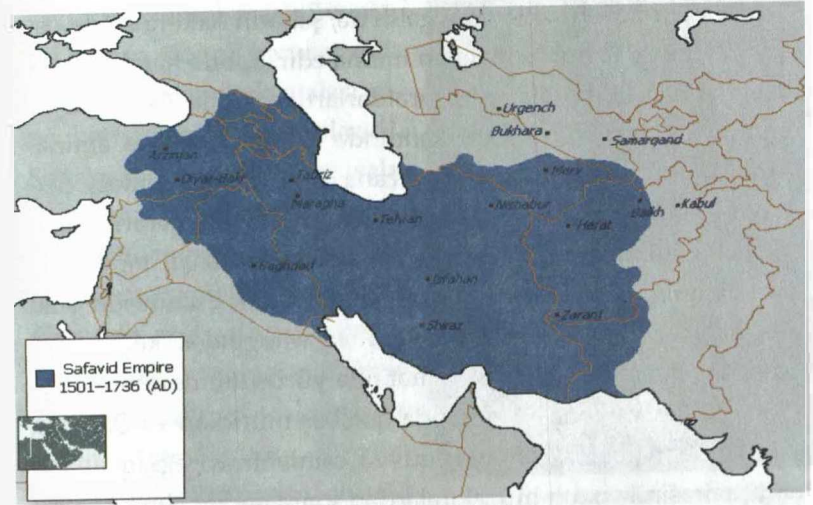

I Şah İsmayıl Səfəvi

lu hökmdarı Sultan Yaqubun əmri ilə bir yaş üç aylıq İsmayıl anası Aləmşahbəgüm, qardaşları Sultan Əli və İbrahimlə birlikdə həbs olunaraq Şiraz yaxınlığında yerləşən İstəxri-Yar qalasına göndərilmişdir. 1490-cı ildə Sultan Yaqub öldükdən sonra Ağqoyunlu taxtı uğrunda aparılan mübarizənin gedişində Rüstəm Mirzə ondan öncə taxta oturmuş Baysunqur Mirzəni məğlub etmək üçün qızılbaşların qüvvəsindən istifadə etmək qərarına gəlir və bu məqsədlə Şeyx Heydərin ailəsini həbsdən azad etməyə yardımçı olur. 1492-ci ildə 5 yaşlı İsmayıl anası və qardaşları ilə birlikdə həbsdən azad edilir və Ərdəbilə gəlir.

Qızılbaşlar öz gənc şeyxləri Sultan Əlinin başçılığı altında Rüstəm Mirzənin qüvvələriylə birləşərək həmin il Əhər yaxınlığındakı döyüşdə Baysunqur Mirzənin qoşununu məğlub edirlər, döyüşdə Baysunqur Mirzə öldürülür. Tezliklə Sultan Əlini özünə rəqib görən Rüstəm Mirzə Sultan Əlini aradan götürmək istəyir. Bundan xəbərdar olan Sultan Əli yaxın adamlarıyla birlikdə Təbrizdən çıxıb Ərdəbilə tərəf hərəkət edir. 1495-ci ildə Rüstəm Mirzənin 5 min nəfərlik atlı qoşunu Şəmasə kəndi yaxınlığında azsaylı qızılbaş dəstələriylə üz-üzə gəlir. Döyüşdən öncə qızılbaş əmirlərinin toplantısını keçirən Sultan Əli özündən sonra azyaşlı İsmayılı Səfəvi təriqətinin şeyxi elan edir. Baş verən qeyri-bərabər döyüşdə Sultan Əli öldürülür, atasının sadıq dostları isə İsmayılı döyüş meydanından qaçırdaraq gizlədirlər. Rüstəm Mirzənin əmri ilə Şeyx Heydərin övladlarının axtarıldığını bilən qızılbaşlar 7 yaşlı İsmayılı öncə Ərdəbildə, sonra sırası ilə Kərkan kəndində, Kəskərdə, Rəştə, Lahicanda, Gilanın Biyəpiş mahalının hakimi

Mirzə Əlinin sarayında gizlədib saxlayırlar. İsmayılın qardaşı İbrahim və ögey qardaşı Süleyman Ərdəbilə analarının yanına qayıdır, Mirzə Əlinin sarayında tanınmış alim Şəmsəddin Lahici isə İsmayıl üçün xüsusi tərbiyəçi müəllim seçilir. İsmayıl ondan ərəb və fars dillərini, Quranı öyrənir, eyni zamanda, ona döyüş üsulları, ox atma, küşkü tutma, qılınc çalma bacarıqları öyrədilir.

1499-cu ilə kimi Lahicanda gizlənən İsmayılın yanına Azərbaycanın, doğu Anadolunun, şimali İraqdakı Türkmənəlandın müridlər və tərəfdarlar axın-axın gəlməyə başlayır. 1499-cu ilin avqust ayında 12 yaşlı şeyx İsmayıl atasının ən sadıq müridləri və dostları olan yeddi nəfərlə Lahicandan çıxaraq öncə Deyləmə, sonra isə Taroma gəlir. Yol boyu Şamlu və Rumlu tayfalarından onlara qoşulanların sayı 1500-ə çatır. İsmayıl öz

tərəfdarları ilə Ərdəbilə tərəf gəlsə də, şəhərin hakimi şəhər qapılarını onun üzünə açmaqdan imtina edir. Səbrlə hərəkət edən İsmayıl həmin ilin qışını öz tərəfdarları ilə indiki Astara rayonunun Ərkivan (Ərcüvan) kəndində keçirir. Qızılbaş əmirlərinin müşavirəsində öncə Ərzincana tərəf hərəkət etmək, çoxsaylı Qaradağ müridləri ilə birləşərək güclənmək qərarı verilir. Göyçə gölünün sahilinə gələn İsmayıl burda əhali tərəfindən böyük hörmət və ehtiramla qarşılanır, oradan Çuxursədd yolu ilə hərəkət edərək Doqquz Ulam və Mingöldən keçib, Tərcan-Kağızman-Sarıqaya istiqamətində yürüşünü davam etdirir. 1500-cü ilin yayında Ərzincanda qızılbaş müridləri və Qaradağ sufilərindən ibarət 7 minlik qüvvə cəmlənir və ağsaqqalların müşavirəsində uzun müzakirələrdən sonra qərara alınır ki, vaxt itirmədən bu qüvvələrlə Qızılbaşların düşməni olan Şirvanşah Fərrux Yasarın üzərinə hücumu keçilsin.

1500-cü il payızın sonlarında yeniyetmə şeyx İsmayılın rəhbərliyi altında 7 minlik Qızılbaş qoşunu Şirvana daxil olur və Şamaxı yaxınlığındakı Cəbani düzündə onları qarşılayan Fərrux Yasarın 25 minlik qoşunu ilə döyüşə girir. Döyüş qızılbaşların qələbəsi ilə nəticələnir və Fərrux Yasar öldürülür. İsmayıl 3 gündən sonra Şamaxıya daxil olur və şəhər əhalisi tərəfindən duz-çörəklə qarşılanır. Qışı Muğandakı Mahmudabad adlı yerdə keçirməyi qərara alan İsmayıl yolda ikən Bakı əhalisinin Qızılbaşlara tabe olmaqdan imtina etməsi xəbəri çatır və İlyas bəy Xınıslu ilə Məhəmməd bəy Ustaclu Bakını almaq üçün qoşunla göndərilir. Qalanı ələ keçirmək cəhdlərinin uğursuzluğa düçar olduğunu eşidən İsmayıl 1501-ci ilin

yazında özünün əsas qüvvələri ilə Bakıya doğru hərəkət edir. Çox keçmədən Bakı qalası alınır və İsmayıl öz qüvvələri ilə Şirvanşah qoşunlarının salamat qalmış hissələrinin toplanıb müqavimət göstərdikləri Gülüstən qalası üzərinə gedir. Gülüstən qalasının uzun çəkən mühasirəsi zamanı İsmayıl xəbər çatır ki, Ağqoyunlu varisi Əlvənd Mirzə 30 minlik qoşunla Təbrizdən çıxaraq Naxçıvan üzərinə gedir və oradan qızılbaşların üzərinə hücum etməyə hazırlaşır. Səfəvi dövrünün saray tarixçisi İskəndər bəy Münşi Türkmanın verdiyi məlumata görə, yeniyetmə İsmayıl qalanı mühasirədə saxlayan qoşuna üz tutaraq – "Sizə Gülüstən qalası gərəkdir, yoxsa Azərbaycan taxt-tacı?" deyərək sual edir. Qızılbaş qoşunu "Azərbaycan taxt-tacı" dedikdən sonra yeniyetmə şeyx İsmayıl qalanın mühasirəsini götürüb sürətlə Naxçıvana doğru hərəkət etməyi əmr edir.

1501-ci ilin yayında Şərur düzündə Qızılbaş qoşunu ilə Əlvənd Mirzənin ordusu üz-üzə gəlir. Qızılbaş müridlərinin fədakarlığına savaşıqlarını görəndən Əlvəndin qoşunları pərən-pərən düşür, Əlvəndin qoşunun arxa cərgələrinə bir-birinə zəncirlərlə bağlanmış dəvələr düzdürməsi də ordunu dağılmaqdan sax-

I Şah İsmayılın Fransız Səyyah Andre Thevet tərəfindən çəkilmiş rəsmi

laya bilmir. Yeniyetmə İsmayılın bu döyüşdə bir Ağqoyunlu sərkərdəsini təkbətək qılınc savaşımda öldürməsi qızılbaşlara böyük ruh yüksəkliyi yaşadır. Əlvənd Mirzə döyüşdə məğlub olaraq qaçmağa üz tutur. Bu döyüşün ardınca İsmayıl qızılbaş qoşununun müşayiəti ilə Təbrizə yönəlir və 1501-ci ilin payızında Təbriz şəhərinə daxil olaraq özünü şah elan edir. Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin əsası qoyulur. Ağqoyunlu taxtına iddialı olan digər hökmdar Sultan Murad Şah İsmayılın tabe olmaq təklifini

1 Şah İsmayıl dövründə Səfəvi - Qızılbaş bayrağı

rədd edərək 70 minlik qoşunla onun üzərinə gəlməyə hazırlaşır. 1503-cü il iyunun 21-də Həmədan yaxınlığındakı Almaqlağı adlı yerdə 12 minlik qızılbaş qoşunu ilə Sultan

Muradın ordusu arasında döyüş baş verir. Qızılbaş ordusu bu qeyri-bərabər döyüşdə qələbə çalır, Sultan Murad döyüş meydanından qaçmaqla canını qurtarır, bununla da Ağqoyunlu dövlətinin varlığına tamamilə son qoyulur.

Bu qələbədən sonra Şah İsmayıl Şiraz, Fars, Kirman vilayətlərini fəth edərək həmin vilayətləri Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin tərkibinə qatır. 1504-cü ildə Osmanlı sultanı II Bəyazid Səfəvi-Qızılbaş dövlətini özünün bütün ərazisi ilə birlikdə rəsmən tanıdığını bildirir. Tezliklə Yəzd, İraqi-Əcəm və İraqi-Ərəb də Şah İsmayıla tabe olur. 1508-ci ildə Şah İsmayıl qızılbaş ordusu ilə birlikdə Bağdada daxil olur. "Tarix-e cahanarayi-Şah İsmayıl" adlı mənbədə onun Bağdada gəlişi bu cür təsvir olunur:

"Bağdad əhli uzaqdan Şah İsmayılın ay-ulduzlu bayrağını daşıyan bayraqdarı görünəcə səcdəyə getdi, şəhər qapıları şahın üzünə taybatay açıldı."

Şah İsmayıl dövlət aparatını möhkəmləndirərək, eyni zamanda, əhalinin üzərində olan vergiləri yüngülləşdirir, Təbrizdə xüsusi kitabxana inşa etdirir, ölkənin hər tərəfindən alimləri, şairləri, qələm sahiblərini, filosofları, aşığıları, rəssamları, nəqqaşları, xəttatları və digər sənət adamlarını Təbrizə toplayır. O, burada şairlərdən ibarət divani-hikmət məclisləri qurdurur, rəssam, nəqqaş və xəttatlar üçün xüsusi emalatxanalar və sərbəst fəaliyyət məkanları təsis edir. Şah İsmayılın elm-sənətə verdiyi yüksək qiymət Azərbaycanın sürətli inkişaf dövrünə qədəm qoymasına böyük zəmin yaratmışdır.

Özbək hökmdarı Şeybək xan (Şeybani xan) 1509-cu ilin sonu – 1510-cu ilin əvvəllərində hücum edərək Heratı, Mərvni alır, burada yerləşən azsaylı qızılbaş qoşun dəstələrini isə qırır. Bundan sonra Məşhədə hücum edərək, əhli-beytin səkkizinci imamı Əli ər-Rza (ə)-in türbəsini dağıdaraq at tövləsinə çevirir. Burdan Şah İsmayıla təhqirlə dolu məktublar yazan Şeybək xan şahın qısa müddət ərzində Məşhədə gəlib onun əlindən öpməsini, ona tabe olub, illik xərac verməsini tələb edir. Qızılbaş əmirlərinin toplantısında məsələ müzakirə olunur. Şahın əmri ilə Şeybək xana cavab məktubu yazılır və Qızılbaş qoşunu Məşhədə doğru səfərə çıxır. Şeybək xanın Mərvdə olduğu xəbərini eşidən Şah İsmayıl Mərvə gəlir, şəhəri mühasirəyə alır. Şeybək xanı qaladan çıxarmaq lazım gəldiyini bilən gənc şah əldə manevrlə özbək qoşunlarının qaladan çıxmasına nail olur. 1510-

I Şah İsmayıl və I Şah Təhməsib zamanında Səfəvi dövlət bayrağı

cu il dekabrın 2-də Mahmudi kəndi yaxınlığında özbək hökmdan Şeybək xanla Şah İsmayılın qızılbaş ordusu arasında Mərv döyüşü kimi tanınan döyüş baş verir. Bir gün ərzində davam edən döyüşdə qızılbaş ordusu qələbə çalır, Şeybək xan qaçmağa çalışsa da, şahın müridlə-

rindən biri tərəfindən öldürülür və başı kəsilərək şaha gətirilir. Bu döyüşdən sonra Məşhəd və Xorasan, Herat, Mərv, Bəlx vilayətinin bir hissəsi yenidən Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin hüduclarına qatılır.

1512-ci ildə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin qərb qonşusu Osmanlı dövlətində hakimiyyət çevrilişi baş verir, Trabzon hakimi şahzadə I Səlim ona qarşı çıxan şahzadə Qorqudu məğlub edib qoşunla İstanbul üzərinə gəlir və atası sultan II Bəyazidi taxtdan devirib öldürtdürür. Bundan sonra Səfəvi-Qızılbaş dövlətinə olan münasibətlərdə bir soyuqluq yaranır, Osmanlı hüducları daxilində olan Şah İsmayılın yaxın ələvi və bektəşi təriqətləri mənsublarına təzyiqlər artır, narazı kütlənin etirazları və üsyanları amansızcasına yatırılır. Şah İsmayıl baş verənlərə səbr edərək Osmanlı ilə münasibətləri korlamamağa çalışır, hətta üsyançıların bir dəstəsi ona pənah gətirdiyi halda, onları saraydan qovur, rəhbərlərini isə həm fitnə törətməkdə, həm də xəyanətdə ittiham edərək edam etdirir. Bununla belə, tezliklə Sultan I Səlimdən təhdid dolu məktublar gəlməyə, Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin qərb hüduclarında isə Şahın çox-

saylı tərəfdarlarına divan tutulmağa başlayır. 1514-cü ilin əvvəllərində Osmanlı sarayı Səfəvi-Qızılbaş dövlətinə qarşı açıq düşmənçilik xətti tutaraq, qızılbaş-türkman əsirətləri mənsublarının "kafir" olması barədə fətvaların verilməsinə səbəb olur. Bunun ardınca mərkəzi Anadoluda və Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin qərb sərhədlərində qızılbaşların kütləvi qətləməsi baş verir, 40 minə yaxın qızılbaş türkman öldürülür. Osmanlı sultanı I Səlim Səfəvi-Qızılbaş dövlətinə müharibə elan edir, nəhəng ordu və 300 topla hücumu keçir.

1514-cü il avqustun 24-də Maku yaxınlığındakı Çaldıran ovalığında çoxsaylı Osmanlı ordusu ilə Şah İsmayılın qızılbaş qoşunu üz-üzə gəlir. Şah İsmayılın qoşunlarının böyük hissəsinin Heratda və Xorasan vilayətində olması səbəbindən, bu döyüşdə iştirak edən qızılbaşların sayı Osmanlı ordusundan bir neçə dəfə az idi, üstəlik, Qızılbaş ordusu odlu silah və toplardan istifadə etməirdi. Şahın şəxsi şücaətinə, Osmanlının ən güclü pəhləvanı hesab edilən Turəli bəy Malkoçoğlunu bir zərbə ilə ikiyə bölməsinə və öz dəstələriylə sultanın çadırlarının yaxınlığına qədər gəlməsinə, eləcə də, qızılbaş əsgərlərinin cəsarət və qəhrəmanlıqla vuruşmasına baxmayaraq, Osmanlı topları döyüşün taleyini həll edir, qızılbaş ordusu geri çəkilməyə məcbur olur. Sultan I Səlim ordu ilə sentyabr ayının əvvəllərində Təbrizə daxil olur və bir həftə Təbrizdə qalır. Bu müddət ərzində Nəcəfdə Hz.Əlinin məqbərəsini ziyarət edən Şah İsmayıl qızılbaş ordusunu toplayaraq yenidən Təbriz üzərinə gəlməyə hazırlaşır, ölkənin şərqindəki qızılbaş qoşun dəstələri də Təbrizə tərəf hərəkət edir. Təbrizdə Osmanlı or-

dusu əsgərləri və beктаşi ocaqlarına mənsub yeniçərilər Sultan I Səlimə qarşı etiraz edir və onu "kafir" adıyla müsəlmanları qırmaqda ittiham edirlər. Vəziyyətin pisləşdiyini gören Sultan I Səlim bir həftə tamamında ordusu ilə birlikdə Təbrizi tərk edir və geri qayıdır. Geri qayıdarkən Sultan I Səlim Təbrizdə Şah İsmayılın yaratdığı kitabxananı yandırır məhv edir, Şahın sarayından əldə edilən qənimətləri, həmçinin, bir çox sənətkarları, rəssam, xəttat və şairi zorla özü ilə aparır. Şah İsmayıl iki gün sonra ordusu ilə təkrarən Təbrizə daxil olur və taxtını qoruyub saxlayır. Xoy və Mərənd şəhərləri təkrarən Osmanlılardan geri alınır. 1515-ci ildə Osmanlı dövləti ilə Səfəvi-Qızılbaş dövləti arasında sülh müqaviləsi imzalanır. Müqaviləyə əsasən, doğu Anadolu bölgəsi Osmanlının nəzarətinə keçir.

1515-1520-ci illərdə Şah İsmayıl ona qarşı çıxış etməyə hazırlaşan Şirvanşahları, Şəki hakimliyini və gürcü çarlarını özündən asılı vəziyyətə salır. Faktiki olaraq Səfəvilərin tərkib hissəsi olan Şirvanın hökmdarı Şeyxşah Şah İsmayıl qohumluq münasibətləri yaratmağa nail olur. Şah İsmayılın qızı Pərixan xanım Şeyxşahın oğlu Sultan Xəlilə əvəz edir, Şah özü isə 1523-cü ilin noyabrında Şirvanşahın qızlarından biri ilə evlənir.

1524-cü il Novruz bayramından sonra Qarabağda cərgə üsulu ilə ova çıxan Şah İsmayıl Şəkiyə gəlir. Şəki hakimi Həsən bəy onun pişvazına çıxır və ov mərasimləri burda da davam etdirilir. Şahdağında ov ovladıqdan və dincəldikdən sonra Ərdəbilə yola düşən Şah İsmayıl yolda xəstələnir. Davadərmanın heç bir köməyi olmur və şahın halı getdikcə ağırlaşır. Hətta Sərab şəhəri yaxınlığındakı Manqutay adlı

yerdə qızılbaş ordusu düşərgə salmalı olur. Həkimlərin ciddicəhd göstərməsinə baxmayaraq, şahı sağaltmaq mümkün olmur. 23 may 1524-cü ildə Şah İsmayıl burada dünyasını dəyişir. Onun nəşi Ərdəbilə gətirilərək Şeyx Səfi məqbərəsində dəfn olunur.

Şah İsmayıl tarixi şəxsiyyət kimi hələ öz dövründən başlayaraq, bu günə kimi Azərbaycan xalqının yaddaşında dərin iz buraxmışdır. Hələ 1518-ci ildə Venesiyadan olan bir tacir öz yol qeydlərində Şah İsmayıl Təbrizdəki görüşünü bu cür təsvir edirdi:

"İndi onun 31 yaşı var. Orta boylu, olduqca gözəl və mərd bir kişidir. Saqqalını qırxır, biş saxlayır. Ona qız kimi vurulmaq olar. Solaxay olsa da, bütün əmirlərdən güclüdür. Oxatma məşqləri zamanı adətən musiqi çaldırır. Rəqsi çox sevir. Rəqqasələr oynarkən ayaqlarını yerə döyərək, İsmayıl ilə həsr olunan mahnılar oxuyurlar. O, hər gün əmirlərlə oxatma yarışları keçirmək üçün meydana çıxır və həmişə də günün qaliblərinə mükafatlar verir. Bu yarışlar vaxtı onun şərafinə çalılıb-oxuyur, rəqs edirlər. Bu Sufi Şah öz təbəələri, xüsusilə də əsgərləri tərəfindən Allah kimi sevilir və ona pərəstiş olunur. Onun əsgərlərindən bir çoxu döyüşə yalın əllə - dəbilqə və zireh olmadan girirlər. Onlar əmindirlər ki, İsmayıl onları döyüşdən salamat çıxaracaq."

1504-cü ilə aid sikka

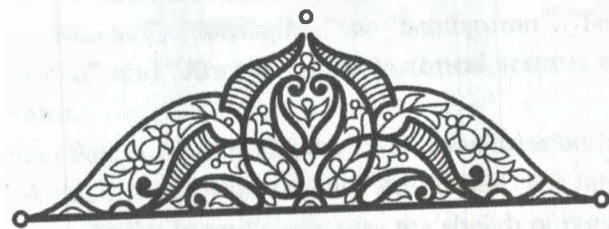

1507-ci ilə aid sikka

Şah İsmayıl Səfəvi eyni zamanda gözəl səsə malik olmuş, bərbət adlı musiqi alətində gözəl ifa etmişdir. Onun uşaq yaşlarından "Xətai" təxəllüsü ilə yazdığı şeirlər öz axıcılığı, sadə xalq tərəfindən başa düşülərək sevilməsi, ilahi hikmətləri bəyan etməsi ilə səciyyəlidir. Rəvayətə görə, Şah İsmayıl çox zaman dərviş paltarı geyinib saraydan çıxar və xalqın güzəranı ilə yaxından maraqlanmış.

Xanımları: Taclı Bəgüm, Bəhruza Bəgüm, Xanbəyi Bəgüm

Övladları: Rüstəm Mirzə, Təhmasib, Sam Mirzə, Əlqas Mirzə, Bəhram Mirzə, Pərixan xanım, Məhinbanu Sultanım, Firəngiz xanım, Şahzəynəb xanım.

**SHAH ISMAIL I SAFAVI
(KHATAI)
1524-1576**

The founder and establisher of the Safavid-Qyzylbash state, the Sheikh of the Safavi sect (b.17.07.1487, Ardabil – d.23.05.1524, Mangutay). He was known with the nicknames and pseudonyms “Abulmuzaffar”, “Khagan”, “Sahibgiran” or “Sahibguran”, “Sahibi-zaman” and “Khatai” in the historical sources and literature.

Shah Ismail Safavi, Sheikh Haydar’s son, was born on July 17, 1487 in Ardabil city of the southern Azerbaijan. His father Sheikh Haydar, Sheikh Juneid’s son, was the sheikh of the Ardabil sect and Qyzylbash movement, his mother Alamshah Bagum was the daughter of Hassan Bayandurlu, the founder and king of the state remarked as Aggoyunlu in history.

The first years of his life were full of troubles and difficulties. After his father Sheikh Haydar defeated Shirvanshah’s troops on the foothills of Shahdag, on July 9, 1488, he was killed in the battle against the army sent by the Aggoyunlu king, happened behind Mount Beshbarmag. After this event, little Ismail, who was just fifteen months, was arrested together with his mother Alamshah Bagum and brothers Sultan Ali and Ibrahim by the order of Sultan Yagub, and sent to the prison in Istakhri-Yar castle situated near Shiraz. After Sutan Yagub Aggoyunlu died in 1490, during the struggle for the Aggoyunlu throne, the prince Rustam Mirza decided to use the Qyzylbashes for defeating Baysungur Mirza who captured throne. He assisted Sheikh Haydar’s family to be freed from the prison. In 1492, 5-year-

old Ismail was freed from the prison together with his mother and brothers and came to Ardabil.

Qyzylbashs under the leadership of their young sheikh Sultan Ali united with the troops of Rustam Mirza and defeated Baysungur Mirza in the battle near Ahar in the same year, Baysungur Mirza was killed during the battle. Soon Sultan Rustam Mirza began to consider young Sultan Ali as his rival and planned to annihilate him. As soon as Sultan Ali became aware of it, he immediately moved from Tabriz to Ardabil together with his close supporters. In the summer of 1495, Rustam Mirza's cavalry of 5000 men reached the Qyzylbash troops of a small quantity near Shamasa village. Holding the meeting of Qyzylbash amirs before the battle, sheikh Sultan Ali declared little Ismail as a sheikh of Qyzylbash sect after him. In the unequal battle, sheikh Sultan Ali was killed and his father's faithful friends took Ismail from the battlefield, hiding him. They were aware of the fact that by Sultan Rustam's order, Sheikh Haydar's children were looked for, so they hid and protected 7-year-old Ismail firstly in Ardabil, then in Karkan village, Kas-kar, Rasht, Lahidjan, as well as, in the palace of Mirza Ali, the ruler of Biyapish province of Gilan. Ismail's brother Ibrahim and step-brother Suleyman returned to their mother in Ardabil later. A well-known scientist of Mirza Ali's palace Shamsaddin Lahidji was chosen as a special tutor and educator for Ismail. He taught Ismail Arabian and Persian languages and Koran, at the same time, Ismail was taught the methods of fighting, archery, wrestling, sword playing abilities.

Ismail was hidden in Lahidjan till 1499. During this period he was visited by a numerous number of faithful supporters and adherents from Azerbaijan, eastern Anatolia, and from Turkmaneli in Irak. In August, 1499, 12-year-old sheikh Ismail left Lahidjan with seven most faithful adherents and friends of his father, coming firstly to Daylam, then to Tarom. On the way, the quantity of men from Shamlu and Rumlu tribes uniting to them, reached 1500 men. Ismail moved to Ardabil together with his adherents, but the city ruler refused to open the city gates for them. Showing restraint, Ismail spent the winter of that year in Archivan (Ardjuvan) village of nowadays Astara region with his followers. On the consultation of Qyzylbash amirs, it was decided to move towards Arzindjan and to gain strength by uniting with a great number of Garadagh followers. Coming to the shore of the Goycha Lake, Ismail was received with a great respect and esteem by the local population. Ismail moved on the Chukhursaad road to Dogguz Ulam and continued his campaign in the direction of Tarjan-Kagizman-Sarikaya by passing Mingol. In the summer of 1500, 7000 men consisting of Qyzylbash followers and Garadagh Sufis, gathered in Arzindjan and after long discussions in tribe leaders' consultation, it was decided not to waste time and to attack Shirvanshah Farrukh Yassar, who was the cruel enemy of the Qyzylbashs.

At the end of autumn, 1500, under the leadership of sheikh Ismail, Qyzylbash army of 7000 men entered Shirvan region and a fierce battle occurred in Jabani steppe near Shamakhi between

them and a 25-thousand army of Farrukh Yassar. The battle resulted in the victory of the Qzylybashes and Farrukh Yassar was killed in the battlefield. Three days later, Ismail entered Shamakhi and was received with salt and bread by the city population. Deciding to spend winter in the place called Mahmudabad in Mughan, Ismail was informed that the population of Baku refused to obey the Qzylybashes. So Ilyas bay Khinislu and Muhammad bay Ustajlu were sent with army to capture Baku. Being aware that the attempts to capture the castle failed, Ismail moved to Baku with his main troops in the spring of 1501. A bit later, Baku castle was captured and Ismail surrounded the Gulistan castle where the remains of Shirvanshah army gathered and put up strong resistance. During a long siege of the castle, Ismail was informed that the Aggoyunlu heir Alvand Mirza had left Tabriz with the army of 30000 men moving to Nakhichevan and was about to attack the Qzylybashes. According to the information given by Iskandar bay Munshi Turkoman, the palace historian of the Safavid period, the teenager Ismail addressed his question to his army sieging the castle: - "Do you need the Gulistan castle or Azerbaijani throne?" After the Qzylybash Army answered "Azerbaijani throne", junior sheikh Ismail ignored the siege of the castle and ordered his followers to move quickly towards Nakhichevan.

In the summer of 1501, the Qzylybash army came face to face with the army of Alvand Mirza in Sharur steppe. Watching the selfless fighting of the Qzylybash followers, the army of Alvand Mirza was dispersed and even the method of put-

ting camels fastened in chains to one-another in the back rows of Alvand's army couldn't keep his soldiers from running away. Junior Ismail killed one of the Aggoyunlu commanders in face-to-face fighting in this battle, and this gave the Qzylybashes great enthusiasm. Failed in the battle, Alvand Mirza addressed to running away. After the battle finished, Ismail moved towards Tabriz followed by the Qzylybash army, and entering the city in the autumn of 1501, he declared himself Shah. The Safavid-Qzylybash state was established. The other sovereign ruling the central part of Iran, who was pretentious for the Aggoyunlu throne, Sultan Murad, refused Shah Ismail's suggestion to obey, intended to attack him with a 70-thousand army. The battle between the 12-thousand Qzylybash troops and Sultan Murad's army occurred in the place called Almagulagi near Hamadan on June 21, 1503. The Qzylybash army won this unequal battle, Sultan Murad escaped running from the battlefield. Thus, the existence of Aggoyunlu state came to an end completely.

After this glorious victory, Shah Ismail conquered the provinces Shiraz, Fars and Kirman and added them to the territories of the Safavid-Qzylybash state. In 1504, the Ottoman king Sultan Bayazed II officially recognized the existence of the Safavid-Qzylybash state with its territories. Soon the lands of Yazd, Iragi-Ajam and Iragi-Arab obeyed Shah Ismail. In 1508, followed by the Qzylybash army, Shah Ismail entered Baghdad. His conquer of Baghdad was described in the historical source "Tarikh-e jahan araye Shah Ismail" in the following

way: "Watching from the distance the standard-bearer who carried Shah Ismail's banner of crescent and star, the population of Baghdad bowed all together and the city gates were opened immediately for Shah."

Strengthening the state administration, Shah Ismail made the taxes of the population much easier at the same time, constructed a special library in Tabriz, gathered the scientists, poets, authors, philosophers, musicians and artists, painters, calligraphs and other craftsmen to Tabriz from all parts of the country. He established poetry parties of poets, as well as, special workshops and places for free activities for artists, painters and calligraphs. The great appreciation and value shown by Shah Ismail for science and art created big facilities for Azerbaijan to step towards the fast development period.

At the end of 1509 and the beginning of 1510, The Uzbek king Shaybak khan (Sheybani khan) attacked the east territories of the Safaviq-Qyzylbash state, capturing Herat and Marv, and annihilated the minor Qyzylbash troops there. After that, he attacked Mashhad and destroyed the tomb of Imam Ali ar-Rza, the eighth imam of the prophet's family, turning it into the horse stable. Writing to Shah Ismail, Shaybak khan demanded him to come to Mashhad in a short time and to obey him kissing his hand and giving him annual tribute. The question was discussed in the consultation of the Qyzylbash amirs. By Shah's order, the necessary answer to Shaybak khan was sent and the Qyzylbash army moved towards Mashhad. Being aware of Shaybak khan to be in Marv, Shah Ismail led his

army to Marv and sieged the city. The young shah managed to make the army of Shaybak khan go out of the castle with deceptive maneuver. On December 2, 1510, the battle known as Marv battle occurred near the Mahmudi village between the Uzbek king Shaybak khan and the qyzylbash army of Shah Ismail. The battle lasted during a day and the qyzylbash army won at last. Although Shaybak khan tried to escape by running, one of Shah's followers killed him and brought his head to Shah. After the battle, Mashhad and Khorasan, Herat, Marv and a part of Balkh province were included the territories of the Safavi-Qyzylbash state.

In 1512, a coup-d'etat happened in the Ottoman Empire, neighboring the Safavi-Qyzylbash state in the west, and defeating his brother prince Korkut, the ruler of Trabzon prince Salim I moved to the capital with his army. He overthrew his father sultan Bayazed II from the throne, killing him. Soon the relations of Ottoman empire with the Safavid-Qyzylbash state turned into strong rivalry, the pressure upon the representatives of the Alevi and Bektashi sects who were close to Shah Ismail, got increased. At the same time, the protests and revolts of unsatisfied mass crowds were oppressed mercilessly. Showing restraint, Shah Ismail tried not to spoil relations with the Ottoman Empire, even when a group of rebels took refuge in his palace, he drove them out and executed their leaders, accusing them both in committing provocation and betrayal. Nevertheless, soon he got letters full of threat from Sultan Salim I, and a great number of his followers in the west borders of the Safavid-Qyz-

qzylbash state got exposed to the oppression and tyranny. At the beginning of 1514, the Ottoman palace began to lead the policy of open enmity against the Safavid-Qzylbash state and caused the declaration of the fatwahas about the qzylbash-turkoman tribe unions "to be unbelievers". After the remarked sharia fatwas, the cruel massacre of the qzylbash followers and population happened in central Anatolia and the western borders of the Safavid state, more than 40 thousand qzylbash turkomans were killed brutally. The Ottoman king Sultan Salim I declared war to Safavid-Qzylbash state and began to attack with a great army and 300 cannons.

The qzylbash troops of Shah Ismail met the Ottoman army in the Chaldiran plain near Maku on August 24, 1514. Because of the major parts of Shah Ismail's army to be in Herat and Khorasan, the quantity of the qzylbash followers who took part in the battle, was much less than the Ottoman army. Moreover, the Qzylbash army didn't use firearms and cannons in the battle. Despite the facts that Shah Ismail showed great personal heroism in the battle and even killed the strongest athlete of the Ottomans Turali bay Malkochoglu by dividing his head in two parts with a single sword blow, as well as, approached Sultan's tent with his troops, and although the qzylbash soldiers fought fearlessly, the Ottoman cannons solved the destiny of the battle. The qzylbash troops were obliged to move back. Sultan Salim I entered Tabriz followed by his army, at the beginning of September, 1514 and stayed there for a week. During this period, Shah Ismail visited the

tomb of the first shiite imam Ali bin Abu Talib in Najaf city, where he gathered the qzylbash army again, and prepared to move towards Tabriz again. At the same time, the qzylbash armed troops in the east of the country began to move to Tabriz, too. The Janissaries who belonged to Bektashi sect and the majority of the Ottoman soldiers in Tabriz showed protests against Sultan Salim I and accused him in killing muslims under the pretext "to be unbelievers". Feeling the conditions got worse, Sultan Salim I left Tabriz with his army a week later and turned back. Before returning to Istanbul, he burnt the library created by Shah Ismail in Tabriz, then he took big trophy captured in Shah's palace, as well as, many a craftsman, poet, painter and calligrapher by force with him. Two days later, Shah Ismail I reached Tabriz with his army again and could save his throne. Khoy and Marand were liberated from the Ottoman troops again. In 1515, a peace contract between the Ottoman empire and the Safavid-Qzylbash state was signed. According to the contract, the eastern Anatolia region was included into the borders of the Ottoman state.

During 1515-1520 years, Shah Ismail managed to make the Shirvanshahs, the ruler of Shaki and the Georgian tsars depend on the Safavid-Qzylbash state. The king of Shirvan, which was a part of Safavid state in fact, could create kinship relations with Shah Ismail. Shah Ismail's daughter Parikhan khanum got married to Shirvanshah Sheikhshah's son Sultan Khalil, and Shah himself married one of Shirvanshah's daughters in November, 1523.

After Novruz holiday, in 1524, going hunting in row method in Garabagh, Shah Ismail came to Shaki. Hassan bey, the ruler of Shaki, went out to meet him and the hunting ceremony continued there. After hunting in Shahdagh and having a rest, Shah Ismail left for Ardabil, but he fell ill on his way. No drugs and remedies could help him to get over, and his health took a turn for the worse. Even the qzyzbash army was obliged to stop for camping in a place called Mangutay near Sarab city. Despite all the attempts of doctors, they failed to cure Shah. On May 23, 1524, Shah Ismail Safavi died there. His corpse was taken to Ardabil and buried in Sheikh Safi mausoleum there.

As the well-known historical personality, Shah Ismail has deeply influenced the memory of the Azerbaijani people, still from his period up to now. Still in 1518, a merchant from Venice described his meeting with Shah Ismail in Tabriz in his road notes as following:

"Now he is 31. He is of medium height, very elegant and magnanimous. He shaves his beard and keeps moustache. One could easily adore him like a girl. Though he is left-hander, he is much stronger than all his amirs. He usually causes to play music during archery trainings. He loves dances. While the dancers dance, they beat their feet on the ground and sing the songs devoted to Ismail. Every day, he comes to the square to hold the archery competitions with amirs and always gives presents to the winners of the day. During these competitions they play the music, dance and sing in his honour. This Sufi

Shah is adored and admired by his followers, compatriots and soldiers like a God. Many of his soldiers fight bare hands – without helmet and armor. They're sure that Ismail will keep them alive in the battle."

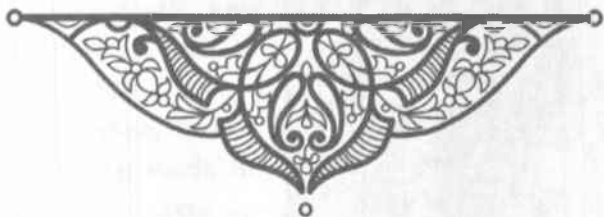
Shah Ismail Safavi had a perfect voice at the same time, and played a music instrument called barbat well. The poems he wrote since his childhood under the nickname "Khatai", were characterized of their fluency, apprehension and admiration by common people. They say Shah Ismail often went out of his palace changing his dresses, and got interested closely in people's way of living.

Wives: *Tajli Bagum, Bahruza Bagum, Khanbayi Bagum.*

Children: *sons - Rustam Mirza, Tahmasib (Tahmasp) Mirza, Sam Mirza, Alkas Mirza, Bahram Mirza, daughters – Parikhan Khanum, Mahinbanu Sultanim, Firangiz Khanum, Shahzeynab Khanum.*

ŞAH I TƏHMASİB SƏFƏVİ
1524-1576

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sayca ikinci hökmdarı, Sufi-Qızılbaş təriqətinin şeyxi, Şah I İsmayıl Səfəvinin oğlu (13 mart 1513, Şahabad – 14 may, 1576, Qəzvin). Şahlıq dövrü 1524-1576-cı illəri əhatə edir. Kiçik yaşlarından Şah İsmayılın əmri ilə Xorasana aparılmış, Heratda və Səbzəvarda qalaraq, dövrün məşhur alim və mütəfəkkirlərindən dərs almışdır. Qızılbaş əmirlərinin xüsusi nəzarəti altında dövlətin idarəetməsi ilə bağlı mühüm məsələlər üzrə təlim keçmiş, dövlət xadimi kimi yetişdirilmişdir.

Şah I Təhmasibin şahlığı dövrü Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin özünü kənar təsirlərdən, işğal və təhdidlərdən qoruma, eyni zamanda, möhkəmlənmə dövrü kimi qiymətləndirilir. 1524-cü ilin mayında atası Şah I İsmayıl Səfəvi vəfat edərkən, Təhmasibin cəmi 10 yaşı vardı. Bu qədər kiçik yaşda taxta əyləşməsinə baxmayaraq, atası Şah İsmayılın ən yaxın qızılbaş əmirləri dövlətin idarə olunmasında ona köməklik göstərmiş, onu qorumuş və püxtələşməsinə zəmin ya-

Şah I Təhmasib
Əbülmüəzzər Əbülfəth Sultan Şah
Təhmasib ibn Şah İsmayıl əl-Səfəvi əl-
Hüseyni əl-Musəvi

ratmışlar. Şah İsmayıl tərəfindən xüsusi olaraq Təhmasibi qoruyub öyrətməklə görüldürülmüş Div Sultan Rumlu azyaşlı şahın lələsi (atabəyi) kimi onun möhkəmlənməsi üçün əlindən gələni etmişdir. Lakin Div Sultanın dövlətdə yüksək məqam sahibi olmasını qəbul etməyənlər çox idi. Ustaclu tayfasından Köpək Sultan və Abdulla xan kimi qızılbaş əmirləri onun hakimiyyət daxilində səlahiyyətlərinin artmasını istəmirdilər. Azyaşlı Təhmasibin hakimiyyətinin elə ilk illərindən qızılbaş tayfa rəhbərləri və əmirləri arasında iqtidar uğrunda çəkişmələr başladı. Bu çəkişmələrdən ən çox ziyan çəkən Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin idarəetmə aparatı oldu. Mərkəzi hakimiyyət bu çəkişmə və savaşlarda faktiki olaraq iflic vəziyyətinə düşdü.

1 Şah Təhmasib əvri
Səfəvilər dövlətinin bayrağı

Div Sultan Rumlu Çuxa Sultan Təkəli ilə birləşərək, ona qarşı işbirliyi içində olan qızılbaş əmirlərini Təbrizdən uzaqlaşdırmağa nail olsa da, Ustaclu tayfasının bəyləri 1526-cı ilin mayında yenidən Div Sultana qarşı hərəkatə keçirlər. Ard-ardına iki dəfə məğlub olan Ustaclu bəyləri Gilana çökür və bu dəfə ordan birbaşa Ərdəbilə tərəf hərəkat etməklə Div Sultana qarşı çıxış etməyə hazırlanırlar. Bu yürüşdə gilanlıların da onlara kömək etmələrinə baxmayaraq, Ustaclu tayfasının bəyləri yenidən məğlubiyətə uğrayır-

lar. 1527-ci il iyunun 30-da Naxçıvanda Araz çayı yaxınlığında Köpək Sultanın qüvvələriylə Div Sultan Rumlunun, Çuxa Sultan Təkəlinin və Məhəmməd xan Zülqədəröğlunun qoşunları üz-üzə gəlirlər. Bu döyüşdə Ustacluların qüvvələri tamamilə məhv edilməklə, Köpək Sultan da döyüş meydanında öldürülür.

Səfəvi-Qızılbaş dövləti daxilində iqtidar savaşlarının geniş vüsət aldığı bir vaxtda, fürsətdən istifadə edən özbək əmirləri 1526-cı ilin sonunda Xorasana hücum edərək, vilayəti öz əllərinə keçirib, qarət və talan etdilər. Belə bir durumda, rəqibləri aradan götürdükdən sonra, Div Sultan Rumlu ilə Çuxa Sultan Təkəli artıq bir-birilə toqquşmağa başladılar. 1527-ci ilin iyulunda Çuxa Sultan Təkəli yeniyetmə şah Təhmasibi inandırır ki, ölkədəki bütün toqquşmaların və tayfalararası savaşların baskarı məhz Div Sultandır. Div Sultan şahın divanına daxil olarkən şah özü onu oxla vurur, qorçular isə Div Sultanı qətlə yetirirlər. Bununla dövlət idarəetmə aparatında Rumlu tayfasının əyanlarının hakimiyyətinə son qoyulmuş olur, idarəetmə işləri Təkəli tayfasının əlində cəmləşir. Çuxa Sultanın istəyi ilə, ölkənin bir çox yerlərinə bu tayfadan olan şəxslər hakim təyin olunur, onların bir çoxuna xan, sultan ünvanları verilir. Lakin 1529-cu ilin sonunda Zirabad yaxınlığında özbəklərlə döyüşdə təkəli əmirlərinin savaş meydanından qaçması az qala Qızılbaş ordusunun məğlubiyətinə gətirib çıxarıcaqdı. Digər yandan, Çuxa Sultanın Herat hakimi Hüseyn xan Şamluya köməyə qoşun göndərməyi bilə-bilə yubatması Hüseyn xanın özbək hökm-

darı Übeydulla xanla danışıqlara girməsinə, ondan dəstəsi ilə Sistandan keçərək Şiraza doğru geri çəkilməyə izn istəməsinə səbəb olur. Bu hadisə Təkəlü tayfası mənsublarının dövlət işlərində nüfuzdan düşməsinə səbəb olur.

Hüseyn xan 1531-ci il iyunun 17-də şahın qardaşı Sam Mirzə ilə birlikdə şah Təhmasibin İsfahan yaxınlığındakı qərərgahına gəlir. Çuxa Sultan onu özünə təhlükə mənbəyi gördüyünə görə, Hüseyn xanı məclislərdən birində öldürmək qərarına gəlir, lakin Hüseyn xan bundan xəbər tutur. O, gecə vaxtı dəstəsiylə Çuxa Sultanın alaçığına yollanır, Çuxa Sultan canını qurtarmaq ümidiylə şahın divanxanasına qaçır, lakin bunun da köməyi olmur və hətta şahın otağında vuruşma gedir. Şahın Zülqədər tayfasından olan qorçuları vuruşmada Hüseyn xanın tərəfinə keçir və Çuxa Sultanı ölümcül yaralayır. Onun ölümündən sonra Təkəlü tayfasından olan əmirlər Çuxa Sultanın oğlunun onun yerinə təyin olunmasını istəsələr də, Ustaclu, Rumlu, Zülqədər və Əfşar tayfalarından olan qızılbaş əmirləri buna etiraz edərək mane olurlar. Nəticədə Həmədan yaxınlığında Təkəlü tayfasının qoşun dəstələriylə digər tayfaların dəstələri arasında vuruşma baş verir. Şah I Təhmasib bu durumda müstəqil qərar verərək Təkəlü tayfasının nifaq salan bütün nümayəndələrinin məhv edilməsinə fərman verir. Tayfanın hadisələrin iştirakçısı olan bir qismi öz tayfadaşlarının idarə etdikləri Bağdada qaçmaqla qurtulsalar da, Bağdad hakimi Məhəmməd xan Şərəfəddin oğlu Təkəlü şahə olan sədaqətini nümayiş etdirmək üçün onun yanına gələnlərdən bəzilərinin başlarını kəsdirib şah sarayına

yollayır. 1531-ci ildə güney Azərbaycanın hakimi olan Üləmə xan Təkəlü şah I Təhmasibə qarşı üsyan qaldırır, Təbrizi çapıb-talayır, lakin şah qoşunlarının yaxınlaşdığını eşitdikdə öz dəstələriylə Osmanlı dövlətinə sığınır. Üləmə xan daha sonra Osmanlı hökmdarı Sultan Süleymanın Azərbaycana etdiyi yürüşlərdə öz dəstələriylə onun tərəfinə iştirak etmişdir.

1530-1534-cü illərdə Səfəvi-Qızılbaş dövlətində dövlət işləri Şamlu tayfası mənsublarının əlində cəmləşir. Hüseyn xan Şamlu isə vəkil və əmir-əl-ümərə vəzifələrini tutur. Lakin 1534-cü ildə Hüseyn xan Şamlu Şah Təhmasibi zəhərləməyə cəhd etməkdə və lələsi (atabəyi) olduğu şahın qardaşı Sam Mirzənin xeyrinə Şah Təhmasibi taxtdan salmağa yönəlik fəaliyyətdə ittiham olunur. Şah I Təhmasib Hüseyn xanın ölkəyə girmiş Osmanlılarla işbirliyində olmasından şübhələnir, qardaşı Sam Mirzənin özünü Osmanlının vassalı hesab etməsi və Hüseyn xanın şahə xəyanət planı hazırlaması xəbəri Şah I Təhmasibi qəti addımlar atmaq məcburiyyəti qarşısında qoyur. Hüseyn xan Şamlu saraya çağırılır və şahın əmri ilə tikə-tikə doğranılır. Bununla da Səfəvi-Qızılbaş dövlətində qızılbaş feodalları

1561-ci ilə aid sikkə

1567-ci ilə aid sikkə

nın və əmirlərinin on illik çəkişmə və ağalığına son verilmiş olur. Artıq yetkin yaşda olan şah I Təhmasib dövlətin idarəetmə mexanizmini tam şəkildə öz əlində cəmləşdirir, dövlət vəkili vəzifəsinə Qazi Cahən Qəzvinini təyin etməklə mərkəzi hakimiyyəti gücləndirməkdə qətiyyət nümayiş etdirir.

Səfəvi-Qızılbaş dövləti daxili çəkişmələrə səhnə olduğu dövrdə - 1528-1529-cu illərdə yerlərdə mərkəzi hakimiyyətin əleyhinə bir sıra üsyanlar baş qaldırmışdır. Luristanda Kəlxur hakimi Zülfiqar xan Əli bəy oğlu Səfəvi xanədanına qarşı üsyan başlanmış, Bağdadada hücum edərək buranın hakimini öldürüb şəhəri ələ keçirmiş, daha sonra isə şəhərin açarlarını Osmanlı sultanına göndərərək onun tabeçiliyinə keçdiyini bildirmişdi. 1529-cu ildə Şah I Təhmasib böyük bir ordu ilə Bağdad üzərinə gəlir. Şəhərin mühasirəsi uzun çəkir və həmin ilin iyununda Zülfiqar xan şahın adamları tərəfindən Bağdadın içindəki qalada öldürülür və şəhərin qapıları şahın üzünə açılır. Digər yandan, 1532-ci ildə Osmanlıya sığınmış Üləma xan Təkəli Osmanlı qoşununun köməyi ilə Bitlis hakimi Şərəf xanı sıxışdırıb şəhərdən çıxardır və Osmanlı qoşunu Bitlisə yiyələnir. Şah Təhmasibin Üləma xanı təslim etmək tələbinə Sultan Süleyman rədd cavabı verir və şahdan ona sığınmış Şərəf xanı verməsini tələb edir. Bu durumda şah Təhmasib qoşunla Üləma xanın üzərinə gedir və Bitlisi geri alır. 1533-cü ildə Qızılbaş ordusunun özbək Übeydulla xana qarşı yürüşə çıxmasından istifadə edən Üləma xan Bitlisi yenidən ələ keçirir və şəhər hakimi Şərəf xanı öldürür. Eyni zamanda, Üləma xan Təkəli Sultan Süleymanı inandırır ki, şah Təhmasibin qoşunlarının əsas

hissəsi özbəklərin Xorasana basqınına dəf etməkdə olduğuna görə, ölkənin qərbinə ələ keçirmək çətin olmayacaq.

1534-cü ilin yayında Osmanlı hökmdarı Sultan Süleyman böyük bir ordu ilə Azərbaycana doğru hərəkətə keçir. Ordunun öndə olan hissəsini Osmanlı baş vəziri İbrahim paşanın 90 minlik qoşunu təşkil edirdi və Üləma xanın 10 min nəfərlik qoşunu da onunla bir yerdə çıxış edirdi. Üləma xanla əlaqəsi olan bəzi qızılbaş əyanları Şah Təhmasibə xəyanət edərək Osmanlı ordusunun tərəfinə keçdilər və Osmanlı sultanını Təbrizə dəvət etdilər. Üləma bəy Osmanlı qoşunları ilə birlikdə Təbrizə daxil oldu, İbrahim paşa isə şəhərin yaxınlığında düşərgə salaraq Üləma bəyi Ərdəbili, Xosrov paşanı isə Əlinca qalasını almağa göndərdi. Sultan Süleyman öz əsas qoşun hissələri ilə 1534-cü il sentyabrın 27-də Təbrizə daxil oldu. Şəhərdə iğtişaşlar baş qaldırdı. Düşmənin basqını və bəzi əmirlərin xəyanəti barədə xəbər alan şah Təhmasib öz qoşunu ilə Xorasandan hərəkət edərək Reyə gəldi. Qəzvinə, ordan da Əbhərə gələn şah burda əmirlərin toplantısını çağırırdı. Toplantıda qərar alındı ki, şahın 7 minlik qoşunu ilə Osmanlının saysız-hesabsız ordusunun qarşısına çıxmaq mümkün deyildir və alternativ müqavimət yollarına əl atılmalıdır. Sultan Süleyman Şah Təh-

I Şah Təhmasib və Moğol hökmdarı Humayun şahın 1543-cü ildə Qəzvinə gəliş zamanı olan rəsmdən bir görüntü (İsfahandakı "Çəhəl Sütun Sarayı"-nın divarına çəkilmiş rəsm əsəri)

masibə məktub yazaraq onu qorxaq adlandırdı və döyüşə gəlməsinə təkid etdi. Şahzadə Bəhram Mirzənin irəlində olan qoşun dəstələri Qızılüzən çayı sahilindəki Qaraağac yaxınlığında İbrahim paşanın qüvvələri ilə üz-üzə gəldi. Qeyri-bərabər döyüşdə qızılbaşlar döyüşə-döyüşə dağa çəkildilər.

Sultan Süleymanın çox böyük bir ordu ilə Miyanəni keçərək Sultaniyyəyə çatması xəbəri şahın düşərgəsinə gəlib yetişdikdən sonra qızılbaş əmirləri arasında ixtilaflar baş qaldırdı. Məhəmməd xan Zülqədəröğlu, Hüseyin xan Təkəli və digərləri Osmanlı tərəfə keçdilər. Şah Təhmasib Hüseyin xan Şamluya, Qazi xan Təkəliyə və Məlik bəy Xoyluya da inanmadığına görə, Osmanlı qoşunları ilə üz-üzə gəlməkdən çəkinməyi ən doğru addım hesab etdi. Payızın sonunda Sultaniyyədə düşən güclü şaxtalar və möhkəm qar yağması Osmanlı ordusuna böyük itki verdi, ərzaq sıxıntısı qoşunu əldən saldı. Osmanlı sultanı qızılbaşların artilleriyanı ələ keçirmələrinin qarşısını almaq üçün yüzə yaxın topu məhv etmək əmrini verdi və qoşunları ilə Bağdada doğru hərəkət elədi, Üləma xanı isə Təbrizə göndərdi. Bundan xəbər tutan şah Təhmasib özünün 5 min nəfərlik qoşunu ilə Üləma xanın 10 minlik qüvvəsinə hücum etdi, döyüşdə Üləma xan canını zorla qurtardı, qoşunu isə qılıncdan keçirildi. Lakin Qazi xan Təkəli şaha xəyanət edərək Təbrizdəki Osmanlı qoşununa şahın yaxınlaşdığını xəbər verdi. Təbrizdəki qoşun hissələri şəhərdən çıxaraq Van qalasına sığındılar. Qızılbaş ordusu qalanı qışın sonunadək mühasirədə saxladı. Lakin şahın qardaşı Sam Mirzənin xəyanəti və Sultan Süleymanın onu

“Əcəm hakimi” kimi tanınması xəbəri şahı mühasirədən əl çəkib təcili Azərbaycana qayıtmağa məcbur etdi.

1535-ci ilin yazında Sultan Süleyman yenidən Təbrizə doğru hərəkət etdi, lakin şahın vaxtında tədbir görərək şəhər əhəlisini köçürməsi, suvarma kanallarını və kəhrizləri torpaqla doldurtması, taxıl və əkin sahələrini yandırması və öz qoşunları ilə Sultaniyyəyə çəkilməsi Osmanlı ordusuna böyük əziyyətlər yaşatdı. Şah Sultan Süleyman və İbrahim paşa ilə danışıqlara girmək istəsə də, qarşı tərəf bundan imtina etdi. Bu durumda Şah Təhmasib Sultaniyyədən Dərəcəzinədək olan bütün əkin sahələrini yandıraraq Osmanlı ordusunu azuqəsiz və susuz qoydu. Baş verən aclıq və yayılan taun xəstəliyi sultanın ordusuna ağır tələfat verdi. Dərəcəzində olan şahın irəlindəki qoşun hissələri Osmanlı qoşunlarının hücumuna məruz qalsa da, döyüş qızılbaşların qələbəsi ilə nəticələndi, məğlub duruma düşən Osmanlı qoşunları geri çəkilməyə məcbur oldular. Şah qardaşı Bəhram Mirzəyə digər sərkərdələrlə birlikdə İbrahim paşanı təqib etməyi əmr edərək, özü Van qalasını tutmaq üçün yola düşdü. Məhəmməd paşa və Üləma xan 2 minlik yeniçəri və 10 minlik süvari qoşunu ilə qalada mühasirəyə düşən Osmanlıları qurtarmaq üçün göndərildi. Üləma xanın yaxınlıqda olması xəbərini alan şah Təhmasib 2 min nəfərlik qüvvə ilə onların üzərinə yeridi. Qüvvəsinin say üstünlüyünə arxayın olan Məhəmməd paşa yeniçəriləri irəli buraxdı, lakin şahın qorcu dəstələri düşməni qısa vaxt ərzində darmadağın etdilər, sultanın bir neçə əyanı əsir alındı. Qızılbaşlar Osmanlı qoşununu Bitlisədək təqib etdilər və çoxlu qənimət ələ keçirdilər.

Bəhram Mirzənin qoşunu isə Ərcişə gəlib çatdı və onları qarşılayan Osmanlı qoşunu məğlub olaraq qalaya sığındılar. Sultan Süleyman Sinan paşanın rəhbərliyi ilə buraya qoşun göndərdi, lakin qızılbaş əmiri Budaq xan Qacarı dəstələri onları qarşılayaraq məhv etdilər, Sinan paşanın başı Vanda olan şah Təhmasibə göndərildi. Bunu eşidən Sultan Süleyman ordunun seçmə hissələrini İbrahim paşanın rəhbərliyi ilə Ərcişə yolladı. Qızılbaş qoşunu İbrahim paşanın qoşununu da məğlub etdilər, paşanın əlacı qaladakıları özü ilə götürərək oranı tərk etməyə qaldı. Beləliklə, Van və Ərciş qalaları öz əraziləri ilə birlikdə şah Təhmasibin əlinə keçdi.

Şah I Təhmasib Osmanlı ilə aparılan müharibədə yaranan fasilələrdən yararlanaraq Şirvanşah dövlət institutunu tamamilə ləğv etməyə nail oldu. 1535-ci ildə Şirvanşah II Xəlilullahın ölümündən sonra Şirvan taxtı boş qaldı və taxt uğruna müxtəlif əyanlar çəkişmələrə başladılar. Belə bir vəziyyətdə II Xəlilullahın dul qalmış xanımı, Şah Təhmasibin bacısı Pərixan xanım şahın təlimatlarına uyğun hərəkət edərək nəticə etibarilə Şirvan taxtını ələ keçirdi. Daha sonra Təbrizə gələrək şah Təhmasibə başıpozuqluğun və çəşqinliğin hökm sürdüyü Şirvanı istila etməyin vaxtı çatdığını bildirdi. Şah Təhmasib öz dəstəsi ilə Təbrizə gəlmiş qorçubaşı Padarın eyni məzmunlu müraciətini dinlədikdən sonra 1538-ci ilin yayında qardaşı Əlqas Mirzəni 20 minlik qoşunla Şirvanı tutmağa yolladı. Şamaxı, Qəbələ şəhərləri, Surxab, Qorci qalaları tezliklə alındı. Müqavimət göstərən şirvan qoşun dəstələri Gülistan və Buğurt qalalarında möhkəmlənsə də, tezliklə şah özü qoşunla Buğurt qalası önünə

gəldi. Qızılbaş ordusu yeni malik olduğu topları işə saldı və qaladakılar aman istəyərək təslim oldular. Şirvanşahların ənənəvi xəzinə anbarı hesab olunan Buğurt qalасыndakı saysız-hesabsız pul və qiymətli daş-qaşlar şahın əmri ilə müsadirə olundu. Şah Təhmasib Şirvanda iğtişaşların səbəbkarlarını bir-bir tapdırıb edam etdirdi, beləliklə, Şirvanşahlar dövləti Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin bəylərbəyliklərindən biri kimi bu dövlətin tərkibinə qatıldı, Əlqas Mirzə isə Şirvan bəylərbəyi təyin olundu. Ölkənin quzeyinin və güneyinin tam olaraq vahid mərkəzi hakimiyyətə tabe etdirilməsi Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin iqtisadi-siyasi, mədəni inkişafına böyük təkan verdi.

1544-cü ildə Səfəvilərin müttəfiqi olan Moğol İmperiyasında siyasi qarışıqlıqlar baş qaldırdı. Əfqanların hakimi Şirxan Moğolları məğlub edərək Moğol padşahı Humayunu çətin duruma salmışdı, hətta qardaşları belə padşaha qarşı çıxaraq onu meydanda tək qoymuşdular. Belə bir vəziyyətdə çıxış yolunu Səfəvilərə yardım üçün müraciət etməkdə görən Humayun arvadı, qulluqçuları və 40 yaxın adamının əhatəsində Sistan hakiminin köməyi ilə Herata, ordansa uzun yol qət edərək Sultaniyyə yaxınlığındakı şah düşərgəsinə gəldi. Humayunu burada şahın qardaşları, şahzadələr, vəzir və qorçubaşı yüksək qonaqpərvərliklə qarşıladılar, şah Təhmasib əlaçığından çıxaraq onunla görüşdü və içəri dəvət etdi. Humayunla şah Təhmasibin görüşü qarşılıqlı hədiyyələrlə və əməkdaşlıq barədə vədlərlə müşayiət olundu. Şah Təhmasib Humayuna Budaq xan Qacar və Şahverdi bəy Ustaclunun başçılığı ilə 12 minədək qızılbaş döyüşçüsü verdi. Humayun bu hərbi yardımla Hindis-

tana yola düşdü, öz düşməni əfqan hakimi Şirxanı darmadağın etdi və Moğol taxt-tacını özünə qaytardı. Yaxşılığın əvəzi olaraq gəliri ildə 40 min түmən olan Qəndəhər Səfəvi-Qızılbaş dövlətinə bəxşiş edildi.

1546-cı ildə yerli Şirvan əyanlarının təsirində olan Əlqas Mirzə qiyam qaldıraraq qardaşı şah I Təhmasibə qarşı çıxış etdi. Şah Təhmasib öncə oğlunu Əlqas Mirzə ilə danışıq aparmaq üçün Şirvana göndərdi. Əlqas Mirzə tabe olmaqdan öncə imtina etsə də, şah Təhmasibin qoşunla gəlməkdə olduğunu bildikdən sonra anası Xanbəyi xanımı və oğlu Sultan Əhmədi şahın yanına göndərdi. Şah Təhmasibin göndərdiyi qızılbaş əyanları Cavadda Əlqas Mirzə ilə görüşüb ona şahın şərtlərini çatdırdılar, Əlqas Mirzə bu şərtləri qəbul etdi. 1547-ci ilin əvvəlində Şah Təhmasib böyük bir qoşunla Şuragildən keçməklə Gürcüstana tərəf hərəkət elədi, Əlqas Mirzəyə isə öz dəstələri ilə çərkəzlərin diyarına yola düşmək tapşırıldı. Paytaxtdakı əmirilər arasındakı tayfa çəkişmələrini fürsət bilən Əlqas Mirzə özünü yenidən müstəqil hökmdar elan etdi, öz adına məscidlərdə xütbə oxutduraraq pul kəsdirdi. Bu səbəbdən şah Təhmasib Gürcüstan səfərindən dönərkən qardaşı ilə hesablaşmaq qərarına gəldi, qoşunu ilə Gəncədən keçərək Şirvana tərəf hərəkət elədi. Çərkəzlərin üzərinə gedən Əlqas Mirzə isə sərt soyuqlara görə uğur qazanmadan geri qayıdarkən çərkəzlərin hücumuna məruz qaldı və məğlub olub Dərbəndə gəldi. Şahın 30 minlik qoşunla Şirvanda olduğunu eşitdikdən sonra öz qoşun dəstələrini şahın üzərinə göndərdi. Dərbəndə sarı yol alan şah qoşunları Samur çayının sahilində Əlqasın qoşununu dar-

madağın etdilər. Əlqasın Qəbələ tərəfdə olan qoşun dəstələri də məhv edildi. Şahın onu təqib etmək üçün qoşun göndərdiyini və öz qoşununun bir hissəsinin də şahın tərəfinə keçdiyini öyrənən Əlqas yerdə qalan qüvvələriylə Xınalığı keçib Samur çayının o üzünə adladı. Qızılbaş ordusunun öndə gedən hissələri Axtı mahalının Miskincə kəndində Əlqasın qüvvələrinə çatıb onları darmadağın etdilər. Yaralı Əlqas Mirzə dağlara çəkildi, ordan Şamxalın ölkəsindən keçərək Feodosiya yolu ilə İstanbula getdi. Dərbənddə və Gülüstan qalasında qalan Əlqas tərəfdarlarını məğlub edib bu qalaları yenidən fəth edən şah Təhmasib 1547-ci ilin payızında oğlu II İsmayılı Şirvan bəylərbəyi təyin edərək və idarəetməni onun lələsi Göyçə Sultan Qacara tapşıraraq Təbrizə döndü.

1548-ci ildə Sultan Süleyman nəhəng bir ordu ilə üçüncü dəfə Ərzurum-Xoy-Təbriz yolu ilə Azərbaycana soxuldu. Onun yanında olan Əlqas Mirzə sultanı inandırmışdı ki, Osmanlı qoşunları İraqa daxil olan kimi şahın ordusu ondan üz döndərəcək. Lakin gözlənilən olmadı, Şah Təhmasib nəhəng ordu ilə qarşılaşmadan Şəmsi-Qazana çəkildi və orda ordusunu gücləndirməklə məşğul oldu, Təbriz əhalisi isə şahın əmri ilə bütün əkin və taxıl sahələrini yandırıb su kanallarını torpaqladılar. Sultan Üləma xanı 40 minlik qoşunla Van qalasını tutmağa göndərdi, özü isə əsas qoşun hissələri ilə 1547-ci il mayın sonlarında Təbrizə girdi. Osmanlı qoşunu Təbrizdə cəmisi 4 gün qala bildi, bu müddətdə aclıqdan və susuzluqdan 5 mindən çox at, dəvə və qatır məhv oldu. İyun ayının 2-də Sultan Süleyman Təbrizi tərk etməyə məcbur oldu, lakin şəhər əhalisi üsyan qal-

dıraraq geri çəkilən Osmanlı ordusuna çox ağır tələfat verdilər. Qızılbaş ordusunun hissələri isə geri çəkilən Osmanlı ordusunun həndəvərində dolaşaraq, onların dəstələrinə böyük itkilər yaşadırdılar. Azərbaycanda duruş gətirə bilməyən Sultan Süleyman geri dönüşündə Van qalasını ələ keçirib onu İskəndər paşaya verdi, özü isə Diyarbəkirə getdi. Sultanın Qars qalasını bərpa edib möhkəmləndirmək üçün oraya qüvvə göndərdiyini eşidən Şah Təhmasibin oğlu II İsmayıl öz qüvvələriylə Qarsa hücumu keçdi və Osmanlı qüvvələrini dağıdaraq qalanı almağa müvəffəq oldu. Şah Təhmasib özü isə həmin ilin sonlarında Ərzincanı Osmanlılardan alaraq İrəvana getdi. Şirvanda II Xəlilullahın oğlu olduğu deyilən Bürhan mirzə üsyan qaldırsa da, şahzadə II İsmayıl tərəfindən məğlub edilib Qaytağıya qaçdı. Şah hələ Ərzincanda olarkən Əlqas mirzə Osmanlılardan aldığı 5 min nəfərlik qüvvə ilə Həmədana və Quma hücum etdi, sonra isə Kaşanı ələ keçirdi. Şahzadə Bəhram Mirzənin qoşunları Kaşana çatan kimi Əlqas təqiblərdən qurtulmaq üçün Fars tərəfə hərəkət etdi, burdakı qalalara tələfat verib sonra Şirazdan keçərək Bağdada döndü. Əlqasın ona yalan danışdığını və xalq tərəfindən dəstəklənmədiyini görəndə Sultan Süleyman ona təcili İstanbula gəlməsini əmr edir, lakin Əlqas İstanbula dönməkdən imtina edib dağlıq bölgəyə çəkilir, burada qəfildən Şah Təhmasibin göndərdiyi qoşunla üz-üzə gəlir və əsir alınaraq şahın qarşısına çıxarılır. Şahın əmrilə Qəhqəhə qalasına həbsə atılan Əlqas 1551-ci ildə burda ölür.

1549-cu ildə Şirvanda qalxan daha bir üsyan Qızılbaş ordusu tərəfindən yatırdıldı. 1551-ci ildə şah Təhmasib Şəki hakim-

liyinin formal müstəqilliyinə də son qoydu və onu Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin tərkibinə qatdı. 1552-ci ildə şah Təhmasib dövlətin sütunlarını möhkəmləndirdikdən və ara iğtişələrini yatırdırdıqdan sonra Osmanlı qoşunlarının İskəndər paşanın rəhbərliyi altında Çuxursəddə hücum etməsini bəhanə edərək Osmanlı ərazilərində fəal hərbi əməliyyatlara başladı. İskəndər paşanın qüvvələri Xoya soxulub ordan da Çuxursəddə daxil olmuş, şəhəri viran qoymuşdular. Şah Təhmasibin əmri ilə Qızılbaş ordusu 1552-ci ilin yayında toplandı, dörd istiqamətdə hərbi əməliyyatlara başlanmaq qərara alındı. Əhlət qalası istiqamətində yürüşə şah şəxsən özü başçılıq etdi, Əhlət, Van, Bitlis, Vostan, Adilcəvaz, Ərciş, Muş, Pasin bölgələrində olan bütün osmanlı qoşunları və kürd üsyançıları darmadağın edildi, çoxlu qənimət ələ keçirildi. Şahzadə II İsmayılın başçılığı ilə qızılbaş ordusunun hissələri isə 1553-cü ilin əvvəlində İskəndər paşanı cəzalandırmaq üçün Ərzurum üzərinə hücum etdilər. Öz qüvvəsinin say üstünlüyünə arxayın olan İskəndər paşa Osmanlı qoşunları ilə şəhərdən çıxıb döyüşə girdi və acınacaqlı məğlubiyyətə düşərək öldü. Döyüşdə Trabzonun, Maraşın, Malatyanın hakimləri, İskəndər paşanın qardaşı, eləcə də sultanın bir çox əyanı və paşası əsir alındı. Şah Təhmasib 1553-cü ilin martında böyük qənimətlə geri qayıtdı. Həmin il şah Təhmasib sülh danışıqları üçün sultana elçi göndərsə də, layiqli cavab almadığını görəndə şahzadə II İsmayılı bir daha qoşunla Osmanlı ərazilərinə göndərdi. Qızılbaş qoşunu bir sıra əyalətlərdə dağıntılar törədərək geri qayıtdılar.

Sultan Süleyman 1554-cü ilin yazında böyük bir ordu ilə dördüncü dəfə Azərbaycana hücum etdi və Naxçıvanı tutdu. Şah Təhmasib əvvəlki taktika ilə açıq savaştan yayınaraq, yol boyu sultanın qoşununa çoxsaylı qəfil həmlələrlə ağır tələfat verdi. Əvvəlki kimi, kəskin ərzaq çatışmazlığı ilə üz-üzə qalan sultan yandırır küll etdiyi Naxçıvandan geri Ərzuruma döndü. Lakin 40 min nəfərlik Qızılbaş ordusu Osmanlı ordusunun ardınca Osmanlı ərrazilərinə daxil oldu, baş verən açıq savaşda Osmanlı qoşunları ağır məğlubiyyətə düçar oldu, hətta sultanın ən yaxın adamlarından biri Sinan bəy əsir alındı. Azərbaycana edilən yürüşlərin faydasızlığı Osmanlı qoşunlarının ruh düşkünlüyü fonunda daha qabarıq səsləndirilməyə başladı, sultana etirazlar çoxaldı. Nəhayət, 1555-ci il mayın 29-da Sultan Süleyman Amasiyada Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin elçisi qismində Şahqulu bəy Qacar və eşikağası Fərruxzad bəyi qəbul edərək sülh danışıqları apardı və Amasiya müqaviləsi kimi tanınan sülh müqaviləsi imzalandı. Müqaviləyə əsasən, qərbi Gürcüstan vilayətləri Osmanlının, şərqə Gürcüstan vilayətləri isə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin tərkibinə keçdi. Həmin il Şah Təhmasib dövlətin paytaxtını Təbrizdən Qəzvinə köçürdü.

Şah Təhmasibin dövründə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin böyük sıxıntılar yaşaması təkcə Osmanlı ordularının Azərbaycana dörd dəfə yürüş etməsi ilə bağlı deyildi. Şah bu illər ərzində həm saraydakı qızılbaş əmirlərinin bitməyən çəkişmələrini yoluna qoymaq, həm yerlərdə çıxan üsyan və qiyamları, ara müharibələrini yatırtmaq, həm də özbəklərin Xorasana ardı-arası kəsilməyən hücumlarının qarşısını almaq

məcburiyyətində qalmışdı. Bununla belə, şah qətiyyətlə qarşıda duran hədəflərə bir-bir nail olmuş, Şəki hakimliyini və Şirvanşahları ləğv etmiş, 1540-1554-cü illərdə 4 dəfə Gürcüstana yürüş etmişdi. 1566-cı ildə isə Gilanda qalxmış üsyan şahın qətiyyəti ilə yatırdıldı.

1559-cu ilin sonunda atasına qarşı üsyan etmiş Osmanlı şahzadəsi Bəyazid təqibdən qurtulmaq üçün Səfəvi dövlətinin ərazisinə keçdi və Qəzvinə şah Təhmasibin yanına gəldi. Böyük ziyafət və qonaqpərvərliklə qarşılanan şahzadə Bəyazid üç ilə yaxın Qəzvində qaldı. Sultan Süleymanın Bəyazidi təslim etmək tələblərinə qarşı şah ondan Bağdadı, həmçinin, Kərbəladakı şiə türbələrinə qızılbaş xadimlərinin nəzarət etməsi tələbini qoymuşdu. Sultan tərəfindən bu tələblərin rədd edilməsi danışıqların uzanmasına səbəb oldu, sonda şah 500 min qızıl florin müqabilində şahzadə Bəyazidi və dörd oğlunu sultanın göndərdiyi elçi heyətinin sərəncamına verdi, eyni zamanda, Osmanlı ilə tərəflərin hər hansı birinə siyasi sığınacaq xahişi ilə müraciət edən sülalə mənsublarının geri qaytarılması barədə qarşılıqlı müqaviləsi imzalanmasına nail oldu.

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin Avropa ölkələri ilə münasibətləri də şah Təhmasib dövründə genişlənməmişdir. Məlumatlara görə, Portuqaliya Osmanlıya qarşı duruş gətirmək üçün Səfəvi-Qızılbaş dövlətinə həm odlu silahla, həm də maliyyə yardımı ilə köməklik göstərmişdir. Təkcə 1549-cu ildə şah Təhmasib portuqaliyalılardan 20 ədəd top almışdı. Venesiya hökuməti öz diplomatlarını Səfəvi sarayına göndərməklə Səfəvilərlə münasibətləri Osmanlı əleyhinə yaxşılaşdırmaq niyyəti güdüdü.

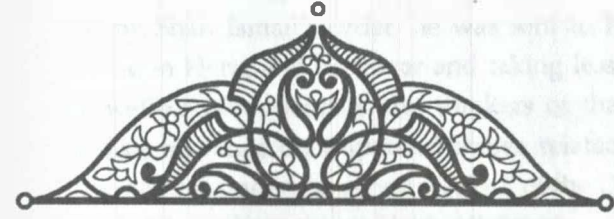
1553, 1561, 1563-cü illərdə Səfəvi nümayəndə heyəti Moskvaya səfər etmişdi, 1569-cu ildə isə çar IV İvan öz nümayəndələrini 100 top və 500 tufənglə Qəzvinə şahın sarayına yollamışdı. 1572-ci ildə isə Roma papası V Piy şaha məktub göndərərək onu Osmanlılara qarşı çıxış etməyə təhrik edirdi.

Şah Təhmasibin dövlət xadimi kimi xüsusi idarəetmə qabiliyyəti, xalqın güzəranına diqqət yetirməsi, rəiyyətin qayğısına qalması, sarayda bütün sənədləşmə işlərinə, rəsmi məktublara şəxsən nəzarət etməsi tarixi məxəzlərin məlumatlarında qeyd olunmuşdur. O, hakimiyyətinin 20 ili ərzində xalqı vergilərdən azad etmiş, sui-istifadə hallarına qarşı cərimələr tətbiq etmiş, bir sıra islahatlara yer vermişdir. Şah Təhmasibin ən mühüm islahatı şəhər həyatının və ticarətin inkişafına əngəl olan tamğa vergisinin qəti şəkildə ləğv edilməsi idi.

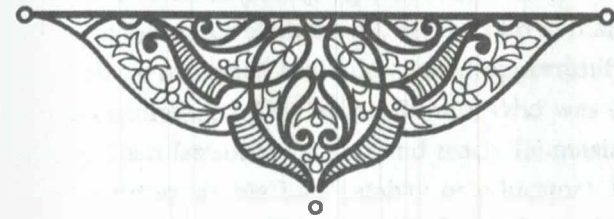
1575-ci ildə şah I Təhmasib ağır xəstələndi və 1576-cı il mayın 14-də dünyasını dəyişdi. Şah I Təhmasib Asiya hökmdarları arasında ən çox iqtidarda olmuş dövlət başçılarından biri hesab olunur, onun hakimiyyəti 52 il sürmüşdür.

Xanımları: *Soltanım xanım (İsa bəy Mosullu Türkmənin qızı), Şamxalın bacısı, gürcü kənizləri, çərkəz kənizləri.*

Övladları: *Məhəmməd Mirzə, İsmayıl Mirzə, Süleyman Mirzə, Mahmud Mirzə, Əhməd Mirzə, Heydər Mirzə, İmamqulu Mirzə, Mustafa Mirzə, Əli Mirzə, Gövhər Sultan, Pərixan Sultan, Xədica Sultan, Zeynəb Sultan, Məryəm Sultan, Fatimə Sultan, Şahrabanu Sultan, Xanuş Sultan.*

SHAH TAHMASIB (TAHMASP) SAFAVI I 1524-1576

The second king of the Safavid-Qyzylbash state, the sheikh of the Sufi-Qyzylbash sect, the son of Shah Ismail Safavi I (b.13.03.1513, Shahabad – d.14.05.1576, Gazvin). The period of reign was 1524-1576 years. At an early age, by Shah Ismail's order, he was sent to Khorasan, staying in Herat and Sabzavar and taking lessons from the well-known scientists and thinkers of that period. He had trainings on important issues related to state management under the special control of the Qyzylbash amirs and was brought up like a statesman.

The period of reign of Shah Tahmasib I is appreciated as the period of protecting the Safavid-Qyzylbash state from foreign threats, impacts and occupation, also, as a period of reinforcement of the state. While his father Shah Ismail Safavi I died in May, 1524, Tahmasib had just turned 10. Though he ascended the Safavid throne at young age, the Qyzylbash amirs, who were close to his father Shah Ismail, helped him in management a lot, as well as, protected him and created opportunity for him to become experienced. Div Sultan Rumlu, who was especially ordered by Shah Ismail to protect and teach Tahmasib, did his best for his future as his Lala (atabay or educator). But there were many people who didn't accept Div Sultan's higher status in palace. The qyzylbash amirs such as Kopak Sultan from Ustajlu tribe and Abdulla khan didn't want him to have more authorities in palace. Still in the first years of junior Tahmasib's reign, confrontation amongst the qyzylbash tribe leaders and amirs for authority had begun. It was the administration of the

Safavid-Qyzylbash state which mostly exposed to damage in the remarked confrontation. The central government got paralyzed during these contentions and struggle in fact.

Although Div Sultan Rumlu managed to remove the qyzylbash amirs, who were against him, away from Tabriz, uniting with Chukha Sultan Takalu, the noblemen of Ustajlu tribe took action against Div Sultan again in May, 1526. One after another, they failed twice and retreated towards Gilan. They planned to move from Gilan towards Ardabil with their troops and go against Div Sultan. Though they were helped by forces of Gilan, the noble-men of Ustajlu tribe were defeated again. On June 30, 1527, The troops of Kopak Sultan came face to face with the troops of Div Sultan Rumlu, Chu-kha Sultan Takalu and Mahammad khan Zulgadaroglu on the battlefield near Araxes River in Nakhichevan. The troops of the Ustajlu tribe were annihilated completely and Kopak Sultan was killed on the battlefield.

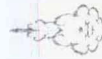
In the period when the internal struggle for authority got a wide scope in Safavid-Qyzylbash state, the Uzbek amirs took an opportunity to attack Khorasan at the end of 1526; they captured Khorasan region, robbing and plundering everywhere. Soon after liquidating their rivals, Div Sultan Rumlu and Chukha Sultan Takalu began to come into collision with each-other. In July, 1527, Chukha Sultan Takalu persuaded junior Shah Tahmasib that the main instigator of all the conflicts in the country and struggle amongst the tribes was namely Div Sultan. When Div Sultan entered Shah's law-court, Shah

himself shot him with an arrow and the guardians killed him. Thus, the power of the Rumlu tribe representatives in state administration was put an end, and the Takalu tribe captured the authority for the state affairs. By Chukha Sultan's wish, rulers of major provinces and cities of the country were chosen among the representatives of the remarked tribe and most of them were given the titles of khan and sultan. Nevertheless, in the battle against Uzbeks near Zirabad at the end of 1529, the amirs of Takalu tribe left the battlefield running away, which almost caused the defeat of the Qy-zylbash army. On the other hand, Chukha Sultan delayed to send additional troops to help Herat ruler Husseyn khan Shamlu deliberately, as a result, Husseyn khan Shamlu was obliged to begin negotiations with the Uzbek king Ubeydulla khan and asked his permission to retreat with his troops towards Shiraz, passing Sistan. This caused the representatives of Takalu tribe to lose their reputation in state affairs.

Husseyn khan came to Shah Tahmasib's headquarters near Isfahan with shah's brother Sam Mirza on June 17, 1531. As Chukha Sultan considered Husseyn khan to be a threat for him, he decided to get rid of him by killing Husseyn khan in one of the parties, but Husseyn khan got aware of it. At midnight, followed by his detachment, he went to Chukha Sultan's tent, Chukha Sultan ran to Shah's law-court with the hope to save himself, but it didn't work and even they dared fighting in shah's room. Shah's guardians from Zulgadar tribe supported Husseyn khan in the fighting and wounded Chukha Sul-

tan deadly. After his death, the amirs from Takalu tribe suggested Chukha Sultan's son to be appointed to his place, but the qyzylbash amirs from Ustajlu, Rumlu, Zulghadar and Afshar tribes protested it and prevented it. As a result, a battle between the troops of Takalu tribe and other tribe unions occurred near Hamadan. Shah Tahmasib I gave an independent decision in that case and ordered to annihilate all the instigators from the Takalu tribe. A group of men from Takalu tribe who were involved in the events, escaped running to Baghdad ruled by the same tribe. But the ruler of Baghdad Mahammad Khan Sharafaddinoglu Takalu cut the heads of some of those who came to him, and sent the heads to Shah's palace in order to show his loyalty to Shah Tahmasib. In 1531, the ruler of the southern Azerbaijan Ulama Khan Takalu raised a revolt against Shah Tahmasib I, robbed and plundered Tabriz, but when Shah's army approached Tabriz, he ran away and took shelter in the Ottoman state with his troops. Later, Ulama Khan took part in the Ottoman Sultan Suleyman's marching's against Azerbaijan with his troops.

During 1530-1534 years, important state affairs within the Safavid-Qyzylbash state were in the hands of Shamlu tribe representatives. Husseyn Khan Shamlu took the positions of state advocate and amir-al-umara. But later in 1534, Husseyn Khan Shamlu was accused in the attempt to poison Shah Tahmasib and in the activity related to dethroning Shah Tahmasib in favor of his brother Sam Mirza as he was Sam Mirza's Lala (educator). Shah Tahmasib I suspected Husseyn Khan in coo-

peration with the Ottomans who invaded the country, the fact that his brother Sam Mirza considered himself to be the Ottoman vassal and Husseyn Khan planned betrayal to the Shah, made Shah Tahmasib I take decisive steps. Husseyn Khan Shamlu was invited to the palace and was cut into pieces by Shah's order. So, the contention and hegemony of the qyzylbash feudal lords and amirs within the Safavid-Qyzylbash state during the last ten years came to an end. Shah Tahmasib I, who was young adult already, got the state management mechanism himself completely. Appointing Gazi Jahan Gazvini to the position of a state advocate, he showed determination in strengthening the central government.

In the period when the Safavid-Qyzylbash state became a stage for internal contentions – a number of revolts were raised against the central government in various places during 1528-1529 years. In Luristan, the ruler of Kalkhur Zulfigar Khan Alibeyoglu began a revolt against the Safavid dynasty; attacking Baghdad, killing the city ruler and capturing the city, he sent the keys of the city to the Ottoman Sultan, declaring that he obeyed the Ottomans. In 1529, Shah Tahmasib I moved to Baghdad with a big army. The siege of the city lasted long and, in June of the same year, Zulfigar Khan was killed in the castle of Baghdad by Shah's men and the city gates were opened to Shah Tahmasib I. On the other hand, Ulama Khan Takalu, who had taken shelter in the Ottoman palace, made the Bitlis ruler Sharaf Khan leave the city by the help of the Ottoman troops in 1532 and the Ottomans captured Bitlis. Shah

Tahmasib's demand to deliver Ulama khan was re-fused by Sultan Suleyman, he demanded shah to give back Sharaf khan, who took shelter in shah's palace. In this case, Shah Tahmasib I attacked Ulama khan with his troops and took back Bitlis. In 1533, getting aware of the qzyzbash army to march against the Uzbek ruler Ubeydulla khan, Ulama khan Takalu used the opportunity to recapture Bitlis again and kill the city ruler Sharaf khan. At the same time, Ulama khan persuaded Sultan Suleyman that it wouldn't be difficult to capture the west of the Safavid-Qzyzbash state as the main troops of Shah Tahmasib's army were busy with beating off the assaults of the Uzbeks to Khorasan.

In the summer of 1534, the Ottoman king Sultan Suleyman moved towards Azerbaijan with a great army. The front part of the Ottoman army consisted of 90 thousand men led by the Ottoman grand vizier Ibrahim pasha and Ulama khan Takalu joined him with 10 thousand men. Some of the qzyzbash courtiers, who had contacts with Ulama khan, betrayed Shah Tahmasib and crossed to the Ottoman side, they invited the Ottoman sultan to Tabriz. Ulama khan entered Tabriz followed by the Ottoman troops; Ibrahim pasha camped near the city, sending Ulama khan to capture Ardabil and Khosrov pasha to capture the Alindja castle. Sultan Suleyman entered Tabriz with his main troops on September 27, 1534. Disturbance and disorder surrounded the city.

Getting aware of the assault of the enemy and betrayal of some courtiers, Shah Tahmasib I led his army and moved from

Khorasan to Rey. Passing through Gazvin, he came to Abhar and called the qzyzbash amirs to gather here for the consultation. It was decided in the consultation that it was impossible to come face to face against the numberless Ottoman army with shah's troops consisting of just 7 thousand men and it would be much better to look for the alternative resistance methods. Sultan Suleyman sent a letter to shah Tahmasib in which he insulted him naming "coward", and insisted to come to fight. The troops of the prince Bahram Mirza that were in front lines, came face to face with the troops of the Ottoman Ibrahim pasha on the bank of the Qyzyluzan river near Garaagaj. In the unequal battle, the qzyzbash troops moved back to the mountains.

When the news about Sultan Suleyman to pass Miyanah and reach Sultaniyyah with a big army reached Shah Tahmasib's armed camp, there occurred a discord among the qzyzbash amirs. Mahammad khan Zulgada-roglu, Husseyn khan Takalu and the others crossed to the Ottoman side. As Shah Tahmasib didn't trust in Husseyn khan Shamlu, Gazi khan Takalu and Malik bey Khoylu, too, he decided that it would be right to avoid from beginning the battle against the Ottomans. Severe frost and snow occurred in Sultaniyyah at the end of autumn gave big damage to the Ottoman army, the lack of food caused great losses. The Ottoman sultan gave an order to annihilate nearly 100 cannons so that the qzyzbashes couldn't capture them, and moved towards Baghdad with his troops. Ulama khan was sent to Tabriz. Getting aware of that, Shah

Tahmasib attacked Ulama khan's troops which consisted of 10 thousand men, with his 5 thousand men. Ulama khan's troops were annihilated in the battle; he escaped running. But Gazi khan betrayed Shah Tahmasib and informed the Ottoman troops in Tabriz about Shah to approach. The troops on Tabriz left the city and moved to Van castle. The qzylybash army reached Van and sieged the castle. Shah's troops kept the siege till the end of winter. Shah Tahmasib got news about his brother Sam Mirza's treachery and Sultan Suleyman to recognize him like "the Adjam king", so he was obliged to stop the siege of the castle and go back to Azerbaijan immediately.

In spring of 1535, Sultan Suleyman attacked Tabriz once more, but shah took necessary measures in time – the city population was removed from the city, the irrigation canals, underground water supplies were filled up with soil, the grain and planting areas were burnt fully. Shah's troops moved back to Sultaniyyah. This gave great torment and big trouble to the Ottoman army. Shah tried to invite Sultan Suleyman and Ibrahim pasha to the negotiations, but the opposite side refused it. In such case, Shah Tahmasib ordered to burn all the grain and planting areas from Sultaniyyah to Darajazin, the Ottoman army remained without food and water. The sultan's army began to starve of hunger and plague epidemic spread widely. The front parts of shah's troops in Darajazin exposed to the attack of the Ottoman troops, but the battle resulted in the victory of the qzylybashes, the defeated Ottoman troops were obliged to move back. Shah ordered his brother Bahram

Mirza to pursue Ibrahim pasha together with the other qzylybash commanders, and started to take the Van castle with his troops. Maham-mad pasha and Ulama khan with 2 thousand janissaries and 10 thousand cavalry were sent to help the Ottoman troops sieged in the castle. Informed that Ulama khan was near-by, Shah Tahmasib attacked them with 2 thousand men. Relying on the superiority of his troops, Mahammad pasha ordered janissaries to attack, but the guardian troops of shah annihilated them during a short time; some of the sultan's courtiers were captured alive in the battle. The Qzylybash army pursued the Ottoman troops till Bitlis and captured big trophy.

Bahram Mirza's troops reached Arjish and made the Ottoman troops defeat, taking shelter in the castle. Sultan Suleyman sent troops under the commandership of Sinan pasha there, but the troops of the qzylybash amir Bu-dag khan Gadjar met them and killed all, the cut head of Sinan pasha was sent to Shah Tahmasib who was in Van. Getting aware of that, Sultan Suleyman sent especially chosen parts of his army to Arjish under commandership of the grand vizier Ibrahim pasha. The Qzylybash troops defeated Ibrahim pasha's troops as well; the only thing Ibrahim pasha managed to do, was taking those who were in the castle and moving back from there. Thus, the castles of Van and Arjish with their surrounding areas were liberated by Shah Tahmasib.

Using the interval in the war with the Ottomans in favor, Shah Tahmasib I managed to liquidate the state of Shirvans-

hahs completely. After the death of Shirvanshah Khalilullah II in 1535, the Shirvan throne remained without a king; various courtiers began to struggle for capturing the throne. In such case, the widow of Khalilullah II and Shah Tahmasib's sister, Parikhan khanum, took necessary measures according to his brother's instructions and consequently captured the Shirvan throne. After that, she came to Ta-briz and told Shah Tahmasib that it was high time to conquer Shirvan where a chaos and confusion surrounded everywhere. Shah Tahmasib listened to the information of the same context of guardian chief Padar who came to Tabriz with his troops as well, and sent his brother Alkas Mirza with the 20 thousand cavalry to take Shirvan region in the summer of 1538. The cities of Shamakhi and Gabala, as well as, the castles of Surkhab and Qorchi were taken in a short time. Though the troops of Shirvan made up re-sistance and took shelter in Gulustan and Bugurt castles, Shah himself came in front of the Bugurt castle. The Qzyzbash army opened fire with cannons which they had just had, and those in the castle began to beg for mercy, surrendering immediately. The tremendous money and precious stones in Bugurt castle, which was considered to be the traditional treasure storage of the Shirvanshah dynasty, were confiscated by Shah's order. Shah Tahmasib found all the instigators of chaos in Shirvan and executed them. Thus, the Shirvanshahs state turned into one of the baylarbayis of the Safavid-Qzyzbash state and Alkas Mirza was appointed to the position of the Shirvan baylarbayi. The subordination of the north and south parts of the

country to the common central government stimulated on a big scale the economic-political and moral development of the Safavid-Qzyzbash state.

In 1544, great political unrest surrounded the Mughal Empire which was the ally of the Safavids. The ruler of Afghans Shirkhan defeated the Mughals, exposing the Mughal king Humayun to difficult situation. Even the brothers of the Mughal king opposed and left him alone. In such case, Humayun found out that the only way was applying to the Safavids for help, and by the help of the Sistan ruler, he came to Herat with his wife, maids and nearly 40 guardians, then overcame a long distance from there to the Shah headquarters near Sultaniyyah. Humayun was received here with great hospitality by Shah's brothers, princes, vizier and gorchubashi (the chief of the guardians), Shah Tahmasib came out of his tent, greeted him and invited inside. Their meeting was accompanied with mutual presents and promises about the two-sided corporation. Shah Tahmasib gave Humayun nearly 12 thousand qzyzbash warriors under the leadership of Budag khan Gadjar and Shahverdi bey Ustajlu. Humayun left for India with the remarked military aid, annihilated his enemy, the Afghan ruler Shirkhan and gained the Mughal throne again. As a substitute, he gave the Safavid-Qzyzbash state the city of Gandahar which had a yearly income of 40 thousand tuman.

In 1546, Alkas Mirza, who was under the influence of Shirvan courtiers, raised a revolt against his brother Shah Tahmasib. Shah sent his son to Shirvan to have negotiations with

Alkas Mirza first. Though Alkas Mirza first refused to obey, getting aware of Shah Tahmasib to approach with the army, he sent his mother Khanbayeri khanum and his son Sultan Ahmad to Shah. The qyzylbash courtiers sent by Shah Tahmasib met with Alkas Mirza in Javad and delivered him Shah's terms, Alkas Mirza accepted them. At the beginning of 1547, Shah Tahmasib moved towards Georgia with a big army, passing through Shuragil. Alkas Mirza was ordered to leave for the Cherkes country with his troops. Observing the tribe contentions of amirs in the capital and using the opportunity, Alkas Mirza declared himself to be an independent king again, ordered to read khutbah in mosques and produce money on his name. Therefore, returning from his marching to Georgia, Shah Tahmasib decided to settle up with his brother. He passed through Gandja with his troops and moved towards Shirvan. Going to fight the Cherkesses, Alkas Mirza failed because of the severe cold, and on the way back, he exposed to the attack of the Cherkesses. He was defeated and was obliged to go to Darband. Getting informed of Shah to be in Shirvan with the troops of 30 thousand men, he sent his troops against Shah. Shah's troops moved towards Darband and destroyed Alkas's troops on the bank of the Samur River. The troops of Alkas in Gabala were annihilated, as well. Getting aware of that Shah sent troops to pursue him and some parts of his troops crossed to the Shah's army, Alkas passed the Khynalig village and crossed the other side of the Samur River with the remains of his troops. The front parts of the Qyzylbash army

reached the troops of Alkas in the Miskindja village of the Akhti region and destroyed them. The wounded Alkas Mirza moved back to the mountains, then passing through Shamkhal's country, went to Istanbul by the Feodosia road. The supporters of Alkas Mirza in Darband and Gulustan castle were defeated by Shah Tahmasib, he appointed his son Ismail Mirza (Ismail II) as the Shirvan baylar-bayeri and entrusted the management affairs to his Lala Goycha Sultan Gadjar and returned to Tabriz in the autumn of 1547.

In 1548, Sultan Suleyman invaded the west of Azerbaijan with a big army for the third time, passing on Arzurum-Khoy-Tabriz road. Alkas Mirza, who accompanied him in this marching, persuaded sultan that as soon as the Ottoman army entered Iraq, Shah's army would get disloyal to the Shah. But it didn't happen, and Shah Tahmasib moved back to Shamsi-Gazan, avoiding from coming to open fighting and dealt with strengthening his army there. The population of Tabriz burnt all the grain and planting areas and filled the water canals with soil, by Shah's order. Sultan sent Ulama Khan with 40 thousand warriors to capture the Van castle and entered Tabriz with the rest of his army at the end of May, 1548. The Ottoman army could stay in Tabriz just 4 days. During this period, more than 5 thousand horses, camels and mules died of hunger and thirst. On June 2, Sultan Suleyman was obliged to leave Tabriz; nevertheless, the city population raised a revolt and gave big damage to the returning Ottoman army. The parts of the Qyzylbash army went round the returning Ottoman army and cau-

sed great losses in their troops with their sudden attacks. Being unable to do anything in Azerbaijan, Sultan Suleyman captured the Van castle on his way back, and gave order to Iskandar pasha to protect it, and then went to Di-yarbakir himself. Getting aware of that Sultan intended to restore and strengthen the Gars castle and sent the additional troops there, Shah Tah-masib's son, the prince Ismail Mirza attacked Gars with his troops and managed to capture the castle, destroying the Ottoman troops. Shah Tahmasib himself liberated Arzindjan from the Ottomans and went to Iravan at the end of the same year. Although a man by name Burhan Mirza, who pretended to be Shirvanshah II Khalilullah's son, raised a revolt in Shirvan, he soon was defeated by Ismail Mirza and escaped running to Gaytaghi. When shah was in Arzindjan yet, Alkas Mirza attacked Hamadan and Gum with 5 thousand men he had gotten from the Ottomans, and then captured Kashan. As soon as the troops of the prince Bahram Mirza reached Kashan, Alkas Mirza moved towards Fars province in order to get rid of the pursues. He caused damage in the castles of Fars province, and returned to Bagh-dad passing through Shiraz. When Sultan Suleyman knew that Alkas deceived him and he wasn't supported by people in fact, he ordered Alkas Mirza to move to Istanbul immediately, but Alkas refused to return to Istanbul, moving to the mountainous region. Suddenly he came face to face with the troops sent by Shah Tahmasib and was captured and sent to Shah. By Shah's order, Alkas Mirza was sent to prison in Gahgaha castle and died there in 1551.

In 1549, one more revolt raised in Shirvan was oppressed by the Qyzylbash army. In 1551, Shah Tahmasib put an end to the formal independence of Shaki province and included its lands into the territory of the Safavid-Qyzylbash state. In 1552, after Shah Tahmasib strengthened the state mechanism and oppressed the revolts and contentions, he made a pretext the attack of the Ottoman army under the leadership of Iskandar pasha to Chukhursaad and began the active military campaign in the territories of the Ottoman state. The troops of Iskandar pasha had invaded Khoy and entered the Chukhursaad province, destroying everything there before it. By Shah Tahmasib's order, the Qyzylbash army gathered in the summer of 1552, and it was decided to begin military campaign in four directions. The marching in the direction of the Ahlat castle was led by Shah Tahmasib himself. All the Ottoman troops in Ahlat, Van, Bitlis, Vostan, Adiljawaz, Arjish, Mush, Pasin regions, as well as, the Kurdish rebels were destroyed and annihilated; a lot of trophy was captured. The qyzylbash troops under the leadership of the prince Ismail Mirza attacked Arzurum in order to punish Iskandar pasha at the beginning of 1553. Being self-assured of the superiority of his troops, Iskandar pasha left the city with the Ottoman army for the battle and exposed to miserable defeat. During the battle, the rulers of Trabzon, Marash, Malatya, the brother of Iskandar pasha, as well as, many a courtier and commander of Sultan Suleyman were captured alive. In March, 1553, Shah Tahmasib returned with enormous trophy. The same year, Shah Tahmasib sent envoy

to sultan for the peace negotiations, but didn't get a satisfactory answer and ordered Ismail Mirza to attack the Ottoman territories once more. The Qyzylbash army committed destructions and plunder in some provinces and came back.

In the spring of 1554, Sultan Suleyman attacked Azerbaijan for the fourth time with a great army and invaded Nakhichevan. Shah Tahmasib used the previous tactics to avoid from the open fighting, and gave big damage to sultan's troops by means of the numerous sudden attacks along the way. Sultan and his army exposed to the sharp shortage of food and were obliged to move back to Arzurum from Nakhichevan he had burnt till the end. But the Qyzylbash army consisting of 40 thousand warriors pursued them and entered the Ottoman territories, coming face to face with the enemy. The Ottoman troops exposed to the heavy defeat in the open battle, even Sinan pasha, one of sultan's closest men, was captured alive. The uselessness of the campaigns against Azerbaijan caused big depression amongst the Ottoman troops, the Ottoman soldiers began to pronounce it openly and protests against sultan began to multiply. At last, on May 29, 1555, Sultan Suleyman agreed to receive the ambassadors of the Qyzylbash state Shahgulu bey Gadjar and the butler Farrukhzad bey for the peace negotiations in Amasia, and a peace contract called Amasia contract was signed there. According to the contract, the provinces of the western Georgia were recognized as the Ottoman territories and the provinces of the eastern Georgia were included into the territories of the Safavid-Qyzylbash sta-

te. The same year, Shah Tahmasib changed the capital of the country from Tabriz to Gazvin.

The great difficulties of the Safavid-Qyzylbash state in the period of reign of Shah Tahmasib weren't related to the invasion of Azerbaijan by the Ottoman army for four times only. During the years of his reign, Shah was obliged to solve the regular contentions of the qyzylbash amirs within the palace, to oppress the revolts and rebellions in various provinces, as well as, to suppress the endless attacks of the Uzbeks to Khorasan, fighting them. Nevertheless, Shah Tahmasib managed to achieve his goals one by one with a great patience and determination, additionally liquidating the state institutions in Shaki and Shirvan, and marching to Georgia four times during 1540-1554 years. Moreover, the revolt raised in Gilan in 1566 was also oppressed by Shah.

In 1559, the Ottoman prince Bayazid, who raised a revolt against his father, passed to the territory of the Safavid-Qyzylbash state in order to get rid of pursues and came to Shah Tahmasib's palace in Gazvin. Being received with the big hospitality and banquets, prince Bayazid stayed in Qazvin for nearly three years. Replying to Sultan Suleyman's demands about giving back the prince Bayazid, Shah Tahmasib required him to give back Baghdad and the control of the qyzylbash religious figures upon the Shiite sacred tombs in Kerbela. As Sultan refused the remarked demands, the negotiations lasted long, in the end, getting 500 thousand gold florins, Shah agreed to give back the prince Bayazid and his four sons to the delegation

sent by Sultan. At the same time, he could make the Ottoman side to sign a mutual contract about giving back the men belonging to the ruling dynasties who apply to the opposite side for the political shelter.

The relationship of the Safavid-Qyzybash state with the European countries was enlarged during the reign of Shah Tahmasib, too. According to the information, in order to put up a resistance to the Ottoman invasions, Portugal assisted the Safavid-Qyzybash state both with the guns and with the financial help. Only in 1549, Shah Tahmasib bought 20 cannons from the Portuguese. The government of Venice intended to improve the relations with the Safavid-Qyzybash state against the Ottomans, by sending its diplomats to the Safavid palace. In 1553, 1561 and 1563, The Safavid delegation made official visits to Moscow, and in 1569, the Russian Tsar Ivan IV sent his representatives to the Shah's palace in Gazvin with 100 cannons and 500 rifles. In 1572, the Pope of Rome Piy V sent a letter to shah, instigating him for fighting against the Ottomans.

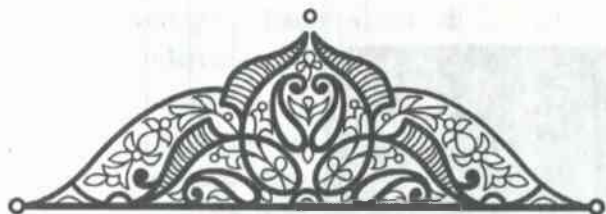
The special management abilities of Shah Tahmasib, as well as, his attention for people's social level and way of living, taking care of the poor, controlling seriously all the documentation affairs and official letters in the palace were remarked in the historical sources. During 20 years of his reign, he liberated people from taxes, imposed fines for the cases of misuse of the authorities and realized some reforms. The main reform of Shah Tahmasib was the complete liquidation of the tax form

of tamgha which encumbered the real development of city life and trade.

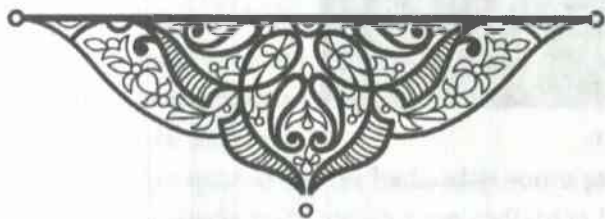
In 1575, Shah Tahmasib fell ill seriously and died on May 14, 1576. Shah Tahmasib I is considered to be one of the most ruling kings in Asia; his reign and power lasted more than 52 years.

His wives: Soltanim khanum (daughter of Isa bey Mosullu Turkoman), Shamkhal's sister, the Georgian and Cherkess concubines.

Children: Mahammad Mirza, Ismail Mirza, Suleyman Mirza, Mahmud Mirza, Ahmad Mirza, Haydar Mirza, Imamgulu Mirza, Mustafa Mirza, Ali Mirza, Govhar Sultan, Parikhan Sultan, Xadidja Sultan, Zeynab Sultan, Maryam Sultan, Fatima Sultan, Shahrabanu Sultan, Xanish Sultan.

ŞAH II İSMAYİL SƏFƏVİ
1576-1577

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sayca 3-cü hökmdarı (1537, Ərdəbil – 1578, Qəzvin), şah I Təhmasibin oğlu. 1537-ci ildə Ərdəbil şəhərində anadan olmuşdur. Şahlıq dövrü 1576-1577-ci illəri əhatə edir. Anası İsa bəy Mosullu Türkmanın qızı Soltanım xanım idi.

Uşaq yaşlarından atasının yanında olan II İsmayıl 11 yaşında ikən Şirvan bəylərbəyi təyin olunur və oraya göndərilir. Burada eyni zamanda təhsil alan və hər b sənətinin sirlərini öyrənən II İsmayıl sonradan bir neçə döyüşdə atası ilə bir yerdə iştirak edir. 1553-cü ildə 16 yaşında ikən qızılbaş ordusu ilə Ərzuruma hücumu keçib Ərzurum hakimi İskəndər paşanın çoxsaylı Osmanlı qoşununu məğlub etməsi II İsmayıla xalq ara-

II Şah İsmayıl

sında böyük nüfuz qazandırır. Bu hadisədən sonra şah I Təhmasibin 9 oğlu arasında taxta iddialı namizədlərdən biri kimi məhz II İsmayıl diqqəti cəlb edir. Səfəvilərin Osmanlı üzərində qələbələrinin paytaxt Qəzvində qeyd olunması ilə bir yerdə, eyni zamanda, II İsmayıla da böyük və təmtəraqlı bir toy mərasimi keçirilir. Səltənətdə və xüsusən paytaxtda II İsmayılın nüfuzunun görünməmiş dərəcədə artması şah I Təhmasi-

bi məcbur edir ki, II İsmayılı Herata hakim təyin edərək paytaxtdan uzaqlaşdırsın, ona nəzarət etməyi isə şah öz qardaşı Məhəmməd Mirzəyə tapşırır. Lakin iddialı və şöhrətpərəst II İsmayıl orda da Məhəmməd Mirzə üçün kifayət qədər çətinliklər yaradır, hətta atasından xəbərsiz Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin bəylərbəyilərinə tək-tək məktublar göndərərək onlardan növbəti Osmanlı yürüşünün həyata keçirilməsi üçün qoşun toplanmalarını tələb edir. Bundan xəbər tutan şah I Təhmasib qorçubaşı Sevindik bəy Əfşarı II İsmayılı vəzifədən kənarlaşdırmaq və Qəzvinə gətirmək əmri ilə Herata göndərir, Məhəmməd Mirzə yenidən Herat hakimi təyin olunur.

Sevindik bəy Əfşar II İsmayılı birlikdə Təbəs və Yəzdədən keçərək Savəyə gəlir, burada II İsmayıl şah Təhmasibin inanılmaz adamı olan Məsum bəyə təhvil verilir. Şahın əmrilə Məsum bəy gənc İsmayılı Qəhqəhə qalasına həbsə saldırır, II İsmayılın saraydakı tərəfdarları isə sərt şəkildə cəzalandırılır. II İsmayıl 19 il yeddi aya yaxın Qəhqəhə qalasında həbsdə saxlanılır. İyirmi dörd yaşında ikən həbsə atılan II İsmayıl ordan 43 yaşında ikən, dərin psixoloji sarsıntı və sınıxmış halda çıxır.

1576-cı ilin mayında şah I Təhmasibin ölüm yatağına düşməsi taxta iddialı namizədləri yenidən gündəmə gətirir. Şahın gürcü kənzindən olan digər oğlu Heydər Mirzə ilə yanaşı, II İsmayılın da çoxlu sayda tərəfdarı vardı. Şah Təhmasib may ayının 14-də öz yerinə heç kimi vəsiyyətlə təyin etmədən dünyasını dəyişərkən, sarayda ayrı-ayrı qrupların taxt uğrunda amansız mübarizəsi başlanır. Sarayda olan Heydər Mirzə atasının tacını başına qoyaraq, qılıncını belinə bağlasa da, II İsmayıl

yılın qızgın tərəfdarı olan saray mühafizə bölməyü şah sarayının bütün giriş-çixış qapılarını bağlayıb, faktiki olaraq Heydər Mirzənin tərəfdarlarının saraya girməsinə imkan vermir və şahzadə Heydər Mirzə sarayda mühasirəyə alınmış olur. Belə bir vəziyyətdə şəhərin digər hissəsində II İsmayılın çoxsaylı tərəfdarları və qızılbaş əmirləri toplanaraq onu Qəhqəhə qalasından həbsdən çıxarmağı və paytaxta gətirməyi qərara alırlar. Əksər Qızılbaş tayfa başçıları kimi, Şah Təhmasibin qızı, ağıllı və hiyləgər Pərixan xanımın da II İsmayılın tərəfdarı olması II İsmayılın taxta olan yolunu açır. Heydər Mirzə sarayda öldürülür, ona sadıq olan Ustaclu tayfasının dəstələri zərərsizləşdirilir, daha sonra çoxsaylı kütlə Qəhqəhə qalasına yönələrək II İsmayılı ordan həbsdən çıxardır. II İsmayıl öncə Ərdəbilə gəldərək babası şeyx Səfiəddinin məqbərəsini ziyarət edir, daha sonra isə paytaxt Qəzvinə şah sarayına gəlir.

Şahzadə İsmayılın Şah II İsmayıl Səfəvi adı ilə taxta çıxması mərasimi 1576-cı il avqustun 22-də keçirilir, sarayın Çəhəl-sütun salonunda bu münasibətlə təntənəli qəbul düzənlənir. Lakin taxta əyləşdikdən sonra xalqın II İsmayıldan olan gözləntiləri özünü tam doğrultmur. Həbsdə olduğu uzun illər II İsmayılın xarakterində bir sıra mənfi təzahürlərin meydana gəlməsinə, onun qəddarlaşmasına və daha sərt olmasına gətirib çıxarmışdı. Təsədüfi deyil ki, taxta əyləşdiyi ilin sonundakı şah II İsmayıl özünə rəqib ola biləcək bir çox şahzadənin – öz qardaşlarının bir-bir qətlə yetirilməsinə əmr verir. Şahzadə Mustafa, şahzadə Süleyman boğdurularaq öldürülür. Paytaxtda rumlu sufiləri ilə Qəzvin dərğasının mülazimləri ara-

sında yaranmış toqquşmadan istifadə edərək, şah II İsmayıl digər şahzadələrin də ölümünə fərman verir, Məhəmməd Hüseyn Mirzə, şahzadə Mahmud və onun bir yaşlı oğlu, şahzadə İmamqulu, şahzadə Əhməd və İbrahim Mirzə də eyni üsulla öldürülür. Bunun ardınca şah əyalətlərdə olan sülalə nümayəndələrinin kişi cinsinə mənsub olanlarının öldürülməsini təşkil edir. Şahın əmisi, dayısı, xalası və bibisi oğlanları, başda Bəhram Mirzənin oğlu Bədiüzzaman Mirzə olmaqla, qətlə yetirilir. Yalnız şahın eyni anadan olan qardaşı Məhəmməd Mirzənin övladlarına toxunulmur.

Hakimiyyətinin ilk dövründə II İsmayıl bütün dövlət və mülki işlərin ədalət divanında həll olunmasına göstəriş verir. II İsmayıl vəziri vəzifəsindən kənarlaşdıraraq Mirzə Salmanı onun yerinə təyin edir, eyni zamanda, saray vəzifələrinin və vilayət hakimlərinin heyətində bəzi dəyişiklikləri həyata keçirir. Taxtından arxayın olduqdan sonra onda eys-işrətə meyl baş qaldırır. Taxta oturduqdan bir neçə ay sonra şah II İsmayılın sünnilik barədə kiçik çevrədə söylədiyi müsbət fikirlər sarayda yayılaraq narazılıqla qarşılanır. Tezliklə II İsmayıl "birinci üç xəlifənin lənətlənməsini" ləğv etmək təşəbbüsü ilə çıxış edərək küçələrdə, şəhər meydançalarında, məscidlərdə bu əməlin edilməsini qadağan edir. Həmçinin qorçulara göstəriş verir ki, məscidlərdə moizə

1576-cı ilə aid sikka

o xunuşu zamanı xəlifələrin lənətlənməsinə imkan verməmək üçün moizələrə xüsusi diqqət yetirsinlər. Şah II İsmayıl bununla kifayətlənməyərək bir sıra şiə ruhanilərini təqibə başladı, onlardan bəzilərini saraydan qovdu, bəzilərinin kitabları müsadirə olundu, ömrü boyu xəlifələri lənətlənməmiş olanlara isə pul mükafatı verilməsini əmr etdi.

Məscidlərin divarlarından imam Əliyə məxsus sözlərin və kəlamların yığıdırılması, bir sıra dərvişlərin öldürülməsi təəsübkeş qızılbaşların səbr kasasını doldurdu. Çoxsaylı kütlə Səədabad bağında, sarayın qarşısında toplaşaraq Səfəvi təriqətinin Mürşidi-Kamili sayılan şahın öz əqidəsini açıq şəkildə bəyan etməsini tələb etdi. Qərara alındı ki, Təkölü tayfasının başçısı Ərdoğdu Xəlifə, türkmənlərin rəhbəri Əmir xan şahın yanına getsinlər və onları maraqlandıran suallara ondan cavab alsınlar. Burada olan əmirlərin bir qismi isə şahı xəbər çatdırdı ki, sözügedən tayfaların başçıları öz aralarında ittifaq bağlayıb və şahı dinsizlikdə ittiham edərək taxtdan devirməklə Tehrandə yaşayan şahın qardaşı oğlu, şahzadə Həsəni taxta oturtmaq niyyətindədirlər. Şah II İsmayıl Əmir xanı dərhal hüzuruna çağırıb onu "xalqın şahı olan inamını qırmaqda" ittiham etdi, lakin Əmir xan cəsarətlə cavab verdi ki, şahın səlahiyyət verdiyi sünni uləmələr şahın sünniliyi qəbul etməyə meyl etdiyi barədə xalqa yalanlar danışır və yaxşı olar ki, şah həmin uləmələrin barəsində tədbir görsün. Şah II İsmayıl Ərdoğdu Xəlifəni həbs etdirərək Əmir xandan tələb etdi ki, əgər Tehrandəki şahzadəni onun yerinə taxta oturtmaq niyyətində deyillərsə, şahı olan sədaqətini əməldə sübut etsinlər. Şahın nə demək istədi-

yini anlayın Əmir xan qardaşı Müseyib xan Təkəli ilə birlikdə tezliklə Tehrandakı şahzadə Həsəni öldürərək aradan götürdü.

Şah II İsmayıl xalqın narazılığını aradan qaldırmaq üçün bəzi sünni üləmələrini yanına çağıraraq onları dini təhrif etməkdə ittiham edib danladı. Eyni zamanda, üzərində kəlməyi-şəhadət və "Əliyyəvə vəliyullah" kəlməsi yazılmayan yeni qızıl və gümüş sikkələr zərb etdirdi ki, bu da şiələrin, xüsusən də, din xadimlərinin böyük narazılığına səbəb oldu. Bütün bu addımlardan doğan narazılıqlar qızılbaş qoşunlarını, əmirləri və hətta II İsmayılın yaxın çevrəsini də əhatə etmişdi.

1577-ci il noyabrın 24-də şah II İsmayıl sərxoş halda palatını dəyişərək saraydan çıxdı, saray halvaçısı Həsən bəyin və məiyyətin müşayiəti ilə şəhərin küçələrini dolaşmağa başladı. Gecəyarısı isə o, dincəlmək üçün Həsən bəyin evinə gəldi. Ertəsi sabah elə həmin evdə onun meyidi tapıldı. II İsmayılın ölümü barədə yayılmış fikirlər onun kəskin mədə ağrısından, yaxud həddən artıq tiryək qəbul etməkdən vəfat etdiyini təxmin edir. Eyni zamanda, onun boğdurularaq öldürülməsi fərziyyəsi də qalmaqdadır. Tarixçi İskəndər bəy Münşi Türkmən isə yazır ki, II İsmayılın dövlət işlərindən təcrid etdiyi Pərixan xanım hərəmxana kənizləri vasitəsilə şahın qəbul etdiyi uyuşdurucu maddələrə zəhər qatmış, beləliklə, şahın ölümünü təşkil etmişdi. Paytaxt əhalisi Şah II İsmayılın ölümündən əsla qəmlənmədi. Onun törətdiyi qətliaqlar və atdığı bir sıra addımlar yaddan çıxmamışdı. Taxta iddialı namizədin seçilməsində də hər hansı bir çətinlik meydana gəlmədi. Qızılbaş ayanları onun bir yaşlı oğlunun namizədliyini rədd etdilər və

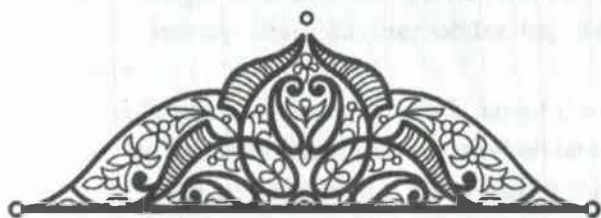

şah I Təhmasibin Herat hakimi vəzifəsində olan böyük oğlu Məhəmməd Mirzənin şah seçilməsi qərarına gəldilər.

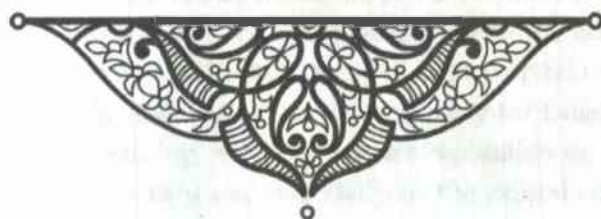
Şah II İsmayıl Səfəvi tarixdə daha çox sünni-şiə ixtilaflarını aradan götürmək yönündə atdığı bəzi addımlara görə xatırlanmaqdadır. Onun iqtidarı dövründə sünnipərəst Osmanlı dövləti və özbəklər tərəfindən Səfəvi-Qızılbaş dövlətinə qarşı hər hansı müharibə aparılmamış, sakitlik hökm sürmüşdür.

Həyat yoldaşı: *Səkinə xanım Sultan*

Övladları: *Şah Şüsaəddin Mirzə, Safiyə Sultan, Fəxrəcəhan Sultan, Gövhərxan Sultan.*

SHAH ISMAIL SAFAVI II
1576-1577

The third king of the Safavid-Qyzylbash state (b.1537, Ardabil – d.1578, Gazvin), son of Shah Tahmasib I. Shah Ismail II was born in Ardabil city in 1537. The period of his reign was 1576-1577 years. His mother was Soltanim khanum, the daughter of Isa bay Mosullu Turkoman.

Being near his father since his childhood, Ismail II was appointed the Shirvan baylarbaya and sent there when he was 11. There he was educated and taught the art of war at the same time, later Ismail II took part in several battles together with his father. In 1553, when he was 16, he attacked Arzurum with the qyzylbash army and defeated a great number of the Ottoman troops under the leadership of the Arzurum ruler Iskandar pasha; this victory caused him to gain a great reputation amongst the people. After this event, among 9 sons of Shah Tahmasib I, namely Ismail Mirza attracted attention as a real candidate to the throne. At the same time with the celebration of the victories upon the Ottomans in the capital Gazvin, it was held a big and luxurious wedding party for Ismail Mirza, too. The increasing of Ismail Mirza's reputation on a great scale in the country and especially in the capital compelled Shah Tahmasib I to send away Ismail II from the capital, by appointing him the ruler of Herat; he ordered his brother Mahammad Mirza to control his son there. Nevertheless, the pretentious and ambitious Ismail Mirza created a lot of difficulties for Mahammad Mirza there, too. He even dares to send letters to all the baylarbayis of the Safavid-Qyzylbash state one

by one, keeping it secret from his father and demanding them to gather troops for the realization of the next marching to the Ottoman territories. Getting aware of that, Shah Tahmasib I sent his gor-chubashi (guardian chef) Sevindik bay Afshar to Herat in order to remove Ismail II from his duty and bring him to Gazvin, Mahammad Mirza was appointed the ruler of Herat again.

Sevindik bay Afshar came to Savah together with Ismail Mirza, where Ismail II was surrendered to Shah Tahmasib's most reliable man Masum bay. By shah's order, the young Ismail Mirza was taken into prison to the Gahgaha castle by Masum bay; his supporters in Shah's palace were punished cruelly. Ismail II remained in prison in the Gahgaha castle for nearly 19 years and seven months. Being just 24 when arrested, he came out of prison in deep psychological shock and grown thin when he was 43.

In May, 1576, when Shah Tahmasib I was hopelessly ill, the question of candidates for the throne became actual again. As the other son of Shah Haydar Mirza, whose mother was a Georgian concubine, Ismail II had a lot of supporters, as well. On May 14, 1576, Shah Tahmasib I died without leaving any testament or assigning anyone to his throne, different groups began a relentless struggle for the power within the palace. Being in the palace, the prince Haydar Mirza put his father's crown on his head and took his sword, but the palace guardians who were Ismail Mirza's supporters, closed all the doors and gates of the palace and didn't allow Haydar Mirza's sup-

porters to enter the palace, so Haydar Mirza got isolated from his supporters in the palace in fact. At the same time, in the other part of the capital a numerous number of supporters of Ismail Mirza gathered together with the qyzylbash amirs; they decided to liberate Ismail Mirza from the Gahgaha castle and bring him to the capital.

Like the majority of the Qyzylbash tribe leaders, Shah Tahmasib's daughter, wise and crafty Parikhan khanum supported Ismail Mirza, too. And this situation opened Ismail Mirza's way to throne in fact. Thus, Haydar Mirza was killed in the palace, the troops of the Ustajlu tribe, who were faithful to him, were rendered harmless, and then a large number of crowds left for the Gahgaha castle to liberate Ismail II from there. Ismail II went to Ardabil to visit his granddad sheikh Safiaddin's tomb first, and then came to the shah's palace in capital Gazvin.

The ceremony of crowning of the prince Ismail Mirza under the name of Shah Ismail Safavi II was held on August 22, 1576, in this occasion, there was a solemn reception in the Chahalsutun Hall of the palace. Nevertheless, from the first days of his reign, the expectation of people from Ismail II didn't justify itself. The long years in prison caused to appear various negative features in Shah II Ismail's character, he became very cruel and harsh. Till the end of the first year of his reign, Shah Ismail II ordered to kill many of his brothers and princes who might be his rivals in future according to his mind. The prince Mustafa and prince Suleyman were killed by strangling. Moreo-

ver, using the conflict happened between the Rum Sufis and the men of the Gazvin elder, Shah Ismail II gave order to kill the other princes, as well. Mahammad Husseyn Mirza, Prince Mahmud and his one-year-old son, prince Imamgulu, Prince Ahmad and Ibrahim Mirza were killed in the same way, too. After that, shah began to organize the massacre of the males belonging to the dynasty that lived in the various provinces. All the cousins of Shah, including firstly Bahram Mirza's son Badiuzzaman Mir-za, were killed. Only the children of Shah's brother from the same mother Mahammad Mirza remained alive.

In the first period of his reign, Shah Ismail II ordered to solve all the state and civil questions in the justice court (divan). He dismissed the pre-vious vizier from his position and appointed Mirza Salman as his vizier, at the same time he made some changes in the structure of palace duties and in the content of the province rulers. After being assured of his throne, there appeared the inclination for orgy and carousal in his character. Some months after he got the throne, the positive thoughts Shah Ismail II pro-nounced about the Sunnizm in several men's presence, were spread in the palace and met discontent among the courtiers. Soon shah Ismail II made an initiative about liquidation of "cursing first three Islam caliphs", forbid-ding it in the streets, mosques and city squares. He also ordered the guard-ians to pay special attention to religious pre-aches in the mosques, in order not to give chance for cursing the caliphs. Not being satisfied with it, Shah Ismail II began to

persecute some of the Shiite confessors, he drove some of them out of the palace, and the books of some confessors were confiscated. He even ordered to give money awards to those who had never cursed caliphs.

When it was ordered to take out all the sayings of Imam Ali from the walls of the mosques and to kill some of the dervishes, the fanatic Qy-zylbashs lost their patience. A large crowd gathered in Saadabad garden in front of the palace, demanding Shah, who was the Chief confessor of the Safavid sect at the same time, to announce his belief openly. It was decided to send the chief of the Takalu tribe Ardogdu Khalifah and the leader of the Turkomans Amir khan to Shah in order to get answers to the questions they were interested, from him. But some of the amirs, who were there, went to shah and misinformed him as if the remarked tribe leaders had created an alliance, intended to overthrow shah from the throne by accusing him in heresy, and planned to declare shah's nephew prince Hassan living in Teh-ran as a Shah. Shah Ismail II immediately called Amir khan and accused him in "breaking people's faith for the Shah", but Amir khan answered fear-lessly that the Sunni scientists, whom the Shah had given authority, told lies to people about the Shah to have wish to receive Sunnizm and it would be better to take strict measures about those scientists. Shah Ismail II gave order to arrest Ardogru Khalifah and told Amir Khan if they didn't intend to declare the prince in Tehran as a Shah, they should prove their loyalty for Shah in reality. Amir khan understood what Shah meant by saying so,

soon he was obliged to take his brother Museyib khan Takalu and organized the secret execution of the prince Hassan Mirza in Tehran.

In order to prevent from people's discontent, Shah Ismail II called some of the Sunni confessors and reproached and accused them in misin-terpreting the religion. At the same time, he gave order to produce new gold and silver coins on which there was no Shahadah and the words "Aliyyan valiyullah". It caused a great discontent amongst the Shiites, and especially, religious figures. Discontent surrounded all the qzylybash troops, amirs and even the close men of Ismail II.

On November 24, 1577, Shah Ismail II changed his dress and went out of the palace while drunk, making a tour of the city together with Has-san bay and his men. At midnight, he came to Hassan bay's house to have a rest there. But in the next morning, he was found dead there. Thoughts about the reasons of death of Ismail II guessed his death because of the severe stomachache. Some said he was strangled to death. Some historians wrote that Parikhan khanum, whom Shah Ismail II isolated from the state affairs, organized the poisoning the meals Shah ate. The population of the capital didn't grieve for the death of Shah Ismail II at all. The crimes he had committed weren't forgotten yet. And there was no difficulty in choosing the candidate for the throne. The qzylybash courtiers refused the candidacy of his one-year-old son and decided to choose Shah Tahmasib's elder son Ma-hammad Mirza, the ruler of Herat, as a Shah.

Shah Ismail II is remembered in history for his several steps in the di-rection of preventing from sunni-shiite disagreements more than anything else. During his reign, there weren't any wars by the sunni Ottomans or Uzbeks against the Safavid-Qzylybash state and silence reigned in general.

His wife: *Sakina khanum Sultan.*

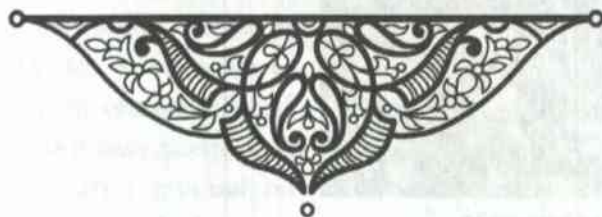
Children: *Shah Shujaaddin Mirza, Safiyah Sultan, Fakhrijahan Sultan, Govharkhan Sultan.*

ŞAH İSMAIL HAN
KUDAHAN DƏ
1578-1587

**ŞAH MƏHƏMMƏD
XUDABƏNDƏ
1578-1587**

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sayca dördüncü hökmdarı, şah I Təhmasibin böyük oğlu (1532-ci il, Təbriz – 1596-cı il, Qəzvin). Hakimiyyət illəri 1578-1587-ci illəri əhatə edir. Anası Şahbanu Soltanım xanım Mosullu Türkmandır. “Fəhmi” ləqəbi ilə şeirlər yazdığı da məlumdur.

1532-ci ilə Təbrizdə şah sarayında Səfəvi xanədanının üçüncü vəliəhdi olaraq anadan olub. Atası Şah I Təhmasibin hakimiyyəti illərində şahzadə kimi əvvəlcə Herata hakimlik etməyə göndərilib, şah I Təhmasib II İsmayılı paytaxtdan uzaqlaşdırarkən, Məhəmməd Mirzə Herat hakimi vəzifəsindən alınsa da, sonradan təkrarən həmin vəzifəyə təyin olunub. Sonrakı illərdə isə Şiraza hakim təyin edilib və uzun müddət buranı idarə edib. Məhəmməd

Məhəmməd şah Xudabənda

Mirzə bir qayda olaraq, özünü taxt uğrunda aparılan çəkişmələrdən kənar saxlamağa çalışmış və buna nail olmuşdur. Hətta bu loyallıq mövqeyinə görə, şah II İsmayıl taxta oturarkən sülalənin taxta iddialı ola bilən nümayəndələrinin bir çoxunu qətlə yetirdiyi halda, ona və onun övladlarına toxunmamışdı.

1577-ci il noyabrın 24-də Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin hökmdarı şah II İsmayılın müəmmalı ölümü ilə Sultan Məhəmməd Mirzənin taxta namizədliliyinə yol açılmış olur.

Şah II İsmayılın qəfil ölümündən sonra qızılbaş əmirlərinin Qəzvin sarayındakı toplantısında qərara gəlinir ki, şahlığa real namizəd məhz Şah I Təhmasibin böyük oğlu Sultan Məhəmməd Mirzə olsun. Onsuz da II İsmayılın qəddarlığı Səfəvi xanədan mənsublarından hökmdarlığa namizədliyi irəli sürülə biləcək çox az sayda insanın sağ qalmasına səbəb olmuş, şahzadələrin bir çoxu qətlə yetirilmişdi. Daha çox Xudabəndə ismi ilə tanınan Sultan Məhəmməd Mirzənin şahlıq taxtına namizədliyini isə zəruri edən bir neçə səbəb vardı. Məhəmməd Mirzə uzun müddət atasının əmrinə əsasən Heratın, daha sonra isə Şirazın hakimi vəzifəsində olmuş və təcrübə qazanaraq dövlət idarəetmə sisteminin incəliklərini mənimsəmişdi. Eyni zamanda, gözlərinin zəif görməsi və xaraktercə qəddar olmaması qızılbaş əmirlərinə fürsətdən istifadə edərək dövlət işlərinin gedişinə təsir göstərmək imkanları yaradırdı. Gələn qərar dövlət işlərində yenidən söz sahibi olmuş Pərixan xanıma çatdırıldıqda o, bildirdi ki, qardaşının şah olması qərarına bir etirazı yoxdur, ancaq bütün dövlət işlərini özü aparacaqdır. Nəhayət, Qəzvinə yekun qərar verildikdən sonra Şiraza xəbər göndərilir. Sultan Məhəmməd Mirzə ona bu xəbəri ilk çatdıran xana "xoşxəbər xan" adını vermişdir.

Sultan Məhəmməd Mirzə hökmdarlığı Şirazda qəbul etsə də, paytaxtda dövlət işləri tamamilən Pərixan xanımın əlində cəmləmiş, bütün əmirlər və dövlətin ali şəxsləri ona tabe ol-

muşdular. Pərixan xanımın əmri ilə şah II İsmayılın həbsə atdığı qızılbaş əmirləri və saray əyanları həbsdən azad edildilər. Hətta onun yanında qızılbaş tayfa başçılarından ibarət ağsaqqallar şurası yaradıldı, bu şuraya Türkman tayfasından Əmir xan, Ustaclu tayfasından PİRƏ Məhəmməd xan, Şamlu tayfasından Sultan Hüseyin xan, Təkəli tayfasından Müseyib xan Şərəfəddin oğlu, Əfşar tayfasından Qulu bəy Qorçubaşı daxil oldular, Pərixan xanımın dayısı Şamxal Sultan isə Pərixan xanımın göstərişlərini onlara çatdırmağı öhdəsinə götürmüşdü. Fars Mirzə Salman isə Şiraza gələrək şah Məhəmməd Xudabəndənin və arvadı Xeyrənnisə Bəgümün (Məhdi Ülyanın) etibarını qazanır. Faktiki olaraq Qəzvinə hakimiyəti Pərixan xanım, Şirazda isə şah Məhəmməd Xudabəndənin arvadı idarə edirdi.

Hakimiyyətinin ilk günlərindən başlayaraq şah Məhəmməd Xudabəndə Məhdi Ülyanın təsiri ilə bir çox vəzifələrə təyinatlar etdi. Onun arzusu ilə İstəxr qalasında həbsdə olan qohumu Əhməd xan həbsdən azad edilmiş və təkrarən Gilan hakimi vəzifəsinə qaytarılmışdı, Ələmut qalasında həbsdə olan İsa xan isə azad olunaraq Şəki hakimliyinə təyin olunmuşdu. Mirzə Salman isə "etimad-üd-dövlə" (dövlətin etimadı) fəxri adını aldı və ali divanın vəziri təyin olundu. O, şahı və arvadını inandırmağa çalışır ki, Qəzvinə köçmək hakimiyyəti öz əlinə almaq baxımından vacibdir. Beləliklə, çox keçmədən şah sarayının əhli İsfahan-Kaşan-Qum-Savə-Qəzvin yolu ilə hərəkətə başlayır. Pərixan xanım şahı öz gücünü nümayiş etdirmək və toxunulmaz olduğunu göstərmək

üçün dayısı vasitəsilə öz adamlarını toplamağı qərara aldı, lakin qızılbaş əmirləri Pərixan xanımı tərək edərək paytaxta daxil olan şah Məhəmməd Xudabəndənin tərəfinə keçməyə başladılar. Şaha xəyanət etdiyi əsas göstərilərək Pərixan xanımın dəyəri 10-15 min tümən olan əmlakı onun lələsi Xəlil xan Əfşara hədiyyə verildi. Sultan Məhəmməd Mirzənin 1578-ci il fevralın 13-də Qəzvində şah sarayında tacqoyma mərasimi oldu və o, şah Məhəmməd Xudabəndə adı ilə taxta oturdu. Bundan sonra şaha açıq düşmənçilik mövqeyi tutan şəxslər məhv edildi. Fevralın 17-də şahın otuz yaşlı bacısı Pərixan xanım edam edildi, onun dayısı Şamxal Sultan da hiylə ilə ələ keçirilərək öldürüldü. Ardınca II İsmayılın bir yaşlı oğlu, taxta iddialı ola biləcək Şahşücan da məhv edildi. Məhdi Ülya Qəzvinə gəldikləri ilk gündən sarayın bütün işlərini öz əlinə aldı. Oğlu Həmzə Mirzə ali divanın vəkili vəzifəsinə təyin olundu. Məhəmməd Xudabəndənin daxili siyasətinin zəifliyi nəticəsində ölkə əyalətlərdə özbaşına idarəçilik həyata keçirən və mərkəzi hakimiyyətlə az hesablaşan qızılbaş tayfa başçıları arasında bölüşdürülmüşdü. Bununla yanaşı, İskəndər bəy Münşinin qeyd etdiyinə görə, həmin dövrdə hələ də Səfəvi-Qızılbaş dövlətində bütün şəhərlərə qızılbaş tayfalarından olanlar hakimlik edirdi, fars-taciklər isə idarə işlərinə baxırdılar. Mənbələrin qeyd etdiyinə görə, şah Məhəmməd Xudabəndə dövlət xəzinəsindən hədsiz israfçılıq edirdi. Şah I Təhmasibin on dörd il ərzində ödəmədiyi, II Şah İsmayılınsa yüzdə birini ödədiyi məvacibin hamısı dərhal orduya ödənilirdi. Dövlət büdcəsi də tədricən boşalmağa başladı.

Şah Məhəmməd Xudabəndənin hakimiyyəti dövründə hakim sülalənin bir çox mənsublarının aradan götürülməsi səbəbindən dövlətin təməllərinə böyük zərbə dəyir, eyni zamanda, Məhdi Ülya xanımın nüfuzu və qızılbaş əmirlərin istəklərinə qarşı çıxması tədricən böhranlı vəziyyətin yaranmasına gətirib çıxarır, yerlərdə mərkəzdənqaçma meyilləri və böyük tayfalara mənsub olan qrupların öz ərazilərinə sahib olmaq cəhdləri güclənir. Böhranlı durumun yaranmasına səbəb olan daha bir amil rüşvətin genişlənməsi idi. Belə bir vəziyyətdə ölkənin şərq və qərb qonşuları Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin tənəzzül dövrünə qədəm qoyduğunu düşünərək ölkə ərazisinə qoşun yeritməyə fürsət gəzirdi. Həm özbəklər, həm də Osmanlı tərəfdən dövlətin ərazi bütövlüyünə qarşı təhlükə mövcud idi.

Hələ 1577-ci ildə Osmanlının Vandakı paşası Xosrov paşanın təhriki ilə Səlmasda və Tasuqda qiyam qaldıran kürdlər həmin paşanın qoşunları ilə birlikdə 1555-ci il sülhünü pozaraq, Xoya hücum edib oranı tutmuş və hakimi öldürmüşdülər, daha sonra isə Urmiya hakimini öldürərək oranı ələ keçirmiş, şah I Təhmasibin Marağada olan 10 min seçmə ərəb atından ibarət ilxısını sürüb aparmışdılar. Bundan müəyyən qədər sonra Şirvanda Əbubəkr Mirzə Bürhan oğlu ləzgilərdən ibarət 2-3 min qoşun toplayaraq üsyan qaldırmış, sonra "Şirvanın sünni əhalisini qızılbaş zülmündən qorumağa kömək" xahişi ilə Osmanlı sultanına elçilər göndərərək kömək ediləcəyi halda, sultanın vassalı olacağını vəd etmişdi. Əslində buradakı üsyanın əsas səbəblərindən biri o idi ki, xalqın ağır vəziyyətdə yaşamasına görə, hələ şah I Təhmasib tərəfindən yığılması da-

yandırılmış və 9 ilə yaxın toplanmamış xərac vergisinin borcu 200 min tüməni keçmişdi və dövlət xəzinəsi boşaldıqca həmin verginin yığılması gündəmə gəlmişdi. Əbubəkr Mirzəyə gəlincə, o, üsyançı atası öldürüldükdən sonra, hələ 1570-ci ildə Krım xanı Dövlət Girey xanın yanına getmiş, Girey xan onu hörmətlə qarşılayıb onu öz qızı ilə evləndirmiş, onun haqqında Osmanlı sultanına məlumat vermişdi. Əbubəkr Mirzəyə maaş təyin olunmuş və Osmanlı ordusunun Şirvana hücumuna kimi Şirvanda qalmışdı.

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin hüduqları daxilində üsyan və çaxnaşma mühitinin yaradılmasında rol aldıqdan sonra, 1578-ci ildə Osmanlı sultanı III Murad növbəti müharibəyə son hazırlıq işlərini tamamlayaraq, Mustafa Lələ paşaya Ərzurumda topladığı yüz minlik qoşunu hərəkətə gətirmək əmrini verdi, eyni zamanda, Krım xanından və Dağıstanın feodal hakimlərindən Osmanlının Gürcüstanı və Şirvanı istila etməsi əməliyyatlarına öz qoşunlarıyla dəstək vermələrini tələb etdi. Mustafa Lələ paşa Qarsa qoşun yeritdi və ordan Gürcüstanı doğru hərəkət etdi. Çuxursəəd bəylərbəyi Məhəmmədi xan Toxmaq Ustaclu və Qarabağ bəylərbəyi İmamqulu xan Qacar öz qüvvələrini birləşdirərək 15 minlik qoşunla Qarsın şimal-şərqi-dəki Çıldır gölü sahilində Osmanlı ordusunun öndə gələn hissələri ilə üz-üzə gəldilər. Savaşın ilk mərhələsində qızılbaşlar qalib gəldi, üç minə yaxın Osmanlı əsgəri öldürüldü. Ön dəstənin məhv edilməsindən xəbər tutan Mustafa paşa təcili 30 minlik əlavə qoşun göndərdi, qaçanları təqib edən qızılbaş qüvvələri əsas qoşundan xeyli uzaqlaşdılar və qarşıdan gələn

çoxsaylı qoşuna məğlub oldular. Məhəmmədi xan Toxmaq Dərviş paşanın və Bəhram paşanın qırx minlik qoşununu Osmanlıların əsas qüvvəsi hesab edərək, onlara hücum etsə də, Mustafa paşanın pusqudan çıxan yetmiş minlik ordusu sağ cinahdan hücumə keçib qızılbaş qüvvələrinə zərbə endirəndə Məhəmmədi xan məğlubiyəti başa düşüb, qoşunun salamat qalan hissəsini dağ cığırlarından keçirməklə xilas edə bildi. Azərbaycanın digər vilayət hakimləri Məhəmmədi xanın çağırışına biganəlik göstərərək ona dəstək verməmişdilər, bu səbəbdən Məhəmmədi xan Toxmaq öz dəstələriylə Çuxursəədə, İmamqulu xan isə Qarabağa qayıtdılar. Osmanlı ordusu gürcü feodallarının onların tərəfinə keçməsindən sonra, həmin il avqustun 24-də asanlıqla Tiflisi və Qorini tutdu. Şəki hakimi İsa xan Osmanlının Gürcüstanı tutması xəbərini eşitdikdən sonra mülkünü tərk edərək Qəzvinə getdi.

Həmin ilin payızında Azərbaycanın cənub hissəsinin hakimi Əmir xan Türkmən on minlik qoşunla Təbrizdən çıxaraq Qarabağda İmamqulu xanın qüvvələriylə birləşərək Alazan çayı sahilində Osmanlı ordusunun böyük hissəsinə hücum etdi. Döyüş qızılbaşların qələbəsiylə nəticələndi. Lakin Əmir xanın oğlunun özbaşına hücumu və məğlubiyəti vəziyyəti dəyişdi. Əmir xan qoşunlarının qalıqları ilə Təbrizə qayıtmağa məcbur oldu, Osmanlı ordusu isə 8 min insanın həyatı bahasına da olsa, Alazan çayının digər sahilinə keçərək Ərəşə daxil oldu, daha sonra isə çətinlik çəkmədən Şamaxını, Qəbələni, Bakını, Şabranı, Mahmudabadı və Salyanı ələ keçirdi. Dərbəndin hakimi Çıraq Xəlifə isə 300 nəfərlik dəstəsi ilə sonadək

müqavimət göstərərək həlak oldu və şəhər Osmanlı qoşunlarının əlinə keçdi. Bundan sonra qış vaxtı geriyyə dönən Mustafa paşanın qoşunu yol boyu gah soyuqdan, gah aclıqdan, gah da qəfil hücumlardan çoxlu sayda itki verdi. Təkcə Tiflis yolunda İmamqulu xan Qacarın qurduğu pusquya düşərkən 20 minə-dək Osmanlı əsgəri məhv oldu. Tezliklə İmamqulu xan Ərəşə qəfil hücum edərək burda olan Osmanlı qarnizonunu darma-dağın etdi.

Qəzvindəki şah sarayında bu əməliyyatlarla bağlı keçirilən müşavirədə isə olduqca yumşaq mövqə göstərilərək sultana nəzakətli bir məktub yazılması və sərhədin pozulmasına etiraz bildirilməsi qərara alınmışdı. Lakin göndərilən məktub yarıyolda saxlanıldığına görə, şah sarayı hər bə hərblə cavab vermək məcburiyyəti qarşısında qaldı. Şahzadə Həməzə Mirzənin başçılığı ilə təşkil olunan qoşun sentyabrın 27-də Qəzvindən çıxaraq Miyanəyə gəldi. Otuz minlik qızılbaş qoşunu Ərdəbildən keçərək Qarabağa doğru hərəkət etdi. Krım xanının, ləzgilərin, Əbubəkrin Şirvan üsyançılarının qüvvələri isə şimaldan Şirvana daxil olaraq Osmanlı ordusu ilə birlikdə Şamaxıda toplandılar. Krım xanının qardaşı Adil Girey xan 12 minlik birləşmiş qoşunla qızılbaş ordusunun qarşısına çıxdı. 1578-ci il noyabrın 28-də Ağsu çayı sahilində, Mollahəsən adlı yerdə baş verən döyüşdə qızılbaş ordusu birləşmiş tatar-ləzgi qoşununu darmadağın etdi, Adil Girey isə nizə ilə yaralanaaraq əsir alındı. Bu xəbəri eşitdikdən sonra Şamaxıdakı Osmanlı qoşununun sərkərdəsi pərən-pərən düşmüş qüvvələri bir araya gətirmək və möhkəmlənmək üçün şəhəri buraxıb

Dərbəndə doğru hərəkət etdi. Qızılbaş ordusu Şamaxını tutdu və Osmanlı ordusunu təqibə başladı. Osmanlı qoşunu böyük çətinlik və itkilər hesabına Dərbəndə gəlib çıxdı və şəhər sakinlərinin müqavimətini qırıb yenidən şəhəri ələ keçirdi. Qarabağdakı Qızılbaş ordusunun baş qərərgahından Qəzvinə şah sarayına fəthnamə göndərildi, ardınca təqibin davam etdirilməsi və Osmanlı qoşunlarının bütün Şirvan ərazisindən çıxarılması barədə göstəriş gəldi, lakin qərərgahda oğlunun yanında olan Məhdi Ülya əməliyyatların davam etdirilməsi əmrinə əhəmiyyət verməyib, qoşunlara geri qayıtmaq əmri verdi. Onun səriştəsizliyi və günahı ucbatından Şirvan məsələsi həll olunmamış qaldı və Səfəvi-Qızılbaş ordusu Şirvanda möhkəmlənə bilmədi.

Qəzvində isə daxili siyasi vəziyyət mürəkkəb olaraq qalırdı. Şahın arvadı Məhdi Ülyanın türk qızılbaş əmirələrini vəzifələrdən təcridən kənarlaşdırıb yerinə İran mənşəli digərlərini təyin etdirməsi ölkə daxilində siyasi böhranın miqyasının böyüməsinə səbəb olmaqda idi. Onun şəxsi vəziri Mir Qəvaməddin Hüseyn Şirazi, paytaxtın kələntəri Mövlənə Əfzəl Münəccim Qəzvinli, həmçinin, Mirzə Salmanın mənşəyi mənbələrdə ümumi "tacik" istilahlı ilə adlandırılır. Məhdi Ülyanın özbaşına qərarlarından tənqə gəlmiş qızılbaş əmirləri Şahrux xan möhürdar Zülqədər, Piri Məhəmməd xan Ustacılı və Qorxmaz xan Şamlu Məhdi Ülyanın özbaşınalıqlarına son qoymaq qərarına gəldilər, vəzifəsindən kənarlaşdırılan Məhəmməd xan Türkmən, qorçubaşı Qulu bəy Əfşar da tezliklə onların niyyətinə dəstək verdi. Onlar Məhdi Ülyanı haki-

miyyəti əlində saxlamaqda, özünə yaxın tacikləri və mazandarlıları vəzifələrə çəkməkdə, qızılbaş türkmən əmirlərini isə dövlət işlərindən kənarlaşdırmaqda, həmçinin, hərəmxana xəzinəsini Mazandarana keçirməkdə təqsirli bilirdilər. Əvvəlcə şah sarayına gələn qızılbaş əmirləri öz nümayəndələri vasitəsilə şahə öz kəskin narazılıqlarını bildirdilər, lakin Məhdi Ülya gələnələrə elə təhqirlər və hədələr yağdırdı ki, onlar acizlikdən sarayı tərək etməkdən başqa yol görmədilər. Qızılbaş əmirləri məsələni ciddi şəkildə şahın divanında qaldırmaqdan başqa yol qalmadığını görüb, 1579-cu il iyulun 26-da şahın hüzuruna çıxdılar. Onların şah arvadını və onun anasını dövlət işlərindən uzaqlaşdırmaq və cəzalandırmaq tələblərini dinləyən şah Məhəmməd Xudabəndə çox yumşaq şəkildə cavab verərək Məhdi Ülyaya dövlət işlərinə qarışmamaq xəbərdarlığı edəcəyini, yaxud onu oğlu ilə Mazandarana göndərə biləcəyini, lakin seyid qızı olan arvadını cəzalandırmayacağını söylədi. İş belə görən qızılbaş əmirləri şahın verdiyi vədlərin inandırıcı olmadığını qənaətinə gələrək, özləri məsələni həll etməyi qərara aldılar. İçində şahın qohumu da olan 3-4 nəfər qızılbaş bəyi şah hərəmxanasına daxil olaraq Məhdi Üyanı boğub öldürdülər. Ardınca onun anasını, bəzi ələ keçən qohumlarını və Mazandaran əsilli əyanları da aradan götürdülər. Şahın arvadı öldükdən sonra paytaxt Qəzvinə Mazandaranlılara qarşı iğtişələr başladı. Bir neçə gündən sonra qızılbaş əmirləri şahın hüzuruna gələrək Qurana and içdilər ki, onların bu addımı Şaha qarşı yönəlməyib və onlar Şah Məhəmməd Xudabəndəyə öləncənə sadıq qalacaqlar. Andın mətni müctəhidlərin və ül-

manın möhürü ilə təsdiqləndi və şahə təqdim edildi. Şahın öz arvadının ölümü faktı ilə barışmaqdan başqa çarəsi qalmadı. Dövlət işləri və hakimiyyət yenidən Qızılbaş əmirlərinin əlində cəmləşdi.

Həmin il oktyabrın 10-da Krım xanı Məhəmməd Girey 100 minlik ordu ilə hərəkət edib Şimali Qafqazdan keçməklə Dərbəndə çatdı. Şah Məhəmməd Xudabəndə oğlu Həməzə Mirzə ilə qızılbaş qoşununun önündə Qəzvindən çıxıb Təbrizə gəldi və Osmanlılara qarşı əməliyyatlara burdan rəhbərlik etmək qərara alındı. Məhəmməd Girey və Dərbənddəki Osmanlı paşası oktyabrın 23-də Şamaxıya daxil oldular, sonra Bakı, Gəncə, Qarabağ və Muğan tutuldu və xarabalığa çevrilərək qəzet edildi. Qızılbaş ordusunun yaxınlaşması xəbərindən sonra Məhəmməd Girey geri qayıtmaq əmrini verdi və öz ordusu ilə Krıma qayıtdı. Qızılbaşlar yenidən Şamaxını ələ keçirdilər. Lakin tatarların bu qəfil hücumu Azərbaycanda böyük aclıq və səfalətin yaranmasına səbəb oldu, çörək və ərzaqın qiymətləri görünməmiş dərəcədə qalxdı, minlərlə insan acından tələf oldu.

1580-ci ilin yayında Hacı Maqsud bəy Zülqədər in rəhbərlik etdiyi qızılbaş nümayəndə heyəti İstanbula gələrək Osmanlı hökmdarı Sultan III Murada Şah Məhəmməd Xudabəndənin məktubunu çatdırdı. Məktubda sülhün bərpa olunması,

1578-ci ilə aid sikka

müsəlman qadın və uşaqların əsir alınmasının və onlara zora-kılıqların yolverilməz olması və digər arzular əks olunmuşdu. Lakin bu, Sultan III Muradın Şirvana yeni yürüşə başlamaq əmrini verməyinə mane olmadı. Onun sərkərdə təyin etdiyi Sinan paşa Ərzurumda böyük qoşun toplayaraq şah Məhəmməd Xudabəndəyə hədə-qorxu ilə dolu məktub yolladı. Bu məktuba kəskin cavab aldıqdan sonra Sinan paşanın mövqeyi tərəflər arasında Şirvan məsələsini aydınlaşdırmaq üçün danışıqların olması təklifini verəcək qədər yumşaldı. Bu əsnada Krım tatarlarının Şirvana üçüncü dəfə qarətçi hücumu baş verdi, Osmanlı qoşunlarının Şirvanda olan hissələri də bu basqınlarda iştirak etdi. Qızılbaş əmirlərinin qoşun dəstələri birləşərək əvvəlki yerdə - Mollahəsən yaxınlığında yenidən Osmanlı və tatar qoşunları ilə döyüşə girdilər. Qızılbaşların ildırım sürətli hücumuna davam gətirməyən Osmanlı və tatar qüvvələri sürətlə geri çəkilməyə başladılar. Osmanlı hissələri yenidən Dərbəndə sığınıb, möhkəmlənməyə çalışdılar, tatarlarsa Dağıstandan keçib Krıma qayıtdılar. Bundan sonra Sinan paşanın sülh bağlanması barədə qızılbaşların təklifini sultana çatdırmaqdan başqa çarəsi qalmadı. Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin elçisi Qum hakimi İbrahim xan Türkmən bu niyyətlə İstanbulla göndərilə də, sultanın sülh bağlamağa tələsmədiyi aydın oldu, elçi isə Osmanlı paytaxtında yeddi il saxlandı. Krım tatarlarının 1581-ci ildə Şirvana dördüncü basqını da uğursuzluqla nəticələndi və onların qüvvələri Şamaxı ilə Şabran arasında Qızılbaş ordusunun hücumu nəticəsində darmadağın edildi. Şah Məhəmməd Xudabəndənin Xorasana yürüşündən

istifadə edən Dərbənddəki Osman paşa 1582-ci ildə yenidən Şamaxını ələ keçirdi, lakin bir il sonra İmamqulu xanın qoşunu Şamaxını almağa müvəffəq oldu. 1583-cü ildə qızılbaş əmirləri arasında təfriqəyə və ədavətə yol açdığına görə, vəzir Mirzə Salman Heratda qızılbaşlar tərəfindən öldürüldü.

1584-cü ildə Sultan III Muradın sərkərdə təyin etdiyi Fərhad paşa səksən minlik qoşunla Ərzurumdan çıxaraq Çuxursəədə gəldi və İrəvanı tutdu. Tezliklə bütün Şirvan Osmanlı qoşunlarının əlinə keçdi. Şah Məhəmməd Xudabəndə öz qoşunu ilə Qəzvindən çıxaraq Təbrizə doğru hərəkət etdi, lakin düşmənin basqının dəf olunmasını təşkil etmək əvəzinə öz vaxtını Təbrizdə əyləncələrə sərf etdi. Şamlu və Ustaclu tayfalarının nümayəndələri tərəfindən Təbriz vilayətinin hakimi Əmir xan Türkmən şahzadə Həməzə Mirzənin gözündən düşürüldüyünə görə, şahzadə Əmir xanı həbs etdirib Qəhqəhə qalasına saldırdı, əmlakı isə müsadirə edildi, onun yerinə Əliqulu bəy Ustaclu Təbriz bəylərbəyi təyin olundu. Əmir xanın 1585-ci ilin mayında həbsdə öldürülməsindən sonra Türkmən və Təkəli tayfaları Əmir xanın düşmənlərinə divan tutmaq məqsədilə qiyam qaldırdılar və Təbrizə tərəf hərəkət etmək barədə razılığa gəldilər. Həmin ilin yayında şah və oğlu Həməzə Mirzə Qarabağ yaylaqlarında eyş-ışrətdə ikən, Osmanlı ordusu Osman paşanın rəhbərliyi altında Təbrizi tutmaq məqsədilə Ərzurumdan hərəkətə gəldi. Şahın qızılbaş əmirlərinə təcili Təbrizdə toplanmaq barədə göndərdiyi məktublara qızılbaş tayfa başçılarının əksəriyyəti tabe olmadı, hətta onlardan bəziləri Həməzə Mirzənin qoşunlarına qarşı

hərbi əməliyyatlarda Osmanlı qoşunu ilə əlbir çıxış etmiş ol-
dular. Şah öz qoşunu ilə Bazarçaydan keçib Naxçıvana yola
düşsə də, yolda xəbər aldı ki, Osman paşa artıq Mərənddədir
və Təbrizə doğru hərəkət edir. Həmzə Mirzənin 20 minlik qo-
şunu 18 sentyabr 1585-ci ildə Ordubaddan keçib Sufiyan əra-
zisində Osmanlıların ön qüvvələri ilə üz-üzə gəldilər, döyüş
ilk əvvəl qızılbaşların böyük üstünlüyü ilə keçsə də, Osman-
lı ordusunun say çoxluğu onları geri çəkilməyə məcbur etdi.
Belə bir ağır durumda şahın keçirdiyi hərbi şurada Təbrizlilərə
geri çəkilməmək və şəhəri müdafiə etmək barədə əmr verilmə-
si qərara alındı. Sentyabrın 20-də Osmanlı ordusu Təbriz üzə-
rinə hücum keçdi. Təbrizlilərin müqavimətinə baxmayaraq,
Osmanlı qoşunu şəhəri ələ keçirdi. Osman paşa Təbrizlilərin
əmlakının qarət və talan olunmasına izn verdi. Qoşun şəhəri
alt-üst etdi və yandırdı. Müqaviməti dayandırmayan şəhər ca-
maatı gündüzlər təqiblərdən gizlənir, gecələr Osmanlı çadırla-
rına hücum edərək onları öldürməklə intiqam alırdılar. Qızıl-
baş dəstələri isə şəhər kənarındakı Osmanlı qoşun hissələrinə
həmlələr edir və onlara tələfat verirdilər. Osman paşa şəhərdə
bir aydan çox qaldı. Şahzadə Həmzə Mirzənin qoşunu qəfil
hücum təşkil edərək Osmanlı qüvvələrini pərən-pərən saldı,
çoxlu sayda Osmanlı paşası əsir alındı. Bundan sonra Osman-
lı ordusundan 6 minlik bir qüvvə Təbrizdə saxlanılaraq, qalan
qoşun şəhərdən çıxdı və geri çəkilməyə çalışdı, lakin onlar da
qızılbaş qoşununun çoxsaylı həmlələri ilə darmadağın oldu-
lar. Həmin ilin sonunda Həmzə Mirzənin qoşunu xarabalığa
çevrilmiş Təbrizə daxil oldu, ancaq Təbrizdə Osmanlıların tik-

miş olduğu qalada müdafiə olunan Osmanlı qoşununu məhv
etmək olduqca müşkül idi. Üstəlik, Həmzə Mirzəyə qarşı
hərəkət edən Türkman və Təkəli tayfalarının qoşun dəstələri
yaxınlaşmaqda idi. Tezliklə qiyamçılar Təbrizin yaxınlığına gə-
lib çıxdılar, Həmzə Mirzənin onları sülhə dəvət etmək təkliflə-
ri cavabsız qaldı. Belə vaxtda şahzadə Həmzə Mirzədən narazi
olanlar da onu tərk edərək qiyamçılara qoşuldu. Şah və oğlu
Həmzə Mirzə Əmir xanın mülkü olan qalada gizlənməyə məc-
bur qaldı. Qiyamçılar Şah Məhəmməd Xudabəndəni qəti ola-
raq taxtdan salmaq üçün şahzadələrdən birini oğurlayıb şah
elan etmək qərarına gəldilər. Həmzə Mirzənin kiçik qardaşı
Təhmasib Mirzə şah ailəsinin gizləndiyi qaladan gizlin yolla
qaçırılaraq Qəzvinə götürüldü. Həmzə Mirzə qoşunun bir his-
səsini Təbrizdə qoyaraq təcili Qəzvindəki saraya yetişmək və
çevrilişin qarşısını almaq üçün qalan qoşunu irəliyə göndər-
di. Özü isə əlavə qoşun toplamaq üçün Ərdəbilə tərəf hərəkət
elədi. Lakin qiyamçılar Qəzvinə tez yetişərək Təhmasib mirzə-
ni atasının varisi elan etdilər və şah sarayında yerləşdirdilər.
Həmzə Mirzənin qoşunu uzun çətinlikdən sonra Rey əmirinin
dəstələri və Əfşar və bayat tayfalarından olan döyüşçülərlə
birləşərək Qəzvinə gəlib çatdılar. Qiyamçılar öz qüvvələri ilə
şəhərdən çıxaraq onları qarşıladılar, sayca çox olmalarına bax-
mayaraq, darmadağın edildilər. Qiyamın başçıları əsir alındı,
Təhmasib Mirzə isə qiyamçıların əlində oyunağa çevrildiyinə
görə Ələmut qalasına salındı. Bundan sonra Həmzə Mirzə ye-
nidən Təbrizə qayıdaraq Osmanlı qarnizonuna qarşı müba-
rizə etməyə cəhd göstərdi, lakin onun çağırışına cavab verən

az oldu, Xorasanın Şamlu və Ustaclu əmirləri isə orada hakim olan şahzadə Abbas Mirzənin taxt-tac hüququnu tanıdıqlarına görə Həmzə Mirzənin əleyhinə çıxdılar. Belə bir vəziyyətdə Osmanlı paşası Fərhad paşanın 1586-cı ilin sentyabrında təkrar Təbrizə gəlməsi Həmzə Mirzəni geri çəkilməyə məcbur etdi. Təkrar şəhəri alan Osmanlı paşası Səfəvilərə alınan bütün ərazilər Osmanlı mülkü hesab olunmaq şərtilə sülh təklifi göndərdi. Şahzadə Həmzə Mirzə olduqca az sayda qoşuna malik olduğunu və bu qüvvə ilə itirilmiş əraziləri qaytarmağın qeyri-mümkün olduğunu görüb, Təbrizin Səfəvilərdə qalması şərtilə sülhə razı olduğunu bildirdi. Buna cavabda Fərhad paşa bu sülhün zəmanəti olaraq ondan öz övladlarından birini Osmanlı paytaxtına girov göndərməyi tələb etdi. Həmzə Mirzə öz kiçik oğlu Heydər Mirzəni İstanbul sarayına göndərməyə boyun oldu.

Şah Məhəmməd Xudabəndə Həmzə Mirzə ilə birlikdə İmamqulu xan Qacarın hakimiyyətində qalmış Qarabağa yollandılar. Həmzə Mirzə bu fasilədən istifadə etməklə ölkə daxilindəki işləri nizama salmaq, tənəzzülə uğramış mərkəzi hakimiyyəti gücləndirmək niyyətində olsa da, 10 dekabr 1586-cı ildə Gəncədən bir qədər aralıda ondan narazı olan qızılbaş əmirlərinin təşkil etdiyi sui-qəsdlə öldürüldü. Onun ölümündən sonra Səfəvilər dövləti ara müharibələri və feodal özbaşınalıqlarına səhnə oldu. Şah Məhəmməd Xudabəndə dövlət işlərini öz əlinə almaq və ölkəni xaosdan xilas etmək üçün cəhdlər göstərdi. Lakin bu, onun bacaracağı iş deyildi. Şahzadə Həmzə Mirzənin ölümündən sonra qızılbaş əmirlə-

ri şahı məcbur etdilər ki, on üç yaşlı Abbas Mirzəni öz varisi kimi tanısin. Belə acınacaqlı durumdan istifadə edən Osmanlı komandanlığı hərbi əməliyyatları bərpa edərək dağınıq halda olan qızılbaş qoşun dəstələrini məğlub edib, Təbrizi, Mərəndi, Ordubadı, ətraf əraziləri ələ keçirdi və Həmzədanə qədər gedib çıxdı. Daha sonra Qarabağ, Gəncə, Bərdə Osmanlı qoşununun əlinə keçdi. Beləliklə, 1587-1588-ci illərdə demək olar ki, bütün Azərbaycan tədrisən Sultan III Muradın orduları tərəfindən tutuldu, digər yandan isə özbəklərin Xorasana basqınları Səfəvi-Qızılbaş dövlətini məhv olmanın astanasına gətirmişdi, Şah Məhəmməd Xudabəndə özbəklərin hücumlarının qarşısını almaq üçün özü onlara qarşı çıxış etməli oldu.

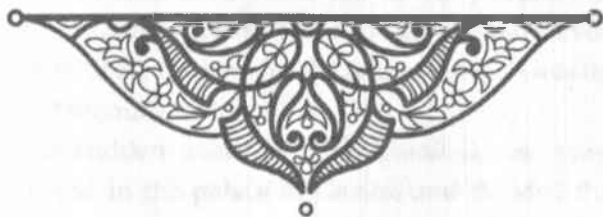
1587-ci ilin oktyabrında Şah Məhəmməd Xudabəndə taxtdan salındı, onun oğlu Abbas Mirzə I Şah Abbas adı ilə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin hökmdarı elan olundu. Bundan sonra bir müddət paytaxt Qəzvinə sakit həyat sürən Məhəmməd Xudabəndə Ələmut qalasına salınır. 21 iyul 1595, bəzi qaynaqlara görə isə, 10 iyul 1596-cı ildə həbsdə ikən vəfat edir. Şah Məhəmməd Xudabəndənin hakimiyyət dövrü Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin ən keşməkeşli dövrlərindən biri hesab olunur.

Həyat yoldaşları: *Mazandaran hakiminin qızı Xeyrənnisə Bəgüm (Məhdi Ülya).*

Oğlanları: *Sultan Həsən Mirzə, Sultan Həmzə Mirzə, Sultan Abbas Mirzə, Sultan Əbutalib Mirzə, Sultan Təhmasib Mirzə.*

**SHAH MAHAMMAD
KHUDABANDAH
1578-1587**

The fourth king of the Safavid-Qyzylbash state (b.1532, Tabriz – d.1596, Gazvin), the elder son of Shah Tahmasib I. The years of his reign were 1578-1587. His mother was Shahbanu Soltanim Mosullu Turkoman. It is known that he wrote poems by nickname “Fahmi”, as well.

He was born as the third successor to the Safavid throne in Shah’s palace in Tabriz in 1532. During the reign of his father Shah Tahmasib I, he was sent first to rule Herat as a prince. When Shah Tahmasib I removed the prince Ismail II away from the capital, Mahammad Mirza was dismissed from the position of the Herat ruler, but later was appointed there again. In later years, he was appointed as a ruler of Shiraz and ruled there for quite long time. Mahammad Mirza tried to step aside from the struggle for the throne as a rule, and managed to do it. Even because of his loyal position, Shah Ismail II didn’t do any harm to him and his children when he executed many representatives of the dynasty. After the mysterious death of Shah Ismail II on November 24, 1577, the way for the Safavid throne was opened for Sultan Mahammad Mirza.

After the sudden death of Shah ismail II, the qzyzbash amirs gathered in the palace in Gazvin and decided that the real candidate for the throne should be Shah Tahmasib’s son Sultan Mahammad Mirza. The cruelty of Ismail II caused just a small number of men belonging to the Safavid dynasty, who could be candidates, to remain alive, majority of the princes were killed. There were several reasons why the candidacy of Sultan Mahammad Mirza (Khudabandah) for the throne was

necessary. First of all, he ruled Herat, then Shiraz for long time, by the order of his father, and obviously gained great experience in state affairs and knew the details of the state management system. Secondly, he had weak eyes and wasn't cruel, and this gave opportunity for the qyzylbash amirs to influence the state affairs. When the decision adopted in the consultation was told Parikhan khanum, who gained authority again, she said she didn't have any protest for his brother to become Shah, but she would lead all the state affairs herself. At last, after the final decision in Gazvin, news was delivered to Shiraz for Sul-tan Mahmammad Mirza. He gave the name "the khan of good news" to the khan, who informed him about it first.

Though Sultan Mahmammad Mirza received the throne in Shiraz, all the state affairs in the capital were under the control of Parikhan khanum and all the amirs and supreme state figures obeyed her. By her order, the qyzylbash amirs and palace courtiers who had been arrested by the order of Shah Is-mail II before were liberated. Even it was created the council of the elder consisting of the qyzylbash tribe leaders under her control. Amir khan from Turkoman tribe, Pirah Mahmammad khan from Ustajlu tribe, Sultan Husseyin khan from the Shamlu tribe, Musesyib khan Sharafaddinoglu from the Taka-lu tribe, Gulu bay Qorchubashi from the Afshar tribe included in the council. The uncle of Parikhan khanum Shamkhal Sultan took the responsibility to deliver them the orders of Parikhan khanum. But the Persian Mirza Salman came to Shiraz and gained the trust of Shah Mahmammad Khudabandah and his wife Kheyrannisa Ba-

gum (Mahdi Ulya). The power was ruled by Parikhan khanum in Gazvin and by the wife of Shah Mahmammad Khuda-bandah in Shiraz in fact.

Beginning from the first days of his reign, Shah Mahmammad Khudabandah appointed many people for the state positions by the influence of his wife Mahdi Ulya. By her wish, her relative Ahmad khan, who was in prison in the Istakhr castle, was liberated and appointed to the position of the Gilan ruler, her other relative Isa khan was liberated from the prison in the Alamut castle and given the position of the Shaki ruler. Mirza Salman got the honorary title "etimadud-dovla" (the confidence of the state) and was appointed as a supreme vizier. He began to persuade Shah and his wife about the necessity of moving to Gazvin from the view-point of gaining all the power. Thus, soon the courtiers and people of the Shah's palace left Shiraz for the capital by Isfahan-Kashan-Gum-Savah-Gazvin road. Parikhan khanum decided to gather her men by means of her uncle in order to show her strength and immunity to the Shah, nevertheless as soon as Shah Mahmammad Khuda-bandah entered the capital, the qyzylbash amirs began to leave Parikhan khanum alone and crossed to the side of the Shah. On the basis of her treason to the Shah, Parikhan khanum's property, which was worth more than 10-15 thousand tumans, was given to her Lala Khalil khan Afshar as a present. There was a ceremony of Sultan Mahmammad Mirza's crowning in Gazvin on February 13, 1578, and he declared himself shah with the name Shah Mahmammad Khudabandah. Later the men, who were in open enmity with the Shah, were annihilated. On

February 17, shah's sister Parikhan khanum, who was 30, was executed, and her uncle Shamkhal Sultan was captured and killed, as well. Then the one-year-old son of Ismail II, the possible candidate for the throne Shah Shujaaddin Mirza was annihilated, too. From the first days in Gazvin, shah's wife Mahdi Ulya got all the state affairs in the palace in her hands, her son Hamza Mirza was appointed as a supreme state advocate. As a result of weakness of Shah Mahammad Khud-abandah's internal policy, the country was divided amongst the qyzylbash tribe leaders, who ruled their provinces almost independently. According to the information of the sources, Shah Mahammad Khudabandah spent too much from the state treasury. He immediately paid the army all the salaries, which hadn't been paid by Shah Tahmasib I for 14 years and the one-hundredth part of which had been paid by Shah Ismail II. The state budget began to empty bit by bit.

During the reign of Shah Mahammad Khudabandah, her wife Mahdi Ulya often came against the wishes of the qyzylbash amirs which caused the creation of the crisis within the state. One more reason for the crisis was the growth of bribery. There was a danger of invasion of the Safavid territories both by Uzbeks and the Ottomans, as they thought the Safavid-Qyzylbash state began to collapse.

Still in 1577, the Ottoman ruler of Van Khosrov pasha gathered his troops and attacked Khoy together with the rebel Kurds of Salma's and Tasug and killed the ruler, breaking the peace contract of 1555. Then they captured Urmiyah, killing the city ruler, too. The herd of Shah Tahmasib I in Maraga, which con-

sisted of 10 thousand specially chosen Arabian horses, was stolen by them. A little bit later, Abubakr Mirza Burhanoglu gathered troops of 2-3 thousand men and raised a revolt in Shirvan, sending his envoys to the Ot-toman Sultan with the request of "helping to protect the Sunni population of Shirvan from the Qyzylbashes" and promising to be the vassal of the Ottomans in case they would assist them.

After playing a great role in the creation of revolts, alarm and unrest within the Safavid-Qyzylbash state, the Ottoman king Sultan Murad III completed his preparation for the next war and gave order to Mustafa Lala pasha to begin marching with the hundred thousand army gathered in Arzurum in 1578. He also demanded the Crimea khan and feudal rulers of Daghestan to support the Ottoman campaign of invasion of Georgia and Shirvan with their troops. Mustafa Lala pasha moved the troops to Kars and then to-wards Georgia. The Chukhursaad baylarbaya Mahammadi khan Tokhmak Ustajlu and the Garabagh baylarbaya Imamgulu khan Gadjar united their troops and tried to make up a resistance to the Ottoman army, but they failed. The other province rulers of Azerbaijan didn't support their efforts, therefore they returned to their provinces without any success. As the Georgian feudals crossed to the Ottoman side, the Ottoman army captured Tiflis and Gory easily on August 24, 1578.

In the autumn of 1578, the ruler of the southern part of Azerbaijan Amir khan Turkoman left Tabriz with ten thousand men and united with the troops of Imamgulu khan Gadjar in Gara-

bagh. They came face to face with the Ottoman troops on the bank of the Alazan River. The battle resulted in the victory of the qzyzbashes. But the sudden mistake of Amir khan's son caused the battle to be lost. Amir khan was obliged to move back to Tabriz with the remains of his troops. The Ottoman army managed to cross the Alazan River though 8 thousand warriors lost their lives in the river, and entered Arash. Then, without any difficulty, they captured Shamakhi, Gabala, Baki, Shabran, Mahmudabad and Salyan. The ruler of Darband Chirag Kha-lifah made up a strong resistance together with his 300 men till the end, but he lost his life in the battle and the city was captured, too. On the way back in winter frost, there were a great number of losses in Mustafa pasha's army, either because of hunger and cold, or because of the sudden attacks of the qzyzbashes. 20 thousand Ottoman soldiers lost their lives in the sudden attack of Imangulu khan Gadjar on Tiflis way. Soon Imangulu khan attacked Arash suddenly and annihilated all the Ottoman troops there.

In the consultation related to the Ottoman campaign held in Shah's palace in Gazvin, it was decided just to send a polite letter to the Ottoman sultan and protest against the violation of the peace contract. But as the letter was captured on the way by the Ottomans, shah was obliged to prepare for war. The army organized under the commandership of Hamza Mirza left Gazvin on September 27 and came to Miyanah. The Qzyzbash army consisting of thirty thousand warriors passed through Ardabil and entered Garabagh. And the troops of the Crimea khan,

Lezgis, the rebels of Abubakr entered Shirvan from the north, uniting with the Ottoman army in Shama-khi. Adil Girey khan, the Crimea khan's brother, came face to face with the qzyzbash army in the place called Mollahassan on the bank of the Aghsu River on November 28, 1578. The Qzyzbash army defeated and annihilated the united army of Tatars and Lezgis in the battle; Adil Girey khan was wounded with a spear and captured alive. Getting aware of that, the commander of the Ottoman army in Shamakhi left the city in order to gather the spread troops and moved towards Darband. The Qzyzbash army captured Shamakhi and began to pursue the Ottoman troops. With the great difficulties, the Ottoman troops managed to reach Darband and invade it again. The letters with the good news were sent to the capital from the headquarters of the Qzyzbash army in Garaaghaj, it was ordered by Shah to continue pursue and to drive all the Ottoman troops out of the Shirvan territories. Nevertheless Mahdi Ulya, who was beside her son Hamza Mirza, ignored the order of Shah to continue the campaign, and gave order to the army to return to Gazvin. Due to her inexperience and fault, the question of Shirvan wasn't solved completely and the Qzyzbash army couldn't get firmly established in Shirvan.

The political situation in Gazvin still remained complicated. Some of the qzyzbash amirs Shahruxh khan Zulghadar, Piri Mahammad khan Ustajlu and Gorkhmaz khan Shamlu, who bored to death from the willful decisions of Mahdi Ulya, decided to put an end to her actions. They were supported by Mahammad khan Turkoman and chief guardian Gulu bay

Afshar who were dismissed from their positions, too. They accused Mahdi Ulya of misusing the power, appointing her relatives and compatriots from Mazandaran to the supreme duties, removing the qzylybash amirs from state affairs and so on. They came first to the Shah palace and notified their protests to Shah, but Mahdi Ulya insulted and threatened them so that they had no way but leaving the palace. The next day, on July 26, 1579, the Qzylybash amirs came to the Shah's palace again and demanded him to remove his wife and her mother from the state affairs and punish them. Shah Mahammad Khudabandah gave them quite a polite answer, promising to send his wife to Mazandaran and warn her not to interfere the state affairs anymore, but he said he wouldn't punish his wife at all. The Qzylybash amirs came to a conclusion that Shah's promises weren't believable and would never be done, so they decided to solve the problem in the other way. Three or four Qzylybash amirs, including one of Shah's relatives, suddenly entered the Shah's harem and killed Mahdi Ulya by strangling her. Then they killed her mother, some of her relatives in the palace and the courtiers from Mazandaran one by one. After the murder of Mahdi Ulya, the mass unrests and disturbances began to occur in Gazvin against people from Mazandaran province. Some days later, the qzylybash amirs came to Shah and swore the Holy Koran that their actions weren't against the Shah himself and they would be faithful to Shah till their death. Shah Mahammad Khudabandah didn't have other way but resign himself with the death of his wife.

On October 10 of the same year, the Crimea khan Mahammad Girey moved his army consisting of 100 thousand warriors towards Darband, passing through the northern Caucasus. Shah Mahammad Khudabandah left Gazvin with his son Hamza Mirza and came to Tabriz together with the qzylybash army; it was decided to lead the military campaign against the Ottomans from there. Mahammad Girey and the Ottoman pasha in Darband entered Shamakhi on October 23, and then they captured Baki, Gandja, Garabagh and Mughan, making them ruins and plundering everything. After getting aware of the Qzylybash army to approach, Mahammad Girey gave order to move back and returned to Crimea with his army. Qzylybashes captured Shamakhi again. But the sudden attack of the Tatars caused great hunger and misery in Azerbaijan, the prices for bread and food rose to an unseen extent and thousands of people died of hunger.

In the summer of 1580, the qzylybash delegation under the leadership of Haji Magsud bay Zulghadar visited Istanbul and delivered Shah Mahammad Khudabandah's letter to the Ottoman king Sultan Murad III. In this letter, Shah tried to explain the necessity of the restoration of the peace, he also notified that the captivity of Moslem women and children and violence of them were unacceptable. But the letter couldn't prevent Sultan Murad III from giving order to begin a new marching to Shirvan. Sinan pasha, who was appointed as a commander of the Ottoman army gathered troops in Arzurum and sent Shah Mahammad Khudabandah a letter full of threat. After getting a sharp answer to his

letter, Sinan pasha's position got softened to the level of giving suggestion to begin the two-sided negotiations in order to define the status of Shirvan. At this moment, there happened the third predatory attack of the Crimea Tatars to Shirvan and the Ottoman troops in Shirvan took part in their assaults, too. The troops of the Qyzylbash amirs united and began to fight the Ottoman and Tatar armies in the previous place – near Mollahassan again. The troops of the Ottomans and Tatars couldn't resist the lightning attack of the Qyzylbash army and began to move back fast. The Ottoman troops took shelter in Darband again, the troops of Tatars passed through Daghestan and returned to Crimea. After the obvious results of the battle, Sinan pasha had nothing to do but deliver the suggestion of Shah about the peace to the Ottoman sultan. The ambassador of the Safavid-Qyzylbash state, the ruler of Gum Ibrahim khan Turk-oman was sent to Istanbul on the remarked purpose, but it was found out that Sultan didn't hurry to sign peace contract at all, so the ambassador was kept in the Ottoman capital for seven years. The next attack of the Crimea Tatars to Shirvan in 1581 failed again and their troops were annihilated as a result of the attack of the Qyzylbash army between Shamakhi and Shabran. When Shah Mahammad Khudabandah was in the marching to Khorasan, Osman pasha in Darband used the opportunity and captured Shamakhi again in 1582, but a year later, the troops of Imangulu khan managed to get back Shamakhi. In 1583, the vizier Mirza Salman was accused in creating schism and dissidence amongst the qyzylbash amirs and was killed by the qyzylbashes.

In 1584, Farhad pasha, the commander of the Ottoman army appointed by Sultan Murad III, left Arzurum with the troops consisting of 80 thousand warriors, coming to Chukhursaad and captured Iravan. Soon the Ottoman troops invaded all the Shirvan lands. Shah Mahammad Khudabandah left Gazvin and moved towards Tabriz followed by his army, but instead of organizing the resistance for the Ottoman attacks, he spent his time for entertainments in Tabriz. The prince Hamza Mirza arrested the ruler of Tabriz Amir khan Turkoman in the Gahgaha castle under the influence of the Shamlu and Ustajlu tribe leaders, and his property was confiscated. After Amir khan was killed in prison in May, 1585, the Turkoman and Takalu tribes raised a revolt in order to revenge the enemies of Amir khan and made an agreement to move towards Tabriz with their troops together. In the summer of that year, when Shah and his son Hamza Mirza were indulging in Garabagh, the Ottoman army under the leadership of Osman pasha moved from Arzurum to capture Tabriz. The letters sent to the qyzylbash amirs by Shah about gathering in Tabriz immediately were ignored by the majority of the tribe leaders, even some of them dared to support the Ottoman army in their campaign against the troops of Hamza Mirza. Though Shah passed through Bazarçhay and started for Nakhichevan with his troops, he got information on the way that Osman pasha was already in Marand, moving towards Tabriz. The attempts of Hamza Mirza to stop the Ottoman army failed due to the big superiority of the second. Shah held the military council in which it was decided

to order the Tabriz population not to move back and to defend the city. On September 20, the Ottoman army attacked Tabriz. Despite the strong resistance of the city population, the Ottomans managed to capture the city. Osman pasha allowed his soldiers to plunder the property of the city population. The city population hid from pursues in the afternoons and attacked the Ottoman tents killing them at nights. The Qzyzbash troops organized sudden attacks to the Ottoman troops in the suburbs giving them big losses. Osman pasha stayed in Tabriz more than a month. The troops of the prince Hamza Mirza suddenly attacked and dispersed the Ottoman troops, capturing a lot of Ottoman pashas. Though the Ottoman troops left Tabriz, they were destroyed by the attacks of the Qzyzbash army. At the end of the year, the troops of Hamza Mirza entered Tabriz which was in ruins, but it was impossible to annihilate the Ottoman troops in the castle built by them in Tabriz. On the other side, the troops of the Turkoman and Takalu tribes were approaching. Soon they reached the suburbs of Tabriz. Hamza Mirza's suggestion of peace remained without answer. Moreover, those who were dissatisfied with Hamza Mirza left him, joining the rebels. Shah and his son Hamza Mirza were obliged to hide in the castle of Amir Khan. The rebels decided to steal one of the princes and to declare him as a Shah. Hamza Mirza's younger brother Tahmasib Mirza was kidnapped and taken to Gazvin. Hamza Mirza left a part of his troops in Tabriz and sent the rest of his army to Gazvin in order to prevent from the coup-d'état, and he himself moved to Ardabil to gather additional army. The rebels reached

Gazvin faster and declared Tahmasib Mirza as an heir of his father and settled him in Shah's palace. After great difficulties, Hamza Mirza's troops managed to unite with the troops of the Rey ruler and the warriors from Afshar and Bayat tribes and to reach Gazvin. The battle of two sides resulted in the victory of Hamza Mirza's army. The leaders of the rebellion were captured; Tahmasib Mirza was taken into prison in Alamut castle. As the Shamlu and Ustajlu amirs of Khorasan had recognized the throne right of the prince Abbas Mirza ruling there, they came against Hamza Mirza. Thus, Hamza Mirza was unable to put up a resistance for the Ottoman invasion in Tabriz. In the September of 1586, the Ottoman commander Farhad pasha came to Tabriz again; Hamza Mirza was obliged to move back. Recapturing the city, the Ottoman pasha sent the peace suggestion to the Safavid side on the condition that all the occupied territories would be recognized as the Ottoman lands. As Hamza Mirza had a small number of army, he found out that it would be impossible to liberate all the occupied territories by means of his troops and agreed to sign the peace contract in the condition that Tabriz would remain as Safavid territory. By the demand of Farhad pasha, he even sent his younger son Haydar Mirza to Istanbul palace as a warranty of peace.

Shah Mahammad Khudabandah and his son Hamza Mirza went to Garabagh which was under control of Imamgulu Khan Gadjar. But on December 10, 1586, Hamza Mirza was killed as a result of the suicide organized by the Qzyzbash amirs near Gandja. After his death, the Safavid-Qzyzbash state became a

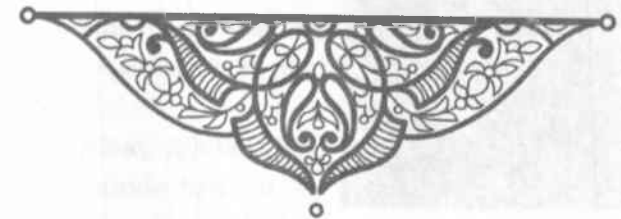
stage for the internal wars and feudal arbitrariness's. The Ottomans used this chaos and restored the military operations in the Safavid territories, invading Tabriz, Marand, Ordubad and neighboring territories till Hamadan. Later Garabagh, Gandja, Barda were occupied by them. On the other hand, Uzbeks attacked Khorasan and Shah Mahammad Khudabandah was obliged to march against them. In October, 1587, Shah Mahammad Khudabandah was dethroned and his son Abbas Mirza was declared as a shah of the Safavid-Qyzylbash state under the name Shah Abbas I. After that, Mahammad Khudabandah lived in Gazvin, and then he was imprisoned in the Alamut castle. He died there on July 21, 1595 or on July 10, 1596. The period of reign of Shah Mahammad Khudabandah is considered to be one of the hardest periods of the Safavid-Qyzylbash state.

Wife: *The daughter of the Mazandaran ruler Kheyranisa Bagum (Mahdi Ulya).*

Children: *Sultan Hassan Mirza, Sultan Hamza Mira, Sultan Abbas Mirza, Sultan Abutalib Mirza, Sultan Talmasib Mirza.*

ŞAH I ABBAS SƏFƏVİ 1587-1629

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sayca beşinci hökmdarı (27.01.1571, Herat – 19.01.1629, Mazandaran), böyük sərkərdə və dövlət xadimi, Şah Məhəmməd Xudabəndənin üçüncü oğlu. 1587-1629-cu illərdə Səfəvi-Qızılbaş dövlətini idarə etmişdir. Şah İsmayıl Xətəidən sonra Səfəvilər sülaləsinin ən tanınmış nümayəndəsi hesab olunur. Mənbələrdə "Böyük Şah Abbas" kimi də xatırlanır. Anası Xeyrənnisə Bəgüm (Məhdi Ülya)-dır.

1571-ci il yanvar ayının 27-də Heratda anadan olmuşdur. Uşaq yaşlarından atası şah Məhəmməd Xudabəndə Xorasan hakimi olan Əliqulu xan Şamlunu Abbas Mirzənin lələsi seçmiş, sonradan şah seçildikdə onu Herat hakimi təyin edərək Abbas Mirzənin onunla birlikdə Heratda qalmasını uyğun görmüşdü.

Səfəvi-Qızılbaş dövləti XVI əsrin son rübündə özünün ən böhranlı dövrünü keçirirdi. Şah Məhəmməd Xudabəndə dövlət idarəetməsində olduqca iradəsiz və zəif xarakter nümayiş etdirdiyinə görə, dövlətə faktiki rəhbərliyi onun arvadı, Məhdi Ülya ləqəbli Xeyrənnisə Bəgüm və oğlu Həmzə Mirzə etməyə çalışırdılar. Dövlət xəzinəsinin boşaldığı və xalqın var-yoxdan çıxdığı bir vaxtda Osmanlı

Şah I Abbas Səfəvi

imperiyası və Krım tatarları Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin hüdudlarını tez-tez keçərək Şirvan və Azərbaycan üzərinə hərbi yürüşlər təşkil edir, dövlətin təhlükəsizliyinə böyük zərbə vururdular. Aparıcı qızılbaş tayfa başçıları və əmirləri ilə Məhdi Ülya arasında hakimiyyət uğrunda mübarizənin kəskinləşməsi xarici müdaxiləyə müqavimətin təşkilinə əngəl olmaqda idi. Bu daxili mübarizədə türk əmirlərin hüquqlarını pozmaqda və vəzifələrə fars kökənli əyanları irəli çəkməkdə ittiham olunan Məhdi Ülya şahın hərəmxanasında qızılbaş əmirləri tərəfindən öldürüldü. Həmin vaxtda Xorasanda da sabitlik pozulur. Abbas Mirzənin lələsi Əliqulu xan Şamlu Mürşidqulu xan Ustaclu ilə ittifaqa girərək, Qəzvindəki mövcud hakimiyyəti tanımaqdan imtina edir. Üsyançılar Əliqulu xanı "xanlar xanı" elan edirlər. Qəzvindəki şah tərəfdarı olan əmirlərsə Əliqulu xanın valideynlərini və Şamlu tayfasının bəzi nümayəndələrini qətlə yetirirlər. Bunun ardınca, 1581-ci ildə Xorasandakı qızılbaş əmirləri on yaşlı Abbas Mirzəni şah elan edir.

1586-cı ilin sonunda şahzadə Həməzə Mirzənin Gəncə ətrafında öldürülməsi Səfəvi-Qızılbaş dövlətində böyük kaosun meydana gəlməsinə gətirib çıxartdı. Başsız qalmış Qızılbaş ordusu pərən-pərən düşdü. Osmanlı ordusu fürsətdən yararlanaraq Gürcüstanı, quzey Azərbaycanı, Təbrizi, Həmədanı və digər ətraf bölgələri istila etdi. Digər yandan isə, özbəklər Xorasana və Herata hücumlar təşkil etməklə Səfəvi-Qızılbaş dövlətini ciddi böhran vəziyyətinə saldılar. Yaranmış acınacaqlı durumda 16 yaşlı Abbas Mirzə özbəklərlə döyüşlərin qızgın vaxtında qəfildən gələrək Qəzvini tutdu və I Şah Abbas adı ilə

özünü şah elan etdi. O, yaş keçmiş atası Şah Məhəmməd Xudabəndəni inandırdı ki, taxt-tacdan oğlunun xeyrinə imtina etməsi ümumi işin faydasıdır. Şah Abbas taxta əyləşən kimi müsəlmanlığı yenidən qəbul etmiş 12 min gürcünü işə götürərək hərbi

I şah Abbas dövründə Azərbaycan Səfəvi - Qızılbaş dövlətinin bayrağı

və mülki inzibati idarəçilik islahatlarına başlayır. Elə ilk günü sarayda yeni hökmdara sədaqət andıçması mərasimi keçirilir və Şah Abbas ertəsi günü bütün xanlar və qoşun başçılarına silahsız və mülki geyimdə saraya gəlməyi əmr edir. Ertəsi günü hər kəs divanda toplaşdıqdan sonra Şah Abbasın əmri ilə gürcü qvardiyası sarayın və onun qarşısındakı meydanın bütün giriş-çığış qapılarını bağlayır. Bunun ardınca Şah divana toplaşanlara bu sualla müraciət edir: "Öz şahzadəsini qətlə yetirən adam hansı cəzaya layıqdır?" Hər kəs bir ağızdan həmin təbəənin öldürülməli olduğunu bildirir. Bu sözün ardınca Şah Abbas işarə verir və gürcü qvardiyasının hissələri bir göz qırpımında divanda toplaşanların hamısının başını kəsib nizəyə keçirir. Şah Abbasın əmri ilə 22 nizəyə keçirilmiş baş sarayın pəncərələrindən çölə çıxarılır ki, xalqa görk olsun. Bu səhnənin şahidi olan hər kəsin canına vahimə dolur. Şah Abbasın əmri ilə hökumət naibi vəzifəsinə iddialı olan Mürşidqulu xan Ustaclu da qətlə yetirilir və şah ilk gündən ölkədəki bütün hakimiyyəti qətiyyətlə öz əlinə alır.

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin torpaqları həmin vaxtda qərbdən Osmanlı orduları tərəfindən tutulmuşdu. Xorasan, Məşhəd, Herat, Mərv, Nişapur əraziləri isə özbəklərin işğalı altında idi. Şah Abbas orduda təcili islahatlar keçirməyi qərara aldı. Qəzvinə möhkəmləndikdən sonra I Şah Abbas özünün ilk hərbi yürüşünü həyata keçirərək qısa müddətdə Xorasanı özbəklərdən təmizlədi. Bundan sonra Şah Abbas doğma Azərbaycan torpaqlarını işğaldan azad etmək üçün yollar düşünməyə başladı, lakin bu iş həddən artıq müşkül iş idi və böyük zaman tələb olunurdu. Bu zaman ərzində hərbi quruculuq işini gücləndirə bilmək və yerlərdə çıxan qiyamları yatırıb qayda-qanun yaratmaq üçün, Şah Abbas 1590-cı ildə Osmanlılarla çətin şərtlər altında sülh müqaviləsi bağlamalı olur. Müqaviləyə əsasən, Şirvan, Qarabağ, Təbriz və yaxın ərazilər Osmanlı dövlətinin tərkibində qaldı. Azərbaycanın yerdə qalan torpaqlarını Şah Abbas Azərbaycan adlı vahid inzibati bölgüdə birləşdirərək Ərdəbili mərkəz seçir, Azərbaycan bəylərbəyi vəzifəsinə isə 1592-ci ildə Zülfüqar xan Qaramanlu təyin olunur. 1595-ci ilin qışında Təbriz əhalisi Osmanlı qarnizonunun əsgərləri ilə birləşərək Osmanlı paşasını şəhərdən qovub çıxardır və üsyan qaldırır. Lakin Şah Abbas mövcud imkanlarını nəzərə alaraq, üsyan etmiş şəhər əhalisinə kömək edə bilmir. 1598-ci ildə Şah Abbas Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin paytaxtını qərb sərhəmindən bir qədər də uzaqlaşdıraraq İsfahana köçürür. Həmin vaxt özbəklər Məşhədi tutaraq 40 min adamı qılıncdan keçirir. Şah Abbas bunun qarşısını almaq üçün özünün şəxsi əşyalarına qədər satdırıb ordu toplanmasına sərf

edir. Özbəklər geri oturdulduqdan sonra Şah Abbas Azərbaycanın tarixi mərkəzi olan Təbrizi Osmanlı qoşunlarından geri almaq məqsədilə 1603-cü ilin 14 sentyabrında hərbi əməliyyatlara başlayır. İki həftənin içində şahın qoşunları İsfahandan hərəkətə gələrək Təbrizə gəlib çıxır. Yolda Əmirgünə xan Qacarla Zülfüqar xan Qaramanlunun qüvvələri də şahın ordusuna birləşir. Şahın ordusu şəhərə yaxınlaşanda şəhər əhalisi Osmanlı əleyhinə üsyan qaldırır və Şah Abbas bir günün içində şəhəri, bir aydan sonra isə şəhərdəki Osmanlı qalasını tutur. Bundan sonra Şah Abbas Osmanlı qoşunlarının qalıqlarını Təbrizin qərbinə qovaraq ordusu ilə Araz çayına tərəf gəlir. Şahın gəlişini eşidən Naxçıvan və Culfa döyüşsüz təslim olur, Ordubad əhalisi isə Osmanlılara qarşı üsyan qaldıraraq onlara qoşulur. Şah Abbas Ordubad əhalisini bu cəsarətinin müqabilində vergilərdən azad edir.

1603-cü il noyabrın 16-da İrəvan şəhərinin mühasirəsi başlanır. Şah Abbas məşhur Azərbaycan topçusu Bahadur xan Topçubaşının tökdüyü iri çaplı toplardan ilk dəfə İrəvanın mühasirəsində istifadə edir. Gənc Şah Abbas bir illik mühasirədən sonra İrəvanı Osmanlılardan geri alır. Bu vilayətin idarəsi Əmirgünə xan Ağqoyunlu-Qacara, Naxçıvanın idarəçiliyi isə Maqsud Sultan Kəngərliyə həvalə olunur. Bu ha-

1587-ci ilə aid sikke

Şah I Abbas Səfəvi

disədən sonra gürcüstan Şah Abbasdan vassal asılılığında olmağı qəbul edir. İrəvandan sonra qarşıda Qarabağ və Şirvan torpaqlarının azad olunması məqsədi dayanırdı, Osmanlı qoşunlarının əsas qüvvələri burda cəmləşmişdi. Həmin qüvvələrlə döyüşün ölkənin taleyi üçün həlledici olduğunu görən Şah Abbas Səfəvilərin ənənəvi "yandırılmış torpaq" taktikasını seçməli olur. Cəlaləoğlu Sənan

paşanın başçılığı altında Osmanlı qoşunları İrəvana daxil olandan sonra ərzaqsız və susuz qalıb Vana geri dönməyə məcbur olur. Onların gözləmədiyi bir vaxtda, Şah Abbasın qoşunu Van üzərinə hərəkət edir və Cəlaləoğlunun qoşunu pərən-pərən salınır. Cəlaləoğlu yenidən 100 minlik nəhəng bir ordu toplayaraq Təbriz üzərinə hərəkət edir. 1605-ci il noyabrın 7-də Sufiyan kəndi yaxınlığında Şah Abbasın ordusu nəhəng Osmanlı ordusuna qarşı ən ağır döyüşlərdən birinə girir. Bütün döyüş əməliyyatına şəxsən nəzarət edən şah əsas və ehtiyat qüvvələri rəqibin çoxsaylı qüvvələrinin öhdəsindən gələcək bir şəkildə düzür. Döyüş zamanı şah Abbas gözlənilməz hərbi fəndlərə əl atır. Nəticədə Osmanlı ordusu ağır məğlubiyyətə uğrayır, həddən artıq böyük qənimət və 100-dən artıq top ələ keçirilir. Bu

qələbənin ardınca Şah Abbas öz ordusu ilə Qarabağ üzərindən Gəncəyə hücumə keçir, qalanı mühasirəyə alır. 1606-cı ilin yayında Gəncə alınır, Məhəmməd xan Ziyadoğlu Qacar Gəncənin hakimi təyin edilir. Gəncə Osmanlı qüvvələrindən təmizləndikdən sonra şah Abbas vaxt itirmədən öz qoşununu Loru, Dumanlı (Dmanisi) və Tiflis üzərinə yeridir. Buradakı Osmanlı qüvvələrini sıxışdırıb uzaqlaşdıran şah ardınca Şirvana tərəf hərəkət edir. Şamaxı altı ay mühasirədə saxlanılır. Bu dövrdə Bakı və Dərbənd əhalisi də üsyan qaldıraraq Osmanlı qoşunlarını məğlub edib pərən-pərən salır. Nəhayət, 1607-ci ilin yayında şah Abbas özünün çoxdankı arzusunu həyata keçirərək, bütün Azərbaycan ərazisini Osmanlı qüvvələrinin əlindən azad edir. Bundan başqa, şərqə Kürdüstan vilayəti, Ermənistan və Gürcüstan da şah Abbasın əlinə keçmiş olur. Osmanlı tarixçiləri dəhşət içində Osmanlının 10-12 il ərzində əldə etdiyi hər şeyi şah Abbasın ikicə il içərisində onların əlindən aldığıni yazırlar.

Əlbəttə ki, Osmanlı imperiyası itirdiyi ərazilərin əldən çıxmasına göz yummaq fikrində deyildi və 1590-cı il müqaviləsində qeyd olunan əraziləri yenidən əldə etmək niyyətində idi. Bu məqsədlə 1612-ci ilə kimi Səfəvi-Qızılbaş dövləti ilə fasiləsiz müharibələr aparılır. Nəhayət, 1612-ci ildə faktiki mövcud sərhədlər müqavilə ilə tanınır və Osmanlı tərəfi şah Abbasın tutduğu ərazilərdən əl çəkməli olur. Bunun ardınca Şah Abbas özü Gürcüstana daxil olur, ölkənin şərqini talan edir və 30 mindən artıq adamı isə əsir götürür. Buna cavab olaraq Osmanlı sultanı növbəti dəfə hərbi əməliyyatlara başlayaraq

bölgəyə 100 minlik ordu göndərir. Şah Abbas bu dəfə açıq döyüşə girmədən, Osmanlı ordusunun arxa cəbhə ilə əlaqəsini kəsməklə kifayətlənir. Aclığa və yayılan epidemiyaya dözə bilməyən Osmanlı qoşunları 1616-cı ilin sonunda qarşı hava şəraitində çoxsaylı itkilər verərək geri çəkilir. 1617-ci il Osmanlı ordusu Xəlil paşanın komandanlığında Krım tatarlarının da dəstəyi ilə Təbrizə və Ərdəbilə hücum çəkir. Şah Abbasın əvvəlcədən gördüyü tədbirlər sayəsində bu şəhərlərin əhalisi böyük itki vermədən şəhəri tərk edir. Bir neçə dəfə irimiqyaslı döyüşlərdən yayınan şah Abbas, nəhayət Sınıq körpü deyilən yerdə Osmanlı və Krım tatarlarının birləşmiş ordusu ilə üz-üzə gəlir. Uzun müddətli yürüş nəticəsində yorulub əldən düşmüş Osmanlı ordusu və Krım tatarları bu ağır döyüşdə darmadağın edilir, Osmanlı qoşunlarının sərkərdəsi döyüşdə öldürülür. Osmanlı tərəfi 1618-ci ildə növbəti dəfə sülh sazişini bağlayır, lakin çox keçmədən bu sazişi şah Abbas pozur. 1622-1623-cü illər ərzində o, Gürcüstanın Alaxsix vilayətini, eləcə də, İraqı-Ərəbin Kərbəla, Nəcəf, Bağdad, Mosul, Kərkük şəhərlərini tutur. 1624-cü ildə vaxtilə şah Abbasın yanında güclü hərbi hazırlıq keçmiş Georgi Saakadze Səfəvi-Qızılbaş dövlətinə qarşı üsyan qaldırır, qoşun toplayaraq şərqi Gürcüstanı azad edir, daha sonra isə Gəncəni işğal edərək dağıdır. Şah Abbasın bu üsyanı yatırtmaq üçün göndərdiyi qoşun 1625-ci il iyunun 30-da Gümüşlü adlı yerdə gürcü qoşunları üzərində qələbə çalır.

Şah Abbas öz hakimiyyəti dövründə həm daxili feodal çəkişmələrinin, həm saraydaxili mübarizənin, həm yerlərdə döv-

lətə qarşı çıxan üsyanların və qiyamların öhdəsindən ustalıqla gəlir, Səfəvi-Qızılbaş ordusunu yenidən güclü və nizami bir orduya çevirərək Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin əvvəllər malik olduğu bütün itirilmiş əraziləri geri qaytarır, həm özbəklərin, həm də Osmanlı qoşunlarının hücumlarının qarşısını qətiyyətlə alaraq, onları istila etdikləri bütün torpaqlardan çəkməyə məcbur edir. Onun dövründə Səfəvi-Qızılbaş dövləti özünün yeni yüksəliş dövrünü yaşamış olur. Ölkənin bir çox yerlərində dinc quruculuq işləri geniş vüsət alır, məscidlər, mədrəsələr, karvansaralar, su kanalları inşa edilir. Həmin dövrün ən tanınmış şairləri, rəssam və xəttatları, alimləri və hə-

kimləri onun sarayında yaşayıb fəaliyyət göstərmişlər. Onun yaratdığı "şah kitabxanası"nda dini və dünyəvi məzmunlu külli miqdarda kitab toplanmışdı. Kitabxananın kələntəri-rəhbəri əvvəlcə "Kitabdər" ləqəbli Sadiq bəy Əfşar, daha sonra isə "Şahnəvaz" adına layiq görülmüş xəttat və şair Əlirza Təbrizi olmuşlar. Paytaxt olaraq seçdiyi İsfahanda şah Abbas olduqca gözəl bir şəhər planlaşdırır, geniş meydanlar, parklar, saraylar inşa edilən bu şəhərdə bir çox məkanlar adlarına görə Təbrizi və Qəzvini xatırladırdı. Azərbaycandan köçürülmüş sənətkar və ustaların kompakt yaşaması üçün şah İsfahanda ayrıca məhəllə saldırmışdı. İsfahanın salınmasında əslən Azərbaycan türkü olan Şəmsəddin Məhəmməd Təbrizi, Qasım Təbrizi, Əbdüllətif Təbrizi, Əlirza Təbrizi və başqa memarlar, xəttatlar və inşaat ustaları yaxından iştirak etmişlər.

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin ən tanınmış hökmdarlarından biri olan I Şah Abbas 1629-cu il yanvar ayının 19-da 58 yaşında Mazandaran vilayətinin Əşrəf şəhərində vəfat etmişdir.

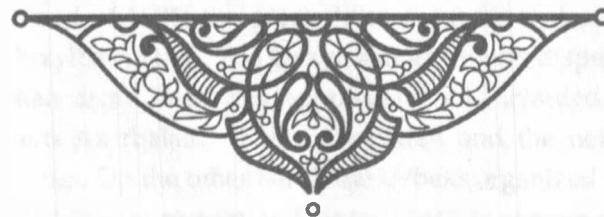
Həyat yoldaşları: Məhdi-Ülya Bəgüm, Oğlanpaşa xanım, Yaxşən Sultan, Tinatin (Leyli) Sultan.

Övladları: Məhəmmədbağır Feyzi Mirza, Həsən Mirza, Hüseyn Mirza, Təhmasib Mirza, Məhəmməd Mirza, İsmayıl Mirza, İmamqulu Mirza, Şahzadə Sultan, Zibeydə Sultan, Xanağa Sultan, Həvva Sultan, Şahbanu Sultan, Mələknisə Sultan.

SHAH ABBAS SAFAVI I

1587-1629

The fifth king of the Safavid-Qyzylbash state (b.27.01.1571, Herat – d.19.01.1629, Mazandaran), the great commander and state figure, the third son of Shah Mahammad Khudabandah. He ruled the Safavid-Qyzylbash state in 1587-1629 years. He was considered to be the most famous representative of the Safavid dynasty after Shah Ismail Khatai. He was remembered in the historical sources like “Great Shah Abbas” as well. His mother was Kheyranisa Bagum (Mahdi Ulya).

He was born in Herat on January 27, 1571. From his childhood, Shah Mahammad Khudabandah chose the ruler of Khorasan Aligulu khan Shamlu as his Lala and later sent him together with Abbas Mirza to Herat as the junior prince was appointed the ruler of Herat.

When the prince Hamza Mirza was killed near Gandja at the end of 1586, the great chaos occurred within the Safavid-Qyzylbash state. The Qyzylbash army was dispersed. The Ottoman army used this opportunity and invaded Georgia, northern Azerbaijan, Tabriz, Hamadan and the neighboring territories. On the other hand, the Uzbeks organized new attacks to Khorasan region and Herat, creating serious crisis within the state. In such a deplorable situation, when there was a fierce fighting against the Uzbeks, the 16-year-old prince Abbas Mirza suddenly came to Gazvin with his troops and declared himself as a Shah by name Shah Abbas I. He persuaded his old father that his rejection of the throne for the favor of

his son would be useful for the state. As soon as he gained the throne, he immediately gathered a new guardian troop consisting of 12 thousand Georgians, who received Islam. Then he began to realize the reforms in military and administrative management spheres. On the first day of his reign, there occurred a ceremony of oath of loyalty in the palace. The next day, Shah Abbas I ordered all the amirs, khans and commanders to come to the palace without arms. When they came before Shah Abbas, he gave order to his Georgian guardians to close all the doors and gates of the palace. Then he gave a question for everyone attending there: "What should be done with a man who murdered his prince?" Everyone answered that such a man should be killed immediately. After this answer, Shah Abbas ordered his guardians to enter; they entered the hall and cut the heads of everyone attending there, putting their heads on the spears. By the order of Shah Abbas, 22 heads on the spears were shown to the people through the windows of the palace. Everyone who watched this got shocked. He gave order to execute Murshidgulu khan Ustajlu as well, and Shah Abbas got all the power in his hands from the first days of his reign resolutely.

The first step by Shah Abbas was the urgent reform in the army. After strengthening in Gazvin, Shah Abbas began his first marching to Khorasan and liberated the region from the Uzbeks during quite a short time. Then he began to think of liberation of his motherland Azerbaijan from the occupation, he found out that it wasn't so easy to do that and he nee-

ded time. In order to strengthen the army and restore rules in the provinces where there were revolts, Shah Abbas was obliged to sign a peace contract with the Ottomans under difficult conditions in 1590. According to the contract, Shirvan, Garabagh, Tabriz and the neighboring areas remained as the territories of the Ottoman state. Shah Abbas united the rest of the Azerbaijani lands within one administrative division and chose Ardabil as its center, Zulfigar khan Garamanlu was appointed the ruler of this province. In the winter of 1595, the population of Tabriz united with the soldiers of the Ottoman garrison, raising a revolt against the Ottomans and driving the Ottoman pasha out of the city. But Shah Abbas was unable to assist the city population. In 1598, Shah Abbas removed the capital of the Safavid-Qyzylbash state from Gazvin to Isfahan. The same year, the Uzbeks captured Mashhad, killing more than 40 thousand people. Shah Abbas spent all his money and personal items for gathering army in order to prevent from the attacks of the Uzbeks. After annihilating the Uzbek invaders, Shah Abbas began military operations to liberate Tabriz from the Ottoman army on September 14, 1603. Within two weeks, the Shah's troops moved from Isfahan and reached Tabriz. Amirgunu khan Gadjar and Zulfigar khan Garamanlu's troops united them on the way. When the Qyzylbash army approached Tabriz, the city population raised a revolt against the Ottomans and Shah Abbas liberated the city within a day and the Ottoman castle in the city during a month. The Ottoman army was pursued by Shah's troops till the Araxes River.

Getting aware of Shah's coming, Nakhichevan and Jul-fa capitulated without fighting, and the Ordubad population raised a revolt against the Ottomans, joining Shah. After the liberation of the remarked lands, Shah Abbas freed the Ordubad people of the taxes.

On November 16, 1603, Shah sieged the city of Iravan. He used the large-caliber cannons which were produced by the well-known Azerbaijani artiller-ymen Bahadur khan Topchubashi for the first time in the siege of Iravan. After a year of siege, Shah Abbas managed to liberate Iravan from the Ottomans. He appointed Amirguna khan Gadjar as the ruler of the Iravan province and Magsud Sultan Kangarli as the ruler of Nakhichevan. Soon Georgia received to become the vassal of Shah Abbas I. Nevertheless, the main troops of the Ottoman army were gathered in Garabagh and Shirvan and Shah Abbas had the goal of liberating the remarked provinces from the invaders. He knew that the fighting with the Ottoman troops there would be conclusive for the future destiny of the country, that's why he was obliged to choose the traditional Safavid tactics of "the burnt land". When the Ottoman troops under the leadership of Jalaloglu Sanan pasha entered Iravan, they remained without water and food and were obliged to return to Van. Unexpectedly Shah Abbas attacked Van with his army and dispersed the Ottoman troops of Jalaloglu. He gathered new army consisting of 100 thousand men again and moved to Tabriz.

On November 7, 1605, Shah Abbas's army came to the battlefield against the Ottoman army near the Sufiyan village; it

was one of the hardest battles against the big Ottoman army. All the operations on the battlefield were controlled by Shah himself; he settled the troops so that they could cope with the enemy troops. As a result of Shah Abbas's efforts, the Ottoman army exposed to the unbelievable defeat, a great trophy and more than 100 cannons were captured. Shah Abbas didn't waste time and attacked immediately Gandja through Garabagh with his army, sieging the castle. In the summer of 1606, Gandja was liberated from the Ottomans, Mahammad khan Ziyadoglu Gadjar was appointed as the ruler of the city. Without wasting his time, Shah Abbas led his army towards Loru, Dumanis and Tiflis, driving out the Ottoman troops from there. Then he moved towards Shirvan, followed by his army. Shamakhi was sieged for six months. During this time, the population of Baki and Darband raised a revolt, defeating and dispersing the Ottoman troops. At last, in the summer of 1607, Shah Abbas achieved his goals and liberated all the Azerbaijani territories from the Ottoman armies. Moreover, the eastern Kurdistan province, Armenia and Georgia were captured by him, as well. The Ottoman historians wrote in horror that within just 2 years, Shah Abbas deprived the Ottomans of everything that they had gained during 12 years.

Of course, the Ottoman state wasn't about to agree with such big losses and intended to recapture the territories mentioned in the peace contract of 1590. During the following 5 years, the Ottomans led wars with the Safavid-Qyzylbash state continuously. At last, the existing borders were recognized

by means of the contract in 1612 and the Ottoman side was obliged to recognize the lands invaded before as the Safavid territories. The next attempts of the violating the peace contract by the Ottomans and Crimea Ta-tars together in 1612-1618 years failed due to Shah Abbas's successful tactics and wisdom. At last, the Qyzylbash army came face to face with the united army of the Ottomans and Crimea Tatars in the place called Broken bridge. As a result of the long marching, the tired Ottoman and Tatar armies were annihilated by the Qyzylbash army; the commander of the Ottomans was killed on the battlefield. The Ottoman side signed a new peace contract in 1618, but Shah Abbas violated it soon. During 1622-1623 years, he captured the Akhalsikh province of Georgia, as well as, the cities of Ira-qi-Arab such as Kərbela, Nadjaf, Baghdad, Mosul and Karkuk. The revolt raised by the Georgi Saakadze, the Georgian who liberated the eastern Georgia and occupied Gandja in 1624, was oppressed soon by Shah Abbas; his army defeated the troops of Georgi in the place called Gumushlu on June 30, 1625.

During the period of his reign, Shah Abbas managed to oppress the revolts and rebellions in different parts of the country, to prevent from the struggle within the palace, to change the Safavid army into the strong and disciplined army, to liberate all the territories of the state from the invasion, as well as, to drive the Uzbeks, Tatars and the Ottomans out of the lands they had occupied before. Moreover, during

his reign, a lot of mosques, cara-vanserais, bridges, water canals and other monuments of architecture were built.

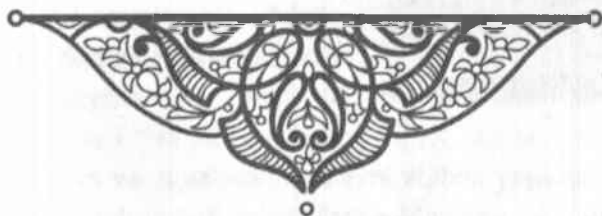
One of the most famous kings of the Safavid-Qyzylbash state Shah Abbas I died in 58 in the Ashraf city of Mazandaran province on January 19, 1629.

Wives: *Mahdi-Ulya Bagum, Oglanpasha khanum, Yaxshan Sultan, Tinatin (Leyli) Sultan.*

Children: *Mahammadbaghir Feyzi Mirza, Hassan Mirza, Husseyn Mirza, Tahmasib Mirza, Mahammad Mirza, Ismail Mirza, Imanigulu Mirza, Shahzadah Sultan, Zibeyda Sultan, Khanagha Sultan, Havva Sultan, Shahbanu Sultan, Malaknisa Sultan.*

ŞAH İ SƏFİ
1629-1642

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sayca altıncı hökmdarı (1611 – 12 may, 1642, Kaşan), I Şah Abbasın oğul nəvəsi. Atası Şah I Abbasın oğlu Məhəmmədbağır Mirzə, anası isə Dilarə xanımdır. Hakimiyyət dövrü 1629-1642-ci illəri əhatə edir.

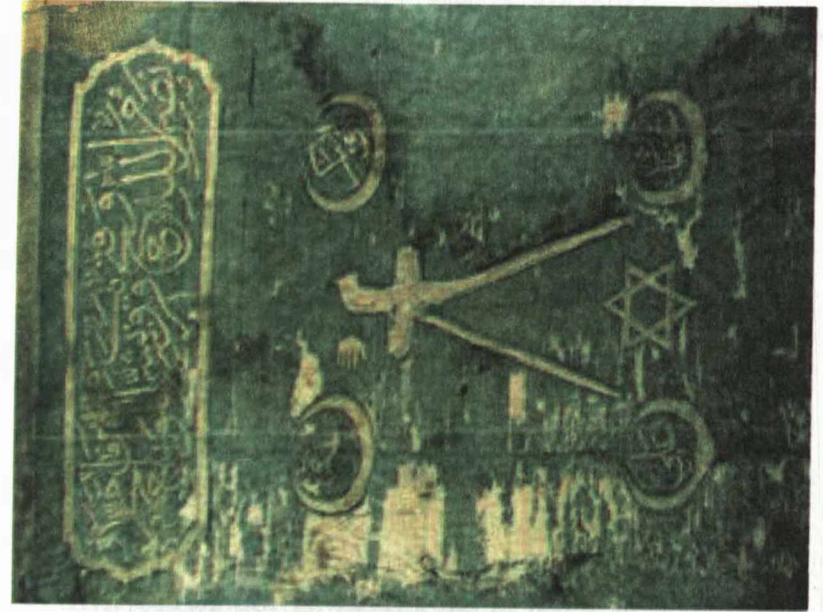
1611-ci ildə dünyaya gəlmiş övladına şahzadə Məhəmmədbağır Mirzə Sam ismini vermişdi. Hakimiyyətə gələndə kimi hər kəs tərəfindən şahzadə Sam Mirzə kimi tanınmışdır. I Şah Abbas hakimiyyətə iddialı olan və azacıq şübhələndiyi hər kəsə, o cümlədən də, öz övladlarına qarşı olduqca böyük sərtlik və qəddarlıq nümayiş etdirmişdir. Oğlu Məhəmmədbağır Mirzənin onu öldürmək istəməsindən şübhələndiyinə görə onu öldürtdürmüş I Şah Abbas digər

I Şah Səfi

oğlanlarının və nəvələrinin də eyni aqibəti yaşamasına səbəb olmuşdur. Yalnız Məhəmmədbağır Mirzənin oğlu olan nəvəsi Sam Mirzəni yeganə varisi olaraq sağ saxlamış, beləliklə, özündən sonra Səfəvi sülaləsindən hər hansı başqa şəxsin taxta iddialı olaraq ikihakimiyyətlik yaratması ehtimalına bəri başdan son vermişdir.

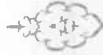
I Şah Abbas dünyasını dəyişərkən şahzadə Sam Mirzənin 18 yaşı vardı. Qızılbaş əmirlərinin və saray əyanlarının yekdillik fikri ilə şahzadə Sam Mirzə 28 yanvar 1629-cu il tarixdə Şah I Səfi adı ilə taxta oturdu. Şah Səfi on dörd il ərzində Səfəvi-Qızılbaş dövlətini idarə etmişdir. Onun xarakterindəki daşürəkliklik və qəddarlıq hətta Şah II İsmayıldan və I Şah Abbasdan da artıq olmuşdur. Özünün hakimiyyəti dövründə I Şah Səfi Səfəvilər nəslinin bir çox kişi nümayəndəsini, əmirlərin bir çoxunu, eləcə də, öz arvadını və qızını öldürmüşdür. Hətta kor edilərək Ələmut qalasında həbsdə saxlanılan əmiləri Məhəmməd Mirzə və İmamqulu Mirzəni onun göstərişi ilə qalanın bürcündən aşağı atmışlar. O, belə hesab edirdi ki, "kor olduqları üçün onların vücudları faydasızdır". Digər şahzadələrlə də bu cür qəddarcasına davranaraq ölümlərinə bais olan şah Səfi I Şah Abbasın iki qız nəvəsinin kor edilməsinə göstəriş vermişdir. Qəddarlıq və daşürəkliyi sərhəd tanımayan Şah Səfinin bu addımları Səfəvilər sülaləsinin adına böyük ləkə vurmuşdur. Onun hakimiyyət dövrü daha çox yerlərdə şaha qarşı çoxsaylı üsyanların qalxmasıyla yadda qalmışdır. Hələ Şah Səfinin iqtidarının ilk illərində Gilan və Mazandaranda ona qarşı qalxmış üsyan yatırdılmış, daha sonra üsyan başçısının qardaşı daha bir üsyan qaldıraraq Şah Səfini məşğul etmişdir. Həminin, Qəzvinə Dərviş Rza adlı bir dərvişin qaldırdığı üsyan da xeyli narahatlığa yol açmış, şəhər əhalisi onun tərəfdarları və müxalifləri olmaq üzrə iki cəbhəyə ayrılmış, sonra isə tərəflər bir-birinə qılınc çəkərək xeyli qan tökülməsinə səbəb olmuşdular. Şah Səfinin əmri ilə hər iki tərəfdə olan silahlılar

2009-cu ildə tapılan Səfəvi Tuğu

öldürülərək çıxan çaxnaşma və qarışıqlığın qarşısı alınmış, Dərviş Rzanın başı kəsilərək şaha gətirilmişdir.

I Şah Abbasın vaxtilə almış olduğu Bağdad uğrunda müharibələr şah Səfinin dövründə də davam etmişdir. 1630-cu ildə Osmanlı dövlətinin baş vəziri Xosrov paşa qoşunla hərəkət edərək Bağdadı mühasirəyə aldı. Qızılbaş ordusu Zeynal xanın rəhbərliyi altında hücumu keçərək Osmanlı qoşununun böyük bir hissəsini qılıncdan keçirdi, qoşunun yerdə qalanı uğursuzluğa düçar olaraq geri döndü və Hilləyə yerləşərək orada bir qala tikdi. Qızılbaş ordusu həmin qalanı iki aydan çox mühasirədə saxladıqdan sonra qala alındı, Osmanlı qoşun-

larının qalıqları darmadağın edildi, sağ qalanlar qaçıb canlarını qurtardılar. Bundan sonra Şah Səfi bir müddət Nəcəf və Kərbəlada qalaraq oradakı müqəddəs ziyarətgahlarda süpür-gaçilik və xidmət göstərməklə məşğul oldu. Eyni zamanda, Nəcəf qalasının möhkəmləndirilməsi yönündə bəzi addımlar atıldı. Daha sonra İsfahana qayıdan Şah Səfi özünə uyğun olmayan bir tərzdə, birtərəfli qaydada döyüzlərdə əsir aldığı iki mindən artıq Osmanlı əsgərini əsirlikdən azad etdi. Onun bu addımına Osmanlı tərəfi təşəkkür və dostluq məktubu ilə cavab verdi.

1632-1633-cü illərdə Osmanlı qoşunlarının Van gölüne tərəf daha bir yürüşü baş verdi. Həmin bölgədə bir neçə ay Osmanlı və Qızılbaş qoşunları üz-üzə gələrək savaştı, yekunda Osmanlı qoşununun qalıqları geri çəkilmək məcburiyyətində qaldı. İki ildən sonra sultan IV Murad baş vəziri ilə birlikdə qoşun tərtib edərək, İrəvana hücumu keçdi və şəhəri alıb geri qayıtdı. Şah Səfinin əmrilə Qızılbaş ordusu İrəvana doğru yönəldi, şəhər uzun müddət mühasirədə saxlanıldı və qızılbaşlar şəhərin qala bürclərini yerlə yeksan edərək şəhərə daxil olub Osmanlı qoşun hissələrini məğlub etdilər. 1637-ci ildə Osmanlı qoşunu daha bir hərbi əməliyyat keçirərək Bağdadı tuta bilmişdi. Bunun ardınca Osmanlı tərəfi Səfəvilərə dərhal sülh təklif etdi və təklif Şah Səfi tərəfindən qəbul edildi. Həmin sülh müqaviləsi 1639-cu ildə imzalandı. Şah Səfinin bu müqaviləni qəbul etməsinin əsas səbəbi ondan ibarət idi ki, özbəklər hələ Osmanlı qoşunları hücum edən vaxtı, 1631-ci ildə Mərv şəhərini alaraq Xorasan bölgə-

si üçün böyük təhlükə yaratmışdı. Şah Səfi məcbur qalıb özü qoşunla Xorasana doğru hərəkət etmiş, qarışıqlıqları aradan qaldıraraq özbəklərin hücumunu zərərsizləşdirmişdi. 1633-cü ildə özbəklər təkrarən həmin bölgəyə basqın etdilər, lakin məğlub olaraq geri qayıtdılar. 1637-1638-ci illərdə özbəklərin bir hissəsi Cama gəldi, onların bu hücumu yenidən Osmanlı qoşunlarının Bağdada hücumu ilə eyni vaxta təsadüf etdi. Bununla yanaşı, Dehli hökmdarı Şahcahan Osmanlı sultanı IV Murada məktub yazaraq özbəklərin hücumu hazırladığını bildirmiş və Osmanlı sultanından xahiş etmişdi ki, Dehli sultanı ilə eyni vaxtda Səfəvi-Qızılbaş dövlətinə qarşı hərbi əməliyyatlara başlasın. Bu əməliyyatlar zamanı Dehli sultanlığının qoşunları 1637-1638-ci ildə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin şərq hüdüdlərində yerləşən Qəndəhara daxil oldular. Bu səbəbdən şah Səfi dövləti təhdid edən üç böyük təhlükəni eyni zamanda aradan qaldırmağın müşkül olduğunu görərək, Osmanlı ilə sülh müqaviləsi bağlamağa razılıq verdi.

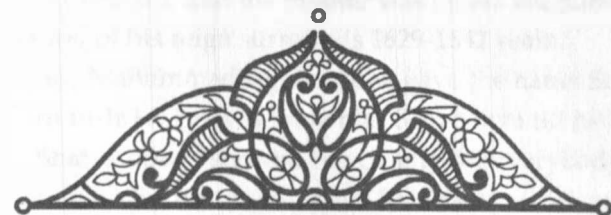
Sonrakı illərdə Şah I Səfi özbəklərin hücumlarının qarşısını almaq və onları Xorasan bölgəsindən sıxışdırıb çıxarmaq üçün əməliyyatlar həyata keçirdi. Ardınca Qəndəharı Dehli sultanının əlindən geri almaq məqsədilə 1642-ci ilin əvvəlində qoşun toplayaraq yürüşə çıxan Şah Səfi Kaşana gəlib yetişəndə heç kimin gözləmədiyi halda, 31 yaşında dünyasını dəyişdi. Şah I Səfi 12 may 1642-ci il tarixdə vəfat etmişdir.

Şah I Səfi öz hakimiyyəti dövründə Avropa dövlətlərinin hökmdarları ilə münasibətlər saxlamağa çalışmış, Avstriya imperatoru və Macarıstan kralı II Ferdinanda, həmçinin, İngiltərə

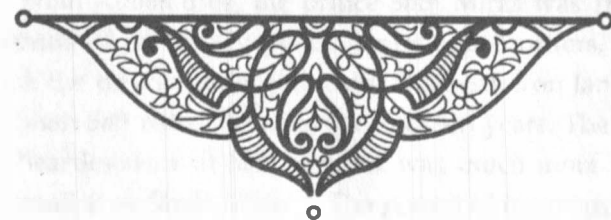
kralı I Şarla məktublar yazaraq onlardan müxtəlif ixtisaslar üzrə müəllimlərlə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinə kömək etmələrini xahiş etmişdir. Şah I Səfi daxili siyasətində din faktoruna demək olar ki, heç-bir önəm verməmiş, üləma sinfinə, din xadimlərinə etinasızlığı ilə yadda qalmışdır. Hətta onun iqtidarı dövründə şeyxülislam vəzifəsinə də hər hansı bir kimsə təyin olunmamışdır.

Övladı: II Abbas Mirza.

SHAH SAFI I

1629-1642

The sixth king of the Safavid-Qyzylbash state (b.1611 – d. 12.05.1642, Kashan), the grandson of Shah Abbas I. His father was Mahammadbaghir Mirza, the son of Shah Abbas I, and the mother was Dilara khanum. The period of his reign surrounds 1629-1642 years.

The prince Mahammadbaghir Mirza gave the name Sam to his son born in 1611. He was known as Sam Mirza till he came to power. Shah Abbas I showed big cruelty for everybody, especially, for his children who could be ambitious of power. Based on his doubts about his son Mahammadbaghir Mirza to intend killing him, Shah Abbas gave order to execute him. He caused a bitter destiny for all of his sons and grandsons, as well. He kept alive only his grandson Sam Mirza, thus putting an end to the possible struggles for power of the dynasty representatives in future.

When Shah Abbas died, the prince Sam Mirza was 18. By the consensus of all the Qyzylbash amirs and courtiers, Sam Mirza took the throne under the name Shah Safi I on January 28, 1629. Shah Safi ruled the state for fourteen years. The cruelty and heartlessness in his character was much more than in Shah Ismail II or Shah Abbas I. The period of his reign was much remembered for the rebellions and revolts raised against him in different parts of the country. Still in the first years of his reign, the revolts raised against him in Gilan and Mazandaran were oppressed cruelly. Also a revolt raised by Derviche Rza in Gazvin caused big discontent, the city population was divided into his followers and enemies, fighting with ona-a-

nother. By the order of Shah Safi, the armed men in both sides were killed and the rebellions were oppressed; the head of Derviche Rza was cut off and delivered to Shah Safi.

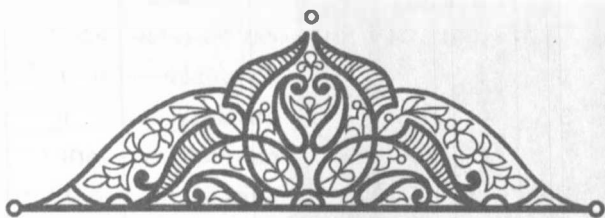
The wars for Baghdad, which had been captured by Shah Abbas I, continued during the reign of Shah Safi, as well. In 1630-1633 years, the Ottomans attacked Baghdad and Van several times. The Ottoman and Qyzylbash armies fought in Van region for some months, consequently the Ottoman troops were obliged to move back. Two years later, Sultan Murad IV organized an army with his grand vizier and attacked Iravan. Capturing the city, they returned. By the order of Shah Safi, the Qyzylbash army started for Iravan, sieged the city for long time and at last managed to enter it, defeating the Ottoman troops. In 1637, the Ottoman troops managed to capture Baghdad and immediately suggested peace to the Safavids. Shah Safi accepted their suggestion. The remarked peace contract was signed in 1639. The reason why Shah Safi accepted this contract was that the Uzbeks captured Marv and created great danger for the Khorasan region still when the Ottomans began their attack. Shah Safi was obliged to move his troops to Khorasan and neutralized the attacks of the Uzbeks. In 1637-1638, the Uzbeks began their attacks at the same time with the Ottoman campaign to Baghdad. Moreover, the Dehli king Shahjahan sent a letter to the Ottoman king Sultan Murad IV in which he informed Sultan about the attacks of the Uzbeks and asked him to begin his campaign at the same time with the Dehli Sultan. During this campaign, the troops of the Dehli

Sultan entered Gandahar, the city situated in the eastern borders of the Safavid-Qyzylbash state. Therefore it was quite difficult for Shah Safi to fight against three enemies in various directions. In the following years, Shah Safi I organized campaigns to prevent from the Uzbek attacks and to drive them out of Khorasan. Then, in order to take back Gandahar, Shah Safi gathered army and began his marching at the beginning of 1642. But when they reached Kashan, unexpectedly Shah Safi died in 31. He died on May 12, 1642.

In the period of his reign, Shah Safi I tried to keep contacts with the European countries. Sending letters to the Austrian emperor and Hungary king Ferdinand II, as well as, to the king of England Charles I, he asked them to assist the Safavid-Qyzylbash state with the teachers of different professions. Shah Safi I didn't pay any significance for the religion factor in his internal policy and was remembered later for the ignorance of the religious figures. Even during his reign, no one was appointed to the position of the Sheikh-ul-Islam.

Children: *Abbas Mirza II.*

ŞAH II ABBAS SƏFƏVİ
1642-1666

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sayca yeddinci hökmdarı (31.12.1632, İsfahan – 1666, Qum), Şah I Səfinin oğlu. Hakimiyyət dövrü 1642-1666-cı illəri əhatə edir. Anası Anaxanım Sultandır.

II Şah Abbas Səfəvi 31 dekabr 1632-ci ildə İsfahanda doğulmuşdur. Erkən yaşlarından hərəmxana tərbiyəsindən aralanaraq idarəetmə işlərinə cəlb olunmuşdur. 1642-ci ildə atası Şah I Səfi öldükdə onun on yaşı vardı. Lakin buna baxmayaraq, onun bu yaşda şahlıq taxtına əyləşməsi ümumən Səfəvi-Qızılbaş dövləti üçün müəyyən qədər faydalı olmuşdur. Hərçənd rus tarixşünaslığında azyaşlı II Abbasın saray intriqaaları vasitəsilə idarə olunduğu barədə fikir vardır. Şah II Abbas xaraktercə ciddi olmuş, ölkəni ədalət və ağılla idarə etməyə çalışmışdır. Atası kimi, içkiyə meyilli olsa da, onun bu durumu saraydan kənar da o qədər də bəlli olmamış, ölkə əhalisi bir qayda olaraq onu ədalətli qərarlarına görə bəyənib təqdir etmişdir. II Abbas saray əyanları və əmirlərə münasibətdə sərt və qəddar, əhaliyə və sadə xalqa münasibətdə isə mülayim mövqeli olmuşdur. Xalqa səbrlə yanaşaraq öz təbəələrinin həyat və rifahını daim nəzərə almağa çalışmışdır.

Şah II Abbas Səfəvi

Maraqlıdır ki, şah II Abbas öz babası I Şah Abbas kimi, dinlərə tolerant mövqeyi ilə seçilmişdir, xristianlara qarşı isə müsbət mənada xüsusi münasibət sərgiləmişdir. A.Bakıxanov II Şah Abbasın poeziyaya xüsusi məhəbbətinin olduğunu qeyd edir.

Özünün qısa ömrü boyunca şah II Abbas Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin əvvəlki qüdrətinin bərpa olunması üçün əlindən gələni etməyə çalışmış, bu yolda konkret addımlar atmışdır. Belə ki, apardığı uğurlu hərbi əməliyyatlar nəticəsində 1648-ci ildə o, işğal altında olan Qəndəharı Moğollardan geri almağa müvəffəq olmuşdur. Eyni zamanda o, qızılbaş ordusunun əvvəlki döyüş qabiliyyətini bərpa etməyə yönələn bir sıra təxirəsalınmaz tədbirlər görmüşdür. Osmanlı dövlətinin güney Qafqaz bölgəsinə yüz otuz ildən artıq davam edən yürüşlərinin birdəfəlik dayandırılmasına nail olmaq üçün II Şah Abbas Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin qərb hüdudlarında, eləcə də, quzey Azərbaycan ərazilərində Osmanlı qoşunlarına qarşı silahlı üsyanlara qalxan camaata hər cəhətdən yardım etmiş, faktiki olaraq Osmanlı qoşunlarına böyük əziyyətlər və çətinliklər yaşadan partizan hərəkətlərinə hərbi-siyasi, maddi və mənəvi dəstək vermişdir.

Şah II Abbasın hakimiyyəti dövründə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin Rusiya ilə ticarət əlaqələri genişlənmiş, həmçinin, fransız tacirlərinə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin ərazisində imtiyaz hüquqları verilmişdir.

Babası I Şah Abbas kimi, şah II Abbas da Borçalı bölgəsinə xüsusi diqqət yetirmiş, Borçalı türklərinin öz yurdlarında möhkəmlənməsinə çalışmış, həmin ərazilərdə bəzi qalaları

möhkəmləndirmişdir. 1660-cı ildə gürcü feodalları öz qüvvələrini birləşdirərək Baxtrion və Allahverdi qalalarını ələ keçirib, müsəlmanlara divan tutdular. Bundan xəbər tutan II şah Abbas dərhal Şahnəvaz xandan cinayətkarları cəzalandırmasını tələb etdi. 1662-ci ilin sentyabrında II şah Ab-

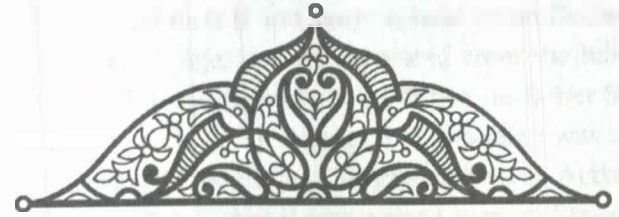
1647-ci ilə aid sikkə

basdan aman diləməyə gedən bəzi üsyançı gürcü feodalları Şahnəvaz xan tərəfindən ələ keçirilərək Borçalı türklərinin ixtiyarına verildi və onlar edam olundular. Bundan sonra II şah Abbas Qaxetin də idarəçiliyini Şahnəvaz xana həvalə etdi. Lakin Şahnəvaz xan tezliklə 1639-cu il Səfəvi-Osmanlı sülh müqaviləsinin şərtlərini pozaraq, Osmanlının təsir dairəsində olan Meqreliyaya öz oğlu Arçili hakim təyin etdi. Osmanlı sultanı Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin hökmdarından öz canişininin müqaviləyə zidd hərəkətlərinə son qoymağı tələb etdi. Bundan sonra Şahnəvazın oğlu Meqreliyadan geri çağırıldı. Şah II Abbas Şahnəvaz xanın oğlu Arçili müsəlman edərək, onu Şahnəvaz ismi ilə Qaxetə vali təyin etdi. O, atasının köməyi ilə Qaxetdə ona qarşı baş qaldıran üsyanı yatırıraq möhkəmləndi.

Şah II Abbas ömrünün 33-cü ilində, 1666-cı il avqustun 2-də Damğan şəhərinin Xosrovabad deyilən yerində uzun sürən

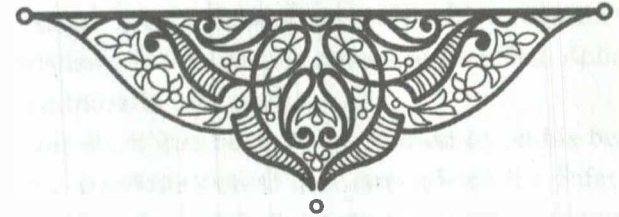
xəstəlikdən sonra gecə vaxtı dünyasını dəyişdi və Qum şəhərində dəfn olundu. Onun hakimiyyəti dövründə Səfəvi-Qızılbaş dövləti daxilində nisbi sakitlik hökm sürmüş, sərhədlərdə böyük dağıntılara gətirib çıxaran müharibələr demək olar ki, baş verməmişdir. Onun dövründə çoxlu sayda binalar və imarətlər tikilmiş, Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin iqtisadiyyatında müəyyən irəliləyişlər baş vermişdir.

Övladları: Səfi Mirza, Həmzə Mirza.

SHAH ABBAS SAFAVI II

1642-1666

The seventh king of the Safavid-Qyzylbash state (b.31.12.1632, Isfahan – 1666, Gum), the son of Shah Safi I. The period of his reign was between 1642 and 1666 years. His mother was Anakhanum Sultan.

Shah Abbas Safavi II was born in Isfahan on December 31, 1632. At an early age, he was separated from the harem and involved in the management affairs. When his father Shah Safi I died, he was just 10. But despite that, his reign was useful to a certain degree for the Safavid-Qyzylbash state. According to his character, Shah Abbas II was a strict man and tried to rule the country with justice and wisdom. People approved and appraised him for his fair decisions. He was strict and cruel towards the courtiers and amirs, and mild for the common people. He always showed patience to people, taking into account the life and welfare of his citizens. It's interesting that Shah Abbas II was as tolerant to various religions as his granddad Shah Abbas I, and showed special positive regards towards the christians. A. Bakikhanov remarked that Shah Abbas II had special admiration for poetry.

On his short life, Shah Abbas II tried to do his best to restore the previous power and strength of the Safavid-Qyzylbash state, taking definite measures in this direction. So, as a result of his successful military campaigns, he managed to take back Gandahar region from the Mughals in 1648. At the same time, he took some necessary measures for restoring the previous combat capability of the qyzylbash army. In order to stop the marches of the Ottoman armies to the southern Cau-

casus region, which continued for more than 130 years, Shah Abbas II assisted the people living in the western borders of the Safavid-Qyzybash state, as well as, in the northern Azerbaijan territories who raised revolts against the Ottoman troops, comprehensively. He gave the military-political, financial and moral support to the guerilla movements which created great troubles and difficulties for the Ottoman troops in fact.

During the period of the reign of Shah Abbas II, the trade relations of the Safavid-Qyzybash state with Russia were enlarged. Moreover, it was given the privilege right for the French merchants in the territory of the Safavid-Qyzybash state.

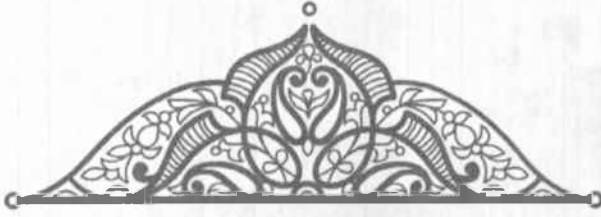
Like his granddad Shah Abbas I, Shah Abbas II paid special attention for the Borchali region and strengthened some of the castles in the remarked territories. In 1660, the Georgian feudals united their forces and captured the castles Bakhtrion and Allahverdi, exposing the Muslims to sufferings. Getting aware of that, Shah Abbas II immediately demanded Shahnawaz khan to punish the criminals. In the September of 1662, some of the rebel Georgian feudals, who were going to Shah Abbas II for mercy, were captured by Shahnawaz khan. He gave them to Borchali turks and they were executed. After that, Shah Abbas II assigned Shahnawaz khan the administration of Kakheti, too. But Shahnawaz khan soon violated the Safavid-Ottoman peace contract of 1639, appointing his son Archil as a ruler of Megrelia which was under the Ottoman influence.

The Ottoman Sultan demanded the king of the Safavid-Qyzybash state to put an end to his successor's actions contradicting the contract. Thus, Shahnawaz's son was called back from Megrelia. Shahnawaz khan's son Archil was made a muslim and appointed the ruler of Kakheti by Shah Abbas II. By the help of his father, Archil oppressed the revolt raised against him in Kakheti and began to rule there.

After the long illness, Shah Abbas II died in 33 in a place called Khosrovabad of Damghan city on August 2, 1666. He was buried in Gum. During his reign, there was a certain stability within the Safavid-Qyzybash state and no any destroying wars happened in the borders. A lot of buildings and mansions were built and certain progress was observed in the economy of the Safavid-Qyzybash state in the years of his kingdom.

Children: *Safi Mirza, Hamza Mirza.*

SÜLEYMAN ŞAH
1666-1694

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sayca səkkizinci hökmdarı (1647, İsfahan – 29.07.1694, İsfahan), şah II Abbasın oğlu. Hakimiyyət dövrü 1666-1694-cü illəri əhatə etmişdir.

Şah Süleyman Səfəvi

Süleyman Mirzə (əsl adı Səfi Mirzə) II Şah Abbas oğlu 1647-ci ildə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin paytaxtı İsfahanda dünyaya gəlmişdir. Şah II Abbas ölərkən öz yerinə heç kimi təyin etməmişdi. Yalnız vəsiyyət etmişdi ki, hər il öz şəxsi əmlakından on iki gümüş şamdan və iki qızıl qab miqdarında (təqribən min tükən dəyərində) tədarük edilərək, Məshəddəki səkkizinci əhli-beyt imamı Əli ibn Musa ər-Rzanın ziyarətgahına qoysunlar. II Şah Abbasın iki oğlu vardı, bunlardan böyüyü on səkkiz yaşlı şahzadə Səfi Mirzə, digəri isə

yeddi yaşlı Həmzə Mirzə idi. Həmin dövrdə şahların övladlarının dəqiq sayı bilinmirdi, bu daha çox həmin şahzadələrin təhlükəsizliyi, qorunması məqsədilə edilirdi. Bu səbəbdən bilinən iki şahzadə taxta namizəd idi. Şahın vəfatından az sonra Damğanda saray əyanlarının iştirakı ilə şura toplandı. Əyanlar sərbəst davranmalarını təmin etmək məqsədilə yeddi yaşlı Həmzə Mirzənin taxta çıxarılmasını uyğun görürdü. Etimad-üd-dövlə Mirzə Mehdi isə şurada bildirdi ki, şahlıq şah Abbasın böyük oğlunun haqqıdır.

Səfi Mirzə uzun illər sarayda böyüsə də, Şah II Abbasın hakimiyyətinin sonuna yaxın hansısa səbəblərdən atasının gözündən düşmüşdü. Bu səbəbdən saray əyanlarının şurası tərəfindən göndərilən elçi Damğandan gələrək Səfi Mirzənin çərkəz olan anasından oğlunun taxta çıxmaq üçün hərəmxanadan çıxmalı olduğunu istədikdə, Səfi Mirzənin anası Şah II Abbasın öz oğlunu öldürmək üçün adam göndərdiyini zənn edərək oğlunu həmin elçiyə təhvil verməkdən imtina etdi. Əmirlərin elçiləri uzun and-amandan sonra Səfinin anasını inandıraraq oğlunu verməyə razı sala bildilər.

1666-cı il avqustun sonlarında Səfi Mirzə saray əyanlarının rəyi əsasında şah seçildi. Lakin taxta çıxdıqdan az sonra o, ağır xəstələndi və bu xəstəlik bir ildən çox çəkdi. Eyni zamanda, Səfəvi-Qızılbaş dövlətində əhalinin vəziyyəti kəskin pisləşdi, iqtisadi durum çətinləşdi və ayrı-ayrı şəhərlərdə taun epidemiyası yayılmağa başladı. Sarayın baş münəccimi və bəzi əmirlər bu fikirdə idilər ki, uğurlu olsun deyə tacqoyma mərasimi daha uyğun bir vaxtda təkrarən keçirilməlidir. Buna görə

də, 1668-ci ilin əvvəlində İsfahanın Çəhəlsütun sarayında yenidən tacqoyma mərasimi keçirildi və şah taxta Süleyman şah Səfəvi ismi ilə əyləşdi. Hətta pul sikkələrinin və möhürlərin üzərindəki adları belə dörd saat içərisində yenidən dəyişdilər. Maraqlıdır ki, bu mərasimdən sonra şahın səhhəti tamamilə düzəldi və ölkənin vəziyyəti də sahmana düşdü.

Təəssüf doğuran haldır ki, şah Süleyman Səfəvinin hakimiyyəti dövrü bəzəndə mənbə məlumatları digər şahlarla müqayisədə olduqca azdır. İyirmi səkkiz illik bir dövr hətta II Şah Abbasın hakimiyyət dövründən də sakit keçmişdir. Hər şeydən əvvəl Səfəvi-Osmanlı sərhədlərində sülh bərqərar olub və tərəflər arasında hələ şah Səfi zamanında imzalanmış gət-gəl müqaviləsi qüvvədə qalıb. Avropa səfirlərinin Səfəvi-Qızılbaş dövlətini Osmanlı dövlətinə əleyhinə qaldırmaq cəhdlərinin qarşısı daim şahın baş vəziri Şeyx Əlixan Zəngənənin uzaqgörənliyi sayəsində alınıb. İki dövlət arasında ümumən kiçik miqyaslı toqquşmalar baş versə də, bu dövrdə Osmanlının başı Avropada qarışıq olduğuna görə, Süleyman şahın da xaraktercə səbrli və sakit adam olması səbəbindən, həmin toqquşmalar müharibə həddinə gəlib çıxmadı. 1678-ci ildə Süleymaniyyə şəhərinin qurucusu Süleyman Baban Osmanlı qoşunu ilə Kürdüstan vilayətinə gəldikdə, Süleyman şah onu məğlub etmək üçün sərkərdə Rüstəm xanın başçılığı altında həmin bölgəyə qoşun göndərdi. Qızılbaş ordusu kürdlərlə döyüşə girdi və onları darmadağın etdi, döyüşdə Baban öldürüldü. Bu hadisə Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinə zərbə vurmadı. 1690-cı ildə Süleyman şah Səfəvi Osmanlı sultanı II Əhmədin

taxta çıxması münasibətilə İstanbula qiymətli hədiyyələrlə bir nümayəndə heyəti göndərdi. Xorasan və Mavəraünnəhr bölgəsində də bu dövrdə sakitlik olmuşdur.

Bununla yanaşı, Süleyman şah Səfəvinin dövründə tarixdə diqqət çəkən hadisələrdən biri rus kazaklarının Stepan Razinin başçılığı ilə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin şimal ərazilərinə talançı hücumları olmuşdur. Bu hücumlar II Şah Abbasın hakimiyyətinin son illərindən başlamışdı. Şah Süleyman onlara qarşı on minlik qüvvə göndərsə də, həmin qüvvə gəmilərə minərək kazakların məkrli planına uyğun məhv edildi. Stepan Razin eyni zamanda Rusiya ilə də müharibə durumunda olduğuna görə, ruslarla döyüşdə məğlub olaraq əsir düşdü və Moskvaya aparılaraq 1671-ci ildə edam edildi. Səfəvi sarayının daha bir çətinliyi bu dövrdə Astrabad və onun ətraf bölgələrinə hücumlar təşkil edən türkmənlərlə bağlı olub. Nəhayət, 1676-cı ildə qızılbaş ordusu onlara qarşı hücum keçdi və onları məğlub edib qovdu.

Şah Süleyman Səfəvinin iqtidarı dövründə Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin genişlənməsi diqqət çəkicidir. Avropa ölkələrindən bir çoxu Səfəvi-Qızılbaş dövlətindən ticarət sahəsində imtiyazlar əldə etməyə səy göstərirdi. Hollandlar və ingilislər bu sarıdan digərlərindən irəlidə idilər. Onların ardınca almanlar və fransızlar da Səfəvi-Qızılbaş dövləti ilə ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və xüsusi imtiyazlar əldə etmək işinə girişdilər. Roma papası XI İnnokenti isə Süleyman şah Səfəviyə yazdığı məktubunda ondan Avropa ölkələri ilə birlikdə Osmanlılara qarşı ittifaq yaratmağa razı-

lıq verməsini istədi. Süleyman şah Roma papasının bu təklifindən boyun qaçırdı və ona yazdığı cavab məktubunda "bizim sülaləmiz uzun müddətdir ki həmin diyarın şahları ilə sülh içərisində yaşamaqdadır və bu müddət ərzində onlar tərəfindən razılaşmaya zidd bir addım atılmamışdır, siz deyən addımı atmaq isə Allahın və peyğəmbərimizin buyurduqlarına ziddir" deyə qeyd etdi.

Ümumiyyətlə, Süleyman şahın xarakter və şəxsi davranışları barədə məlumatlar onun ikili təbiətə malik bir insan olduğu qənaətini formalaşdırır. I Təhmasibdən sonrakı şahların bir çoxunda olan mənfi xüsusiyyətlər Süleyman şahda da olmuşdur. Onun içki, əlyəncə, ov, gecə məclisləri və qadınlara

1685-ci ilə aid sikke

olan meyli onun həm vaxtının çox hissəsini, həm də xəzinəni bunlara sərf etməsinə səbəb olmuşdu. O, kef məclisləri tərtib etmək üçün Culfadan bir qədər aralı olan, özünün tikdirdiyi "Süleyman taxtı" adlı məkana gedir, hərəmxanasına gətirilən qadınları da özü ilə aparırdı. Onun hərəmxanası daim yeni kənizlərlə dolu idi. Xəzinə boşaldıqdan sonra şah tədricən xəsisləşdi və maaş verməyib büdcəyə qənaət etmək üçün şeyxülislam, mehtərlik və eşikağasıbaşı kimi vəzifələr bir müddət heç kimi təyin etmədi. Bu mənfi xüsusiyyətləri ilə yanaşı, Şah Süleyman Səfəvidə mehribançılıq və ədalətli qərarlar qəbul

etməyə meyl də olmuşdur. Hər hansı bir kəsin cinayəti sübuta yetirildikdən sonra, o, həmin adamın gecikdirilmədən və güzəşt etmədən cəzalandırılmasını istəyirdi. Onun müsbət xüsusiyyətlərindən biri də Süleyman şahın dini məsələlərə, alimlərə, vəqflərə, məscidlərə, əza mərasimlərinə və kitablara diqqət yetirməsi olmuşdur. Din xadimlərinə hörmətlə yanaşan şahın iqtidarı dövründə dini mədrəsələr tam ciddiyətlə öz işlərinə davam edir, elmi işlərlə məşğul olurdular. Həmin dövrün alim və müəlliflərinin bir çoxu yazdıqları əsərləri Süleyman şahı təqdim edirdilər, bəzənsə şah özü hansısa əsərin yazılmasına yaxud tərcümə edilməsinə göstəriş verirdi. Mənbə müəlliflərinin qeydlərinə görə, Süleyman şah dini bayramların qeyd olunmasına diqqətlə yanaşır, təmtəraqla qeyd olunan Qurban bayramlarını əhali ilə bir yerdə keçirməyə üstünlük verirdi. Orucluq günlərində orucunu tutmaqdan, ibadət etməkdən qalmır, bəzən geyimini dəyişərək tanınmaz halda gün çıxmamışdan məscidə gedirdi.

Xristianlığın bu dövrdə Səfəvi-Qızılbaş dövlətində təbliğinin heç bir nəticə verməməsinə baxmayaraq, xristian missionerlərinin İsfahanda fəaliyyət göstərmələri şiə ülumasını xristianlıq barədə daha çox məlumat əldə etməyə vadar etdi. İsfahandan olan Nurcahan ismi verilmiş bir erməni (öz adı Hovanes idi) Süleyman şah üçün xristianlıq barədə bir kitabça yazmışdı. Şah Süleyman İsfahandakı Vanək kilsəsini görməyə gedərkən kilsə divarlarındakı rəsmlər onun marağına səbəb olmuş, həmin adamsa şəkillərlə bağlı şahın suallarını cavablandırmışdı. Bundan sonra Nurcahan adı verilmiş hə-

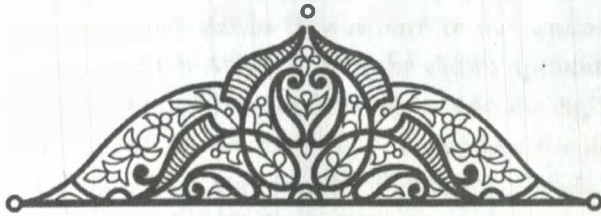
min adam Süleyman şahı ön səhifəsi ermənicə, arxa səhifəsi isə farsca olmaqla, xristian dini ilə bağlı məlumat kitabçasını yazaraq təqdim etdi. Həmin müəllifin "Səfəvi ruhaniləri ilə mübahisə" adlı daha bir kitabı olmuşdur. Səfəvi-Qızılbaş dövlətində ən çox xristianlıq təbliğatı aparən fransalı Rafael Duman adlı şəxs olub. O, Azərbaycanda qırx ildən artıq qalaraq, kapson təriqətinin başçısı kimi xristianlıq təbliğatı ilə məşğul olub. O, eyni zamanda riyaziyyat və astronomik cihazlarla da maraqlanırdı.

*Şah II Səfinin zamanında
Səfəvi dövlət bayrağı*

Atası II Şah Abbasın və babası Şah Səfinin dövründən geniş vüsət almış tikinti işləri şah Süleymanın da hakimiyyəti dövründə davam etdirilmişdir. Onun dövründə bir çox imarətlər, saraylar, məscidlər, mədrəsələr, karvansaralar, həmçinin, tanınmış filosofların və alimlərin qəbirləri üzərində məqbərələr tikilmişdir. 1673-cü ildə Xorasan bölgəsində baş verən zəlzələ zamanı imam Rza (ə)-in türbəsinin gümbəzi möhkəm zədələnmiş və şah Süleymanın göstərişi ilə həmin müqəddəs hərəmin damında yenidən bərpa işləri aparılmışdır.

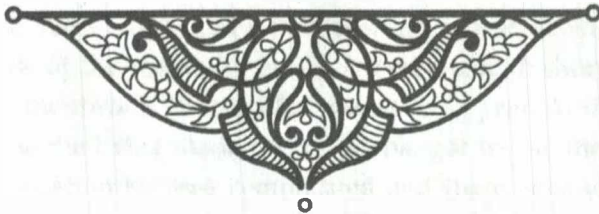
Şah Süleyman Səfəvi 1694-cü il iyul ayının 29-da İsfahanda dünyasını dəyişmişdir.

Övladı: *Sultan Hüseyin Mirza.*

SHAH SULEYMAN SAFAVI

1666-1694

The eighth king of the Safavid-Qyzylbash state (b. 1647, Isfahan – d. 29.07.1694, Isfahan), the son of Shah Abbas II. The period of reign was 1666-1694 years.

The prince Süleyman Mirza (the real name was Safi Mirza), the son of Shah Abbas II, was born in the capital Isfahan in 1647. When Shah Abbas II died, he didn't appoint anyone to his throne. He had two sons: the elder was the eighteen-year-old prince Şafi Mirza, and the younger was the seven-year-old Hamza Mirza. Shortly after the death of Shah, the state council gathered with the participation of the courtiers in Damghan. In order to feel free in state affairs, the courtiers found Hamza Mirza more available for ascending the throne. But Etimad-ud-dovla Mirza Mehdi khan notified that the throne is the right of the elder son of Shah Abbas II.

So, an envoy sent from Damghan by the council of the courtiers came to Isfahan to take young Safi Mirza. At the end of August, 1666, Safi Mirza was chosen a Shah according to the opinions of the courtiers. But he fell seriously ill shortly after getting the throne, it lasted for more than a year. At the same time, the the living standards of people got worse, the economical situation became complicated and the epidemy of plague was spread in different cities. The chief astrologer of the palace and some of the amirs thought that the ceremony of crowning should be held once more, in more suitable time. Therefore, at the beginning of 1668, there was held a crowning ceremony in Chahalsutun palace of Isfahan again and Safi Mirza was declared Shah under the name of Suleyman Shah

Safavi. Even the names on the coins and stamps were changed within four hours. It's interesting that after the remarked ceremony, the health of Shah became much better and situation in the country got normal.

It's pity that the information about the period of reign of Suleyman Shah Safavi is much less than the other Shahs. A quite long period of 28 years passed in general stability. First of all, there was peace in the borders between the Safavids and the Ottomans. The attempts of the European ambassadors to raise the Safavid-Qyzylbash state against the Ottoman state were prevented due to the farsightedness of Shah's grand vizier Sheikh Alikhan Zanganah. Though there happened local conflicts and clashes between two states in general, the remarked conflicts didn't turn into serious wars. In 1678, the founder of Suleymaniyyah city Suleyman Baban came to the Kurdistan province with the Ottoman troops, Suleyman Shah Safavi sent the army there under the commandship of Rustam khan to defeat him. The Qyzylbash army fought the kurds and defeated them, Baban was killed in the battle. This event didn't do any harm to Safavid-Ottoman relations. In 1690, Suleyman Shah Safavi sent a delegation with precious gifts to Istanbul on the occasion of the Ottoman king Sultan Ahmad II to come to the throne. There was a stability in the Khorasan and Mavaran-nahr region in the remarked period, as well.

One of the events that attracted more attention during the reign of Suleyman Shah Safavi was the plundering attacks of Kossacks to the northern territories of the Safavid-Qyzylbash

state under the leadership of Stepan Razin. The remarked attacks had begun still in the period of reign of Shah Abbas II. Though Suleyman Shah sent the armed troops consisting of 10 thousand warriors against them, they were annihilated according to the plan of the Kossak bandits in the sea. Fortunately, Stepan Razin had war against Russia, too and in one of the battles with the Russian army he was defeated and captivated. Brought to Moscow in 1671, he was executed.

One more difficulty of the Safavid palace was related to the Turkmens who organized attacks to Astrabad and the neighboring regions. Finally, in 1676, the Qyzylbash army attacked and defeated them, driving them all out.

During the reign of Suleyman Shah Safavi, the enlargement of the trade relations with the European countries attracted attention. Many of the European countries made efforts to get privileges in the trade sphere from the Safavid-Qyzylbash state. The Hollands and English were one step forward in comparison with the others from this view-point. Following them, the Germans and French got also interested in getting special privileges and enlarging the trade relations with the Safavid-Qyzylbash state. In his letter to Suleyman Shah Safavi, the Pope of Rome Innokenti XI wanted him to agree to create an alliance together with the European countries against the Ottomans. In his answer letter, Suleyman Shah refused the suggestion of the Pope, writing that "our dynasty has been in peace with the Sultans of that country for a long time and they haven't violated the agreement signed between two countries,

what you suggest is contradicting the orders of Allah and the prophet”.

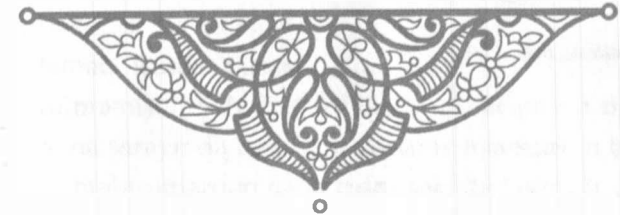
According to the source authors, Suleyman Shah Safavi paid attention for the religious holidays, preferred to spend the Holiday of Sacrificing together with the population. During the days of Fasting, he didn't ignore to keep fast and to pray, even sometimes changing his dresses, he went to the mosque before sunrise.

Suleyman Shah Safavi died in Isfahan on July 29, 1694.

Children: *Sultan Husseyn Mirza.*

**ŞAH SULTAN HÜSEYN
SƏFƏVİ
1694-1722**

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sayca doqquzuncu hökmdarı (1657 – 1726), şah Süleyman Səfəvinin oğlu. Hakimiyyət dövrü 1694-1722-ci illəri əhatə edir.

Şah Süleyman Səfəvi 1694-cü il iyul ayının 29-na keçən gecə vəfat etdi. Mərhum şahı Qumda atasının və babasının qəbri yanında dəfn etdilər. Sonra şah məscidində üç gün yas və ehsan mərasimləri keçirildi. Şahın ölümündən təxminən səkkiz gün sonra, 6 avqust 1694-cü il tarixdə onun oğlu şahzadə Hüseyn Mirzə 26 yaşında ikən şahlıq taxtına əyləşdi. O da, atası kimi, dövlətin idarəetməsi və səltənəti əldə saxlamaq işində xüsusi

Şah Sultan Hüseyn

tərbiyə edilməmişdi. Şah Sultan Hüseynin tacqoyma mərasimi Ayinəxana sarayında əmirlərin və saray əyanlarının iştirakı ilə, əvvəlki mərasimlərdən daha ciddi şəkildə keçirildi. Şahlıq qılıncını onun belinə Şeyxülislam Əllamə Muhəmmədbaqir Məclisi bağladı, ona xəncər təqdim etdi, daha sonra ənənəyə uyğun olaraq uzun bir xütbə ilə çıxış etdi. Şah Sultan Hüseyn ondan hər hansı bir istəyinin olub-olmamasını soruşdu. Əllamə Məclisi saray adamlarının, əyanların və şəhər əhalisinin içkiyə meyli olduğunu deyərək, şah Sultan Hüseynədən bu ic-

timai sorunun həll edilməsinə diqqət yetirməsini təvəqqe elədi. Gənc şah onun bu istəyini qəbul etdi.

Şah Sultan Hüseynin hakimiyyətinin ilk günlərində də səltənəti əslində vəzir, sədr, şeyxülislam, qoşun başçısı, hərəm ağaları idarə edirdilər. Şah Süleyman Səfəvinin bəxti gətirmişdi ki, onun Şeyx Əlixan Zəngənə kimi təcrübəli və uzaqgörən vəziri var idi. O, təxminən 1689-cu ilə kimi vəzirlik məqamında olmuşdur. Ondən sonra bu vəzifə Mirzə Tahir Vəhid Qəzviniyə həvalə olundu. Onun vəzirliyi 1698-ci ilə kimi davam etdi. Sonra Şah Sultan Hüseynin hakimiyyətinin sonunadək bir neçə dəfə vəzirlər dəyişdirilmiş və nəhayət, Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sonuncu vəziri Məhəmmədqulu Şamlu olmuşdur.

Şah Sultan Hüseynin taxta çıxdıqdan sonra atdığı ilk ciddi hərbi-siyasi addımlarından biri ölkənin şərqində bəzi Bəluç tayfalarının qaldırılmış olduğu üsyanın yatırılması oldu. Lakin Şah Sultan Hüseynin "hər günahkarı bağışlamaq" prinsipi ilə məsələlərə yanaşması etdiyi cinayətlərin cəzasını çəkməkdən qurtulmuş adamların bəzilərinin sonradan yenidən cinayətlərə əl atmasına gətirib çıxarırdı. 1695-ci ildə ölkənin qərb hədudlarında bir sıra üsyanlar meydana gəldi və həmin vilayətlərin hakimləri ilə qızılbaş əmirələrini xeyli məşğul etdi. Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin idarəetmə aparatının zəiflədiyi bir dövrdə, 1709-cu ildə əfqan Mir Üveys xan Hotaki Səfəvilərin Qəndəhardakı hakimi Gərgin xanı öldürdü və şəhəri istila etdi. Digər yandan, 1710-cu ildə özbəklər Xorasan bölgəsinə hücum edərək camaatı öldürüb, mal-mülkünü qarət etməkdə və çoxlu sayda əsir aparmaqda idi. Bütün bunlar azmış kimi, bir də

Omanlı xəvariclərin şiələrin yaşadığı Bəhreynə və Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin cənub sərhədlərinə hücum edib, bəzi limanlara ziyan vurmaları da Şah Sultan Hüseyni çıxılmaz vəziyyətdə qoyurdu. Xəvariclər dənizdə döyüşən güclü dəstələr yaratmışdılar və müntəzəm olaraq ticarət gəmilərinə hücumlar edirdilər. Şah Hüseyn Lütvəli xanı bir neçə minlik qoşunla cənuba göndərsə də, onların portuqalların gəmilərindən istifadə etməklə xəvariclərə zərbə endirmək istəkləri gerçəkləşmədi və nəticədə Lütvəli xan heç bir iş görmədən geri dönməli oldu, xəvariclər isə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin cənubundakı adaları da ələ keçirərək dəniz ticarətinə böyük zərbə vurdular.

Əfqanların üsyanı ərəfəsində Osmanlı və Səfəvi sarayları arasında səfirlərin qarşılıqlı səfərləri oldu. Şah Sultan Hüseyn Osmanlı sultanına ünvanladığı məktubda onun sülələsini "daim cihad edən xanlar nəslini" adlandırır və "onlara dua etməyin hər müsəlmana vacib olmasını" qeyd edirdi. Osmanlı elçiləri isə İstanbul sarayına Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin çətinlikləri barədə məlumatlar göndərməkdə idi. Qəndəharın ardınca Herat da əldən çıxdı və işğal olundu. Ölkənin şərq bölgələrində çaxnaşmalar düşdü. Bundan sonra əfqanlar (Hotakilər) Gülnabat döyüşündə qızılbaşları məğlub etdilər. Qızılbaş qoşunu 700 nəfərdən çox döyüşçüsünü və 24 topu itirdi. Döyüşdə qalib gələn əfqanların (Gilzayların) başında Mir Mahmud Hotaki dururdu. Bu qələbənin ardınca əfqanlar sürətlə paytaxt İsfahana doğru hərəkət etdi və 1722-ci ildə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin paytaxtı əfqan qoşunları tərəfindən mühasirəyə alındı. Səfəvi şahının müqaviməti və mühasirə 8

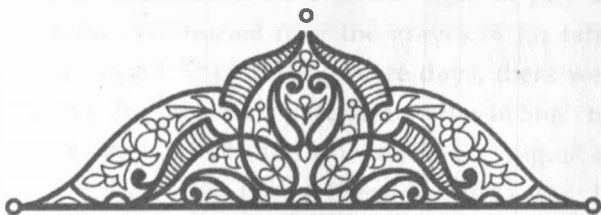

aydan çox çəkdi. Şəhər əhalisi aclıq və səfalətin astanasında idi. Nəticədə, şah Sultan Hüseyin əhalini bu ağır durumdan qurtarmaq məqsədilə 1722-ci il noyabr ayının 23-də ailə üzvləri ilə birlikdə Mir Mahmudun ordugahına gələrək təslim olmaq aktına qol çəkdi. Həmin gün Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin bütün tarixində ən acınacaqlı və ağır günlərdən biri idi. Şah öz əli ilə başından tacı çıxararaq Mir Mahmud xanın başına qoydu. Şah Sultan Hüseyinin oğlu şahzadə II Təhmasib isə həmin vaxt Qəzvinə idi. Bu səbəbdən Mir Mahmud xan Hotaki faktiki hökmdar olsa da, şahzadə Təhmasib sağ qaldıqca, öz şahlığının yasalara uyğun qəbul edilməyəcəyini bildirdi. Ona görə Mir Mahmud xan ən yaxın sərkərdəsi Əmənulla xanı səkkiz minlik qoşunla Qəzvin üzərinə göndərdi. Şəhər heç bir müqavimət göstərməyə macal tapmadan işğal olundu. Lakin Gilzaylar evlərdə, karvansaralarda elə dəhşətli soyğun və talanlar törətdilər ki, şəhər əhalisi dözməyib üsyan qaldırdı və qəfildən hücum edərək 4 mindən çox Gilzayı öldürdülər, sağ qalan əfqanlar qaçıb zorla canlarını qurtardılar və İsfahana qayıtdılar. Bu xəbəri eşidən Mir Mahmud şəhərin adlı-sanlı adamlarını, eləcə də, şahın qohum-əqrəbasını ziyafətə çağıraraq hamısını qılıncdan keçirdi. Ardınca şəhərdəki 3 mindən artıq qızılbaş döyüşçüsünü də qırdılar. Yalnız şahın xəstə oğlu şahzadə Səfiyə və övladlarına aman verildi. Bu xəbərlər bütün Səfəvi-Qızılbaş dövlətini sarsıtdı və dövlətin təməllərini laxlatdı. Artıq dözülməz bir vəziyyətin yarandığını görən şahzadə Səfi gecə ilə İsfahandan bəxtiyarilər tayfasının yanına qaçdı. Bundan xəbərdar olan Mir Mahmud xan şah Sultan Hüseyinin

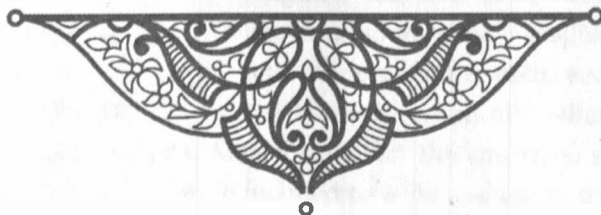

bütün ailəsini qılıncdan keçirdi və məhv elədi. Şah Sultan Hüseyin 1726-cı ildə əfqanların əlində əsir ikən öldürüldü. Bu hadisədən sonra ölkə əhalisi Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin tamamilə və birdəfəlik məhv olduğunu düşünərək kədəyə qərq oldu.

Övladları: 12 oğlu, 11 qızı olmuşdur. Onlardan mənbələrdə adı ən çox çəkilən şahzadə Səfi və şahzadə II Təhmasib Mirzə olmuşdur.

SHAH SULTAN HUSSEYN
SAFAVI
1694-1722

The ninth king of the Safavid-Qyzylbash state (b.1657 – d.1726), the son of Shah Suleyman Safavi. The period of his reign surrounded 1694-1722 years.

Shah Suleyman Safavi died at the night of July 29, 1694 in Isfahan. He was buried near the graves of his father and granddad in Gum. Then during three days, there were held the mourning and funeral repast ceremonies in Shah mosque. Nearly eight days after shah's death, ie on August 6, 1694, his 26-year-old son, the prince Husseyn Mirza was declared Shah. Like his father, Shah Sultan Husseyn wasn't especially educated about the state administration and protecting the throne at all.

The ceremony of crowning of Shah Sultan Husseyn was held more seriously than the previous crowning ceremonies, with the participation of the amirs and courtiers in Ayinakhana palace. The sword of kingdom was tied to his waistband by the Sheikhulislam Allama Muhammadbagir Majlisi. Then he gave Shah the dagger and made a long speech, according to the traditions. Shah Sultan Husseyn asked him whether he had any wish. Allama Majlisi said that the courtiers, state figures and city population inclined to wine and asked the Shah to pay attention to the solution of that public question. The young Shah accepted his request.

One of the first serious military-political steps Shah Sultan Husseyn took after crowning was the oppressing of the revolt raised by the Baluj tribes in the east of the country. But the approach of Shah Sultan Husseyn for everything

by the principle "mercy every sinner" caused some of the men, who escaped from punishment, commit crimes again. In 1695, several revolts occurred in the west borders of the country and the rulers of those provinces and the qzylbash amirs got too busy with it. In the period of weakening of the state administration in the Safavid-Qzylbash state, the Afghan Mir Uveys khan Hotaki killed Gargin khan, the ruler of the Safavids in Gandahar and captured the city in 1709. On the other hand, the Uzbeks attacked the Khorasan region in 1710 and killing the people, they plundered their properties and captivated lots of men. As if it wasn't enough, the Khavarij sect of Oman attacked Bahrein the population of which consisted of the shiites and the southern borders of the Safavid-Qzylbash state, making to much harm to some seaports. Shah Sultan Husseyn was in a difficult situation. The attempts to drive the Khavarij out of the south islands of the Safavids failed.

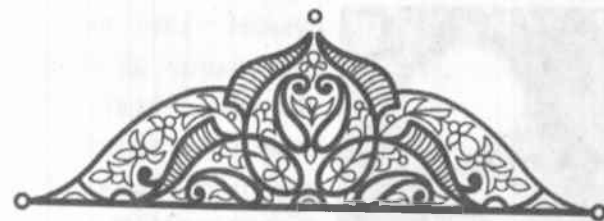
On the eve of the Afghan attacks, there were mutual visits of the ambassadors of the Ottoman and Safavid palace to each-other's capitals. In the letter addressed to the Ottoman sultan, Shah Sultan Husseyn called the Ottoman dynasty "the dynasty of khans who always made jihads" and remarked that "it was necessary for every muslim to pray for them". But the Ottoman ambassadors in Isfahan delivered information about the difficulties of the Safavid-Qzylbash state to the Istanbul palace. After Gandahar, Herat was occupied, too. The alarm and commotion surrounded the eastern parts

of the country. The Afghans (Hotakis) defeated the qzylbash troops in Gulnabat battle. The Afghans (Gilzays) were led by Mir Mahmud Hotaki. After this victory, the Afghans began to move towards the capital Isfahan immediately and in 1722, the capital of the Safavid-Qzylbash state was sieged by the Afghan troops. The resistance of the Safavid Shah and the siege of the city lasted for eight months. The city population was just one step from the mass hunger and misery. Finally, in order to escape the people from the hard situation, Shah Sultan Husseyn came to the headquarters of Mir Mahmud Hotaki together with his family members and signed the act of capitulating on November 23, 1722. This date was the hardest and most miserable day of the whole history of the Safavid-Qzylbash state. Shah took of his crown and put it on the head of Mir Mahmud khan. Shah Sultan Husseyn's son, prince Tahmasib II was in Gazvin at that time. So, Mir Mahmud khan sent his commander Amanulla khan to Gazvin with eight thousand warriors. The city was occupied without any chance to put up a resistance. But the Gilzays committed so terrible crimes in the city that the people raised a revolt and attacking suddenly, killed more than 4 thousand Gilzays, the rest of the Afghans escaped running to Isfahan. Getting aware of that, Mir Mahmud khan called all the well-known men of the city, as well as, shah's relatives to the banquet and killed them all. 3 thousand qzylbash warriors in the city were also annihilated. This news shook the basis of the Safavid-Qzylbash state. At night, the prince Safi Mirza left Is-

fahan running to Bakhtiyari tribe. When Mir Mahmud khan heard of it, he annihilated all the family members of Shah Sultan Husseyn. Shah himself was killed in 1726 in the captivity of the Afghans.

Children: 12 sons and 11 daughters. Among them, the prince Safi and prince Tahmasib Mirza II were remembered most in the sources.

ŞAH II TƏHMASİB SƏFƏVİ 1722-1732

Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sayca onuncu hökmdarı (3.12.1704, İsfahan – 1740, Səbzivar), şah Sultan Hüseyin üçüncü oğlu. Hakimiyyət dövrü 1722-1732-ci illəri əhatə edir.

Atası Şah, Sultan Hüseyin ailə üzvləri ilə birlikdə əsir alındıqdan sonra 18 yaşlı şahzadə II Təhmasib Mirzə özünə sadıq olan azsaylı qoşunlarla Qəzvinə möhkəmlənməyə çalışdı, şəhər Gilzaylar tərəfindən işğal olunduqdan sonra isə ölkənin içərilərinə çəkildi. Şah Sultan Hüseyinin ailə üzvləri ilə bir yerdə Mir Mahmud tərəfindən qətlə yetirildiyini öyrəndikdən sonra, şahzadə

Şah II Təhmasib Səfəvi

II Təhmasib Mirzə nəyin bahasına olursa-olsun Səfəvi taxtını işğalçıların əlindən almaq üçün hərəkətə keçdi. Səfəvi-Qızılbaş dövləti artıq sürətlə öz süqutuna doğru yaxınlaşmaqda idi. Ölkənin mərkəzi və şərq bölgələri əfqanların işğalı altında idi. Azərbaycan, Şirvan və yaxın ərazilər Osmanlı qoşunları tərəfindən zəbt olunmuşdu. Bundan əlavə, 1723-cü ildə Rus çarı I Pyotr şimaldan Bakı üzərinə yürüş edərək Xəzərsahili vilayətləri ələ keçirmişdi. Ölkənin şimal-şərqində isə bəxtiyarilər meydan sulayırdılar. Bu durumda faktiki olaraq, Mazandarandan başqa heç bir vilayət müstəqil yaxud Səfəvi-Qızılbaş

dövləti tabeliyində deyildi. Mazandaranda isə Fətəli xan Qacar hakimlik edirdi. O, həmçinin, şah Sultan Hüseynin oğlu şahzadə Təhmasib Mirzəni öz sarayında saxlayırdı.

Qacar tayfasının başçısı Fətəli xan Qovanlu-Qacar ilə qüvvələrini birləşdirən Təhmasib Mirzə qoşunla Xorasana gəldi. Bu zaman onun yanına Nadirqulu xan adlı Əfşar tayfasından olan bir bəy gəldi və ölkənin bu acınacaqlı durumuna dözmədiyini bildirərək boynundan asdığı qılıncı onu öldürməsinə, yaxud ona işğalçılara qarşı döyüşmək üçün səlahiyyət verməsini Təhmasib Mirzədən xahiş etdi. Nadirqulunun cəsarətini eşidib qiymətləndirən Təhmasib Mirzə onu Xorasana hakimi təyin edir. Nadirqulu xan öz adını dəyişərək Təhmasibqulu xan ismini götürür. O, II Təhmasibə ilk növbədə günü-gündən nüfuzu genişlənən Fətəli xan Qacarın neytrallaşdırılması üçün gərək idi. Tezliklə Təhmasib Mirzə II Şah Təhmasib adı ilə özünü Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin yeni şahı elan edir. Feodal Məlik Mahmud idarəçiliyinin mərkəzi olan Məşhəd şəhəri geri alındıqdan sonra Fətəli xan Qacar onun əmri ilə öldürülür.

Ölkə hər tərəfdən işğalçıların əlinə keçdiyi bir zamanda, təkcə şahın taxtını qorumaqla iş bitmirdi. Ölkə əhalisinin işğalçıları qovub-çıxarda biləcək cəsarətli bir komandana ehtiyacı vardı. Bu vəzifəni öz üzərinə məhz Əfşar tayfasının Qırılı boynundan olan Nadirqulu xan götürdü. Onun əcdadları hələ Şah İsmayılın zamanında Azərbaycandan Xorasana köçürülmüşdü. 1688-ci ilin oktyabrında doğulmuş Nadirqulu xan Əfşar hələ on səkkiz yaşında ikən anası ilə birlikdə Xarəzm özbəklərinin bölgəyə hücumlarından birində əsir götürülərək qul edil-

mişdi. Lakin tezliklə əsirlikdən qaçıb Xorasana gələn Nadirqulu başına kiçik bir dəstə toplayaraq, Xorasana əyalətlərindən bir neçəsini tutmağa müvəffəq olmuşdu. Onun bu yürüşlərinin qarşısını feodal Məlik Mahmud aldıqdan sonra, Nadirqulu xan II Təhmasibə kömək üçün müraciət edir. 1726-cı ildə şah II Təhmasib və Fətəli xan Qacarın qüvvələri Məlik Mahmudun hakimiyyətinə son vermək üçün Məşhədə gələrək, Nadirqulu xanın dəstələri ilə birləşirlər. Fətəli xan Qacar öldürüldükdən sonra Nadirqulu xan Səfəvi-Qızılbaş ordusunun baş komandanı təyin olunur. Bir qədər sonra, Nadirqulu xan Məlik Mahmudun qoşunlarını əzərək, özünü qətlə yetirir. Bundan sonra Nadirqulu xan nəzarətdən çıxmış kürd və türkmən qəbilələri üzərində bir neçə qələbə çalır və Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin bütün şimal-şərq torpaqlarını birləşdirməyə nail olur. İranda ki əfqan şahı Əşrəf öz qoşunlarını Xorasana bölgəsinə yeridir. 1729-cu il sentyabrın 30-da Mimandost çayı sahilində baş verən döyüşdə Əşrəfin qoşunları darmadağın edilir. Bu qələbə ilə Nadirqulu xan ölkənin yadellilərdən təmizlənməsi uğrunda aparılan mübarizədə ilk ən böyük uğurunu qazanmış olur. Əşrəfin qoşunlarının qalıqları Tehrana çəkilərək, oradan İsfahana gedir. Osmanlı sultanı belə bir durumda Əşrəfin köməyinə qoşun göndərir.

1729-cu il noyabrın 13-də İsfahan yaxınlığında Nadirqulu xanın qızılbaş qoşunu ilə Əşrəf və Osmanlıların birləşmiş qüvvələri arasında həlledici döyüş baş verir. Bu döyüşdə Nadirqulu xanın qazandığı qələbə həm Osmanlı tərəfin, həm də Əşrəfin gözünü çox qorxudur, onlar İsfahandan geri çəkilirlər.

Nadirqulu xan təntənəli şəkildə öz qoşunları ilə İsfahana daxil olur və şahlıq tacını öz əli ilə II Təhmasibin başına qoyur. Bir qədər sonra Nadirqulu xan öz qoşun hissələrini geri çəkilməyə əfqanları təqib etmək üçün Fars vilayətinə yollayır, təqib zamanı Əşrəf yaxalanaraq öldürülür.

Əfqanlar ölkədən qovulub-çıxarıldıqdan və ölkənin şərq hissəsi yadellilərdən tamamilə təmizləndikdən sonra, Nadirqulu xan qızılbaş ordusu ilə ölkənin qərbinə istila etmiş Osmanlı qüvvələrinin üzərinə hücumu keçir. 1731-ci ildə aparılan uğurlu hərbi əməliyyatlar nəticəsində Nadirqulu xan bütün güney Azərbaycanı, Həmədanı və Kirmanşahı Osmanlı qoşunlarından təmizləyir. Osmanlı qoşunları Arazdan şimaldakı ərazilərdə möhkəmlənməyə çalışır. Nadirqulu xan Xorasana hücum etmiş bəxtiyariləri cəzalandırmaq üçün həmin bölgəyə yürüş edir. Bu zaman şah II Təhmasib özünün zəif nüfuzunu bərpa etmək məqsədilə, Arazdan yuxarıdakı Azərbaycan torpaqlarını özü şəxsən Osmanlı qoşunlarından təmizləməyə qərar verir. Lakin aparılan hərbi əməliyyatlar uğursuzluqla nəticələnir və hətta şah II Təhmasib 1732-ci ildə Osmanlı tərəfi ilə ölkə üçün biabırçı bir sülh müqaviləsi imzalamağa məcbur olur. Tarixdə Kirmanşah müqaviləsi adlandırılan bu müqaviləyə əsasən, Araz çayından şimaldakı bütün ərazilər və Kirmanşahın bir sıra əyalətləri Osmanlı dövlətinin tərkibinə keçirdi. Bu xəbəri Xorasanda alan Nadirqulu xan şah II Təhmasibin səriştəsizliyinə və özünün əziyyətlə əldə etmiş olduğu qələbələrin üstündən xətt çəkməsinə qəzəblənir.

1732-ci ilin avqustunda Nadirqulu xan Xorasandakı üsyanı yatırdaraq, bəxtiyariləri bölgədən qovub-çıxardır və ardınca vaxt itirmədən Qızılbaş ordusu ilə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin paytaxtı İsfahana gəlir. Şəhər əhalisi və şah II Təhmasib onu böyük sevinc içərisində qarşılayır. Lakin Nadirqulu xan Səfəvi sarayında özünə yaxın olan bir sıra əyanlarla birlikdə şah II Təhmasibi taxtdan kənarlaşdırmaq planını işləyib-hazırlayır. Həmin plana əsasən, Nadirqulu xan 1732-ci ilin 7 sentyabrında şah II Təhmasibi taxtdan salır və Səbzivar şəhərində həbsə atdırır, şahın hələ bir yaşı tamam olmamış oğlu Abbas Mirzəni isə nominal olaraq şah seçərək, özünü onun qəyyumu elan edir.

1722-1732-ci illərə aid sikke

Bunun ardınca rus elçisi Simon paşaya hədə-qorxu gələn Nadirqulu xan ondan rus qoşunlarını ən qısa zamanda bütün Xəzərsahili vilayətlərdən geri çəkməyi tələb edir, Rusiya ilə Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin sərhədlərinin əslində Dərbənddən şimalda olması faktını xatırladaraq, ona rus qoşunları geri çəkilməyəcəyi təqdirdə Qızılbaş ordusunun şimala hücum edəcəyini bildirir. Rusiya elçisi rus qoşunlarının ələ keçirdikləri bölgədə saxlanması üçün külli miqdarda vəsait xərcləndiyini bildirərək, Nadirqulu xandan həmin vəsaitlərin Rusiyaya ödənilməsinə xahiş etsə də, Nadirqulu xan bundan imtina edir və

qızılbaş ordusuna bölgədə olan rus qoşunlarının bütün hissələrini mühasirəyə almaq əmrini verir. Vəziyyətin belə olduğunu görən Rusiya tərəfi ən qısa zamanda öz qoşunlarını Xəzərsahili vilayətlərdən geri çəkir və Dərbənddən şimalda yerləşən Dizirbaşda (İzberbaşda) iki dövlət arasında sərhad xətti müəyyən olunur. Rusları da ölkə ərazisindən təmizlədikdən sonra Nadirqulu xan bütün gücünü Osmanlı qüvvələrinə qarşı səfərbər edir, ən qısa zamanda dalbadal uğurlu hərbi əməliyyatlar apararaq təkcə Arazdan şimalda olan işğal olunmuş əraziləri deyil, həmçinin, İraqda ələ keçirilmiş bölgələri və Bağdadı Osmanlı qoşunlarından azad edir. Osmanlı tərəfi sülh təklifi ilə çıxış edir və Səfəvi-Qızılbaş dövləti ilə Osmanlı imperiyası arasında 1735-ci ildə növbəti dəfə sülh bağlanır.

1736-cı ilin əvvəlində Nadirqulu xan Əfşar bütün vilayət hakimlərinə, qızılbaş tayfa başçılarına və əmirlərə namələr göndərərək, onları Kür və Araz çaylarının qovuşduğu yerdə keçiriləcək qurultaya çağırır. 21 mart 1736-cı ildə Novruz bayramı günü Suqovuşan adlı yerdə qurultay keçirilir. Qurultayda Nadirqulu xanın tələbi ilə Səfəvi xanədanının taxtdan salınması, həmçinin, Səfəvi-Qızılbaş dövlətinin ləğv edilməsi qərara alınır. Nadirqulu xan qurultay iştirakçıları tərəfindən yekdilliklə Şah elan olunur və Əfşarlar dövlətinin təməli qoyulur. Azyaşlı Səfəvi şahı III Abbas atası II Təhmasibin yanına Səbzivara həbsə göndərilir.

Nadir şah Əfşar 1738-ci ildə oğlu Rzaqulu xan Əfşarı naim-büs-səltənə elan edərək, Hindistan yürüşünə çıxır. Bu yürüşün uzun çəkməsi və Nadir şahdan xəbər olmaması İraqda və

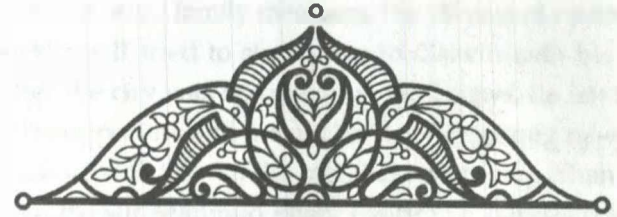
bəzi bölgələrdə Nadirin ordusunda dəhşətli xəstəlik yayılması və Nadir şahın da bu xəstəlikdən ölməsi barədə söz-söhbətlər yayılır. 1740-cı ilin fevralında Rzaqulu xanın yaxın adamları onu inandırırırlar ki, Nadir şah barəsində bu söhbətlərin yayılmasında taxtdan salınmış Səfəvi hökmdarı II Təhmasibin əli var və tezliklə hakimiyyət çevrilişi baş vermədən, II Təhmasib və oğlu III Abbas aradan götürülməlidir. Rzaqulu xan Məhəmməd Hüseyn xan Qacara Səbzivara getməyi və II Təhmasiblə oğlunu öldürməyi tapşırır. Məhəmməd Hüseyn xan II Təhmasibin həbsdə saxlandığı binaya daxil olub, II Təhmasibi yay kirişi ilə boğaraq öldürür. Təhmasibin 8 yaşlı oğlu III Abbas özünü atasının meyidinin üstünə atır. Məhəmməd Hüseyn xan onu da boğaraq qətlə yetirir. II Təhmasibin quyuda gizlənən ikinci oğlu İsmayıl Mirzə atasının və qardaşının ölümünə dözməyib, quyudan çıxır və özünü onların meyidlərinin üstünə atır. Məhəmməd Hüseyn xan onu da öldürür. Bu dəhşətli hadisə Səbzivarda böyük ajiotaja səbəb olur. Əhali öldürülən şah və şahzadələrə bir neçə gün yas saxlayır. Sonra öldürülənlərin cəsədləri Məşhadə aparılaraq, orda dəfn edilir. Bununla da Səfəvi xanədanının hakimiyyətinə son verilir və Səfəvi-Qızılbaş dövləti tarix səhnəsindəki yerini Əfşarlar dövlətinə verir.

Həyat yoldaşı: Şahpuri Bəgüm.

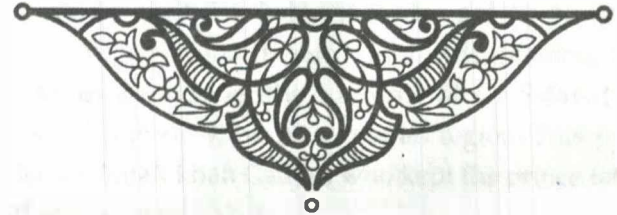
Övladları: Abbas Mirza, İsmayıl Mirza.

SONDA: *Safəvi-Qızılbaş dövlətinin faktiki sonuncu hökmdarı olmuş şah III Abbas hökmdar seçilərkən bir yaşında olduğuna və dövlətin idarəetməsində ümumiyyətlə heç bir rol oynamadığına görə, onun barəsində Şah II Təhmasibə dair məlumatlarda danışılmışdır.*

SHAH TAHMASIB SAFAVI II 1722-1732

The tenth king of the Safavid-Qyzylbash state (b.3.12.1704, Isfahan – d.1740, Sabzavar), the third son of Shah Sultan Husseyn. The period of his reign was between 1722-1732 years.

After his father Shah Sultan Husseyn was captivated together with the other family members, the 18-year-old prince Tahmasib Mirza II tried to strengthen in Gazvin with his troops, and after the city was occupied by the Gilzays, he left the city with his supporters and moved back. After getting news about the massacre of his family members including Shah Sultan Husseyn by Mir Mahmud khan, the prince Tahmasib Mirza II had a goal to get the Safavid throne from the invaders by all means. The Safavid-Qyzylbash state approached to its collapse rapidly. The central and eastern regions of the country were under occupation. Azerbaijan and neighboring areas were captivated by the Ottoman armies. Moreover, the Russian Tsar Peter I marched to Baki from the north and captivated the coastal provinces in 1723. The bakhtiyari tribe got the power in the north-east of the country. In such a difficult situation, none of the provinces were under the authority of the Safavid-Qyzylbash state, except only the Mazandaran region. This province was ruled by Fatali khan Gadjar, who kept the prince tahmasib Mirza II in his palace.

Uniting his forces with the troops of Fatali khan Gadjar, the tribe leader of the Gadjars, the prince Tahmasib Mirza II came to Khorasan. Suddenly a nobleman from the Afshar tribe called Nadirgulu khan came to him and saying that it was unbearable to watch the miserable situation of the country, he as-

ked Tahmasib Mirza II either to kill him with the sword hung on his neck, or to give him authority for fighting the invaders. Estimating the fearlessness of Nadirgulu khan, the prince Tahmasib Mirza II appointed him as a ruler of Khorasan. Nadirgulu khan changed his name for Tahmasibgulu khan. The prince Tahmasib Mirza II needed Nadirgulu khan first of all for the liquidation of Fatali khan Gadjar whose reputation increased day by day. Soon the prince Tahmasib Mirza II declared himself as a new Shah of the Safavid-Qyzylbash state taking the name Shah Tahmasib II. After Mashhad, the center of the feudal Malik Mahmud administration, was taken back, Fatali khan Gadjar was killed by his order.

But it wasn't enough to protect Shah's throne only. The country needed a fearless commander who would be able to annihilate the occupants and liberate the territories of the state. Nadirgulu khan from the Gyrykhlu branch of the Afshar tribe took the responsibility of this duty on himself. His ancestors were moved from Azerbaijan to Khorasan still in the period of reign of Shah Ismail I. After the death of Fatali khan Gadjar, Nadirgulu khan Afshar was appointed as a chief commander of the Safavid-Qyzylbash army. Shortly after, Nadirgulu khan annihilated Malik Mahmud's troops, killing him as well. Then he gained several victories upon the Kurdish and Turkmen tribes and managed to unite all the north-east territories of the Safavid-Qyzylbash state. The Afghan shah in Iran called Ashraf moved his army to the Khorasan region. On September 30, 1729, in the battle happened on the bank of the Mi-

mandost River Ashraf's army was annihilated. It was Nadirgulu khan's first biggest victory in his struggle for the liberation of the country from the invaders. The remains of Ashraf's troops moved back to Tehran and went to Isfahan. The Ottoman Sultan sent troops to help Ashraf.

On November 13, 1729, the conclusive battle occurred near Isfahan between Nadirgulu khan's qyzylbash army and the united armies of Ashraf and the Ottomans. Nadirgulu khan's great victory in the battle frightened both the Ottomans and Ashraf indeed. They left Isfahan and moved back. Nadirgulu khan entered Isfahan and put the Shah crown on the head of Shah Tahmasib II. Shortly after, Nadirgulu khan sent his troops to Fars province to pursue the Afghans and during the pursue Ashraf was killed.

After the liquidation of the Afghan invasions, Nadirgulu khan began to attack the Ottoman army which had occupied the west of the country. As a result of the military campaign in 1731, Nadirgulu khan liberated the whole southern Azerbaijan, Hamadan and Kirmanshah from the Ottoman armies. The Ottoman troops tried to strengthen in the areas situated in the north of the Araxes River. When Nadirgulu khan marched against the bakhtiyaris, Shah Tahmasib II thought of restoring his reputation and decided to liberate the northern Azerbaijani lands from the Ottoman armies himself. But his campaign failed and he was obliged even to sign a miserable peace contract with the Ottoman side in 1732. According to this contract which was called the Kirmanshah treaty, all the territories in the

north of the Araxes River and some provinces of Kirmanshah belonged to the Ottoman state. Getting aware of it in Khorasan, Nadirgulu khan got very angry at Shah Tahmasib's inexperience and at what he did with Nadir's victories which were gained with great difficulties.

In August, 1732, Nadirgulu khan oppressed the revolt in Khorasan and drove the bakhtiyaris out of the country and without wasting time, he moved to the capital of the Safavid-Qyzylbash state Isfahan, followed by the qzyzbash army. The city population and Shah Tahmasib II met him with great joy and respect. But Nadirgulu khan made up a plan of dethroning Shah Tahmasib II together with several courtiers who were close to him. According to the plan, on September 7, 1732, Nadirgulu khan dethroned Shah Tahmasib II and sent him to the prison in Sabzavar, declaring Abbas Mirza III, the one-year-old son of Tahmasib II, as a formal Shah and himself as his protector.

As a result of the hard military operations led by Nadirgulu khan against the Ottomans, all the previous territories of the Safavid-Qyzylbash state were liberated again, moreover, the Russian troops moved back from the coastal provinces. In 1735, a new peace contract was signed between The Safavid-Qyzylbash state and the Ottoman state.

At the beginning of 1736, Nadirgulu khan sent letters to all the province rulers, qzyzbash tribe leaders and amirs, calling them to the Kurultay held in the place of joining of the Kura and the Araxes rivers. On March 21, 1736, on the day of Nov-

ruz Holiday, the Great Kurultay was held in the place called Sugovushan. By the demand of Nadirgulu khan, it was decided to dethrone the Safavid dynasty and liquidate the Safavid-Qyzylbash state. Nadirgulu khan was chosen as a Shah under the name Nadir Shah Afshar by the Kurultay participants and the Afsharids State was founded. Little Shah Abbas III was sent to his father in prison in Sabzavar.

In February, 1740, when Nadir shah Afshar was in his marching for India, his son and successor Rzagulu khan ordered Mahammad Husseyn khan Gadjar to go to Sabzavar and to kill tahmasib II and his son Abbas III. They were killed there by strangling. Their corpses were taken to Mashhad and buried there.

Wife: *Shahpuri Bagum.*

Children: *Abbas Mirza, Ismail Mirza.*

Thus, the Safavid-Qyzylbash state gave its place in history to the Azerbaijani Afsharids State.

NOTE: *As the last king of the Safavid-Qyzylbash state Shah Abbas III was just 1 when he was chosen as a king and didn't play any role in ruling the country, he was remembered within the information about Shah Tahmasib II.*

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan tarixi, III cild (7 cildə). Bakı 2007
2. Azərbaycan tarixi. Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər (red. S.Əliyərli). Bakı 2009
3. Azərbaycan tarixi, I cild (ən qədim zamanlardan XX əsrədək). Bakı 2005
4. Baxşəliyev A.B. Səfəvi dövlətinin sosial-iqtisadi həyatı və beynəlxalq əlaqələri. B., 2009
5. Bayramlı Z. Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin quruluşu və idarə olunmasında türkc qızılbaş ayanlarının rolu. B, 2015
6. Çetinkaya N. Kızılbaş Türkc: Tarihi Oluşunu ve Gelişimi. İst., 2004
7. Dadaşova R.İ. Səfəvilərin son dövrü. B., 2003
7. Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı 2007
8. Fərzəlibaylı Ş. F. Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XVI əsrlər). Bakı 1995.
9. Mehdiyev R. Şah İsmayıl Səfəvi: hökmdarın və döyüşçünün portreti. B., 2014
10. Mehdiyev R. Şah İsmayıl Səfəvi ali məramlı tarixi şəxsiyyət kimi (URL: <http://az.trend.az/azerbaijan/politics/2095414.html>)
11. Sümer F. Səfəvi dövlətinin quruluşu və gelişmesinde Anadolu türkclerinin rolu. Ankara, 1977

Azərbaycan hökmdarları: Səfəvilər

Yazıçı: ƏSƏRƏLİ ƏLİYEV

Yayıncı: "SƏFƏVİ" Nəşriyyatı
Bakı, 2000

Kitabın ədədi: 1000 nüsxə

Kitabın qiyməti: 5.000 manat

Kitabın müddəti: 100 sənəd

Kitabın mövzusu: Azərbaycan hökmdarları

Kitabın ədədi: 1000 nüsxə

Kitabın qiyməti: 5.000 manat

Kitabın müddəti: 100 sənəd

Kitabın mövzusu: Azərbaycan hökmdarları

Kitabın ədədi: 1000 nüsxə

Kitabın qiyməti: 5.000 manat

Kitabın müddəti: 100 sənəd

Kitabın mövzusu: Azərbaycan hökmdarları